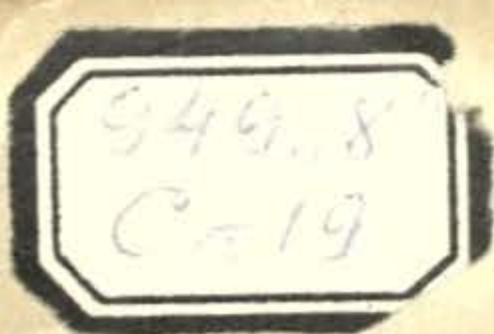

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

TRADUSĂ

DE

GHEORGHE ADAMESCU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

EDITURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ”, BUCUREȘTI

5002W

1553371 1281

УСТАНОВИТЕЛЬНОГО СДОВА
ВОЗВРАЩАТЬ КНИГУ НЕ ПОЖЕ

CARTE RARA

2807

12/11/1914

Clase VI A

ANTEMIR

M. Sander

DK

Mr. Law - 247

849.8

C. 18

CARTE RARA

1563371

Universitatea de Stat din Moldova
BIBLIOTECA

INTRODUCERE

„**Descrierea Moldovei**” este cea mai prețioasă lucrare a lui Dimitrie Cantemir, căci ea se citește cu interes și astăzi și are destule informațiuni serioase și necontestabile.

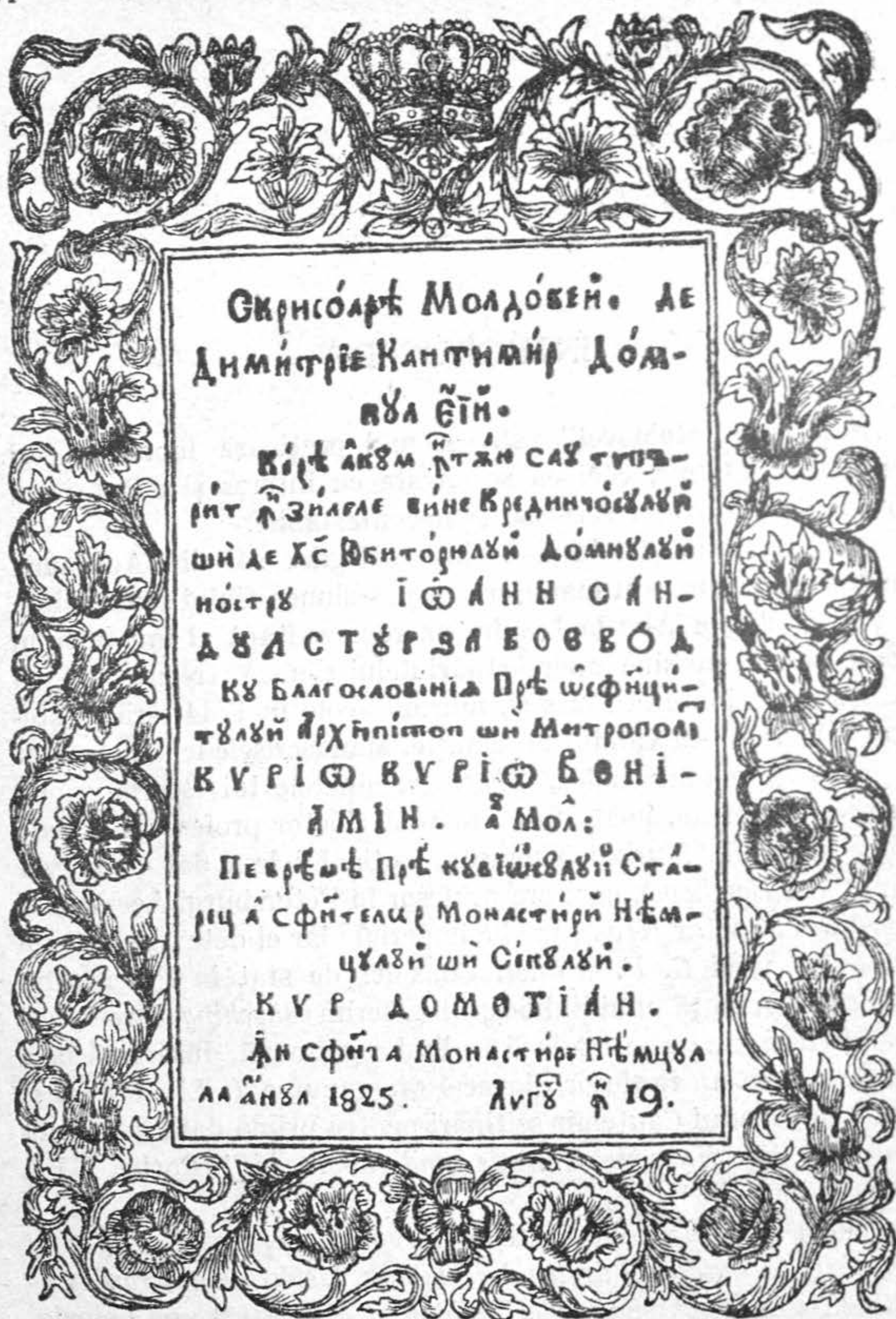
Scrisă în latinește, după dorința colegilor săi din Academia din Berlin, a rămas în manuscris în posesiunea fiului său Antioh.

Acesta, ducându-se la Londra ca reprezentant al împăratului rusesc, a luat cu sine operele părintelui său. A trecut apoi cu aceeași însărcinare la Paris și, murind acolo în 1744 fără moștenitori, averea i s'a vândut la licitație. Manuscrisele le-a cumpărat un conte, probabil englez, *Thomson*, ginerele lui Boerhave, un Olandez de seamă, poate fiul vestitului doctor profesor la Leyda (mort în 1738). Murind Thomson, soția lui le-a dat unui văr (numit tot *Boerhave*), care era profesor în Petersburg. Acesta le-a dăruit unui doctor *Kruse*, medic imperial; iar el dete „*Descrierea Moldovei*” unui *G. F. Müller*, Consilier de stat în Petersburg. Müller o încredință unui publicist din Berlin *Büsching*, care socoti că ar fi mai bine să o traducă în limba germană. Însărcină deci cu aceasta pe un profesor din acel oraș anume *I. L. Redslob* și astfel lucrarea lui Cantemir se tipări pentru prima dată în revista „*Magazin für die neue Historie und Geographie*” (Partea III și IV) pe 1769—70 ¹⁾.

În 1771 apăru a doua ediție în volum separat: „*Demetrii Kantemirs ehemaligen Fürsten der Moldau, historisch-geographisch-und politische Beschreibung der Moldau...*” Frankfurt und Leipzig. 1771 ²⁾.

1) N'am putut găsi această revistă.

2) În Biblioteca Academiei se găsește un exemplar din acesta.

Молдавская Церковь в 1825 году

Спѣхъ ѿ. аѿпра Сѣмѣи прѣ лѣмнѣаѿ ѿ нѣспрѣ Дѣмн

Іѣаѿнн

Сѣндѣа

Стѣ

гѣа

Бѣб

Бѣа

Имѣстѣ фѣгѣръ кѣрѣ иѣ мѣлѣ сѣмнѣ сѣ ѿфрѣмсецѣзѣ,
 Дѣмн Молдѣвѣ прѣ іѣаѿнн Сѣндѣа Стѣрѣа ѿ аѣверѣзѣ
 Прѣ кѣрѣ сѣа пѣзѣскѣ дѣмнѣзѣ ѿ дѣлѣнѣ ѿ рѣ стѣплѣнѣрѣ
 дѣнѣдѣ шѣ ѿ ѣжѣлѣ лѣнѣ ѿбраѣмѣ вѣчнѣнѣкѣ сѣзѣшлѣнѣрѣ

De atunci nu știu dacă s'a mai tipărit vreo ediție în germană sau în vreo altă limbă.

În anul 1806 această carte căzu în mâna mitropolitului Veniamin Costache, care însărcină pe cineva să o traducă. Nepuținându-se tipări îndată după ce se termină lucrarea, traducerea ajunsese în posesiunea mitropolitului Munteniei Grigorie, care o înapoia colegului său Moldovean și acesta porunci Ieromonahului Gherontie să o tipărească la măn. Neamțului. Aceasta se îndeplini în 1825.

Deci prima ediție românească este :

„Scrisoarea Moldovei de Dimitrie Cantemir Domnul ei, carea acumu întâiu s'a tipăritu în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului domnului nostru Ioan Sandul Sturza Voevod cu blagoslovenia Preaosfințitului arhiepiscopu și mitropolitu Kyrio Kyrio Veniaminu alu Moldovei pe vremea preacuviosului starețu al sfintelor mănăstiri Neamțului și Secului Kyr Dometianu în sfânta mănăstire Neamțului la anulu 1825 Augustu în 19.” [Bibl. Acad. secția mss.].

După o informație a lui Kogălniceanu, traducătorul ar fi Vasile Vârnav.

A doua ediție a apărut în 1851 :

„Descrierea Moldovei de prințul Dimitrie Cantemir. Ed. 2-a. Iași 1851. Tip. franțezo-română.” Are o „Procuvântare” nesemnată; „Avis” de Bișing (Büsching); Prefață de F. G. Miler (Müller); „Prescurtare din viața P. D. Cantemir” de C. Negruzzi. [Bibl. Academiei I 101. 968].

A treia ediție a apărut în 1865 :

„Scrisoarea Moldovei de Dimitrie Cantemir, domnul ei. Editată întâiu în anul mântuirii 1825 August în 19 zile sub Domnia lui Ioan Sandu Sturdza V. V. și cu binecuvântarea P. Sf. și neșters din memoria oamenilor Arhiepiscop și Mitropolit Moldovei și Sucevei Veniamin Boldour-Costachi. Reeditată la anul 1868 (?) Noemvrie în 28 zile de către T. Boldour-Lățescu, redactor ziarului „Moldova” Iași. Imprim. A. Berman 1865 (?)” Cuprinde : „Precuvântare” de T. Boldour-Lățescu; „Precuvântarea primului editor” de Gherontie Ieromonahul; Viața lui Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei nesemnată; „Inștiințarea lui Bișing, dascalul Scripturilor”; „Cuvânt înainte” de G. F. Miller; „Cuvânt înainte” nesemnăt. [Bibl. Academiei II 49959].

În anul 1869 Episc. Melchisedec comunică Academiei Române că în biblioteca Academiei de teologie din Moscova se află manuscrisul latinesc al *Descrierii Moldovei* de Cantemir.

Academia Română („Societatea Academică”, cum se numea atunci) roagă pe ministrul de externe să intervină la guvernul rusesc pentru a se împrumuta manuscrisele lui Cantemir.

În 1870 Consulul general rus din București comunică Ministerului că a primit două manuscrise ale lui Cantemir. Amândouă cuprindeau *Descrierea Moldovei* :

a) *Demetrii Cantemirii principis Moldaviae Descriptio antiqui et hodierni Status Moldaviae, descripta ex apographo quod ejus filius mecum communicavit. Petropoli 1727.*

b) *Demetrii Cantemirii principis Moldaviae Descriptio Moldaviae.*

Primul este complet, dar cu omisiuni în text. Al doilea nu e complet.

Academia însărcinează în 1871 pe Al. Papiu Ilarian să colacioneze și să publice textul latin al operei lui Cantemir. Aceasta făcu el în anul 1872, când apărură volumul intitulat : „*Demetrii Cantemirii principis Moldaviae descriptio antiqui et hodierni Status Moldaviae, ex museo asiatico Academiae imp. scient. Petropol.*” [Bil. Academiei II 101697]. El pune în fruntea cărții o „Prefațiune”, în care arată tot istoricul lucrării lui Cantemir și din care am luat noi informațiunile din această introducere.

Atunci Papiu a început a face traducerea în românește, dar, lovit de o crudă boală, care l-a și dus la mormânt, n'a lucrat decât primele capitole și apoi a continuat un alt membru al Academiei Iosif Hodoș (Hodosiu, cum scriau ei atunci), care a publicat-o în 1875. [Bibl. Academiei II 101697)].

Aceasta este *prima* traducere românească după originalul latin.

A doua publicațiune a *acestei* traduceri s'a făcut de Miron Nicolescu, publicată în 1909 în „Biblioteca Socec” Nr. 10—11, având la început o *Notiță introductivă*, apoi : *Notiță biografică și bibliografică* (după prefața lui Ilarian din 1872), *Avisul* lui Büsching după ediția din 1825, *Prefața* lui G. F. Müller, după aceeași ediție, și *Prescurtare din viața* principelui Cantemir, după ediția lui Negruzzi din 1851 [Biblioteca Academiei I 16141].

În același an a apărut în „Biblioteca pentru toți” (Nr. 507)

o altă ediție a Descrierii Moldovei după ediția lui Negruzzi din 1851. [Bibl. Academiei I 20005].

În 1923 a apărut în editura Cărții Românești a doua traducere din latinește de *Giorge Pascu*. [Bibl. Academiei II 74.671].

Acum se prezintă a treia traducere după textul latin.

* * *

Am făcut traducerea aceasta cu destulă libertate față de original fără să las afară nimic¹⁾ Câteodată, când mi s'a părut că în original este o obscuritate, am recurs la prima traducere din latinește a lui Hodoș și la ediția lui Negruzzi (1851) a traducerii din nemțeste.

Am pus note câte mi s'au părut necesare pentru înțelegerea sau lămurirea textului, mai ales că această traducere este destinată studenților și elevilor din cursul superior de liceu, cari în genere nu se pot servi de textul latin. Cartea aceasta a lui Cantemir este scrisă, mai peste tot, cu destulă claritate; rareori întâlnim fraze ce nu se pot desluși bine și acestea mai totdeauna dătoresc întunecimea vreunui cuvânt cu un sens pe care nu l-am putut preciza. Numai în două trei locuri am găsit cuvinte pe cari nu le am putut traduce, fiindcă nu le am aflat în dicționar²⁾

Cantemir întrebuințează multe cuvinte turcești și grecești. Unora le dă corespondentul latin, altora nu. De aici vin uneori dificultăți, mai ales la cele dintâiu. Pe cele mai multe le am deslușit grație ajutorului unui cunoscător al limbii turce.

Observații critice asupra afirmațiilor greșite ce se găsesc în textul lui Cantemir nu am făcut³⁾, fiindcă scopul nostru n'a fost să dăm o ediție critică⁴⁾, ci să înlesnim ca această prețioasă lucrare să poată fi citită în cercuri cât mai largi.

Desigur șirul domnitorilor prezintă nepotriviri față de date stabilite de istoricii noștri moderni (cum ar fi afirmația că Lă-

1) Afară de câteva cuvinte, a căror lipsă se va găsi notată la pagina respectivă.

2) Pentru unul (sine hodego) m'am servit de echivalentul românesc din traducerea Academiei.

3) Afară de un singur caz (la pag. 30.) fiindcă observația se făcuse chiar de traducătorul german și s'a reprodus în traducerile românești după acel text.

4) O ediție critică a textului latin cu observații asupra tuturor pasagiilor discutabile sau greșite ar fi de un mare interes.

pușneanu a domnit de trei ori și Despot de două ori, ș. a.), dar să se observe că în alcătuirea acestui capitol autorul nu a urmărit să dea o înșirare *cât mai strict controlată* cu documentele (pe cari nu le putea avea la îndemână, nefiind în țară în timpul când a scris), ci a voit să convingă pe cititor cum au reușit Turcii să ajungă la completa lor stăpânire asupra Moldovei, lăsând iluziunea că statul este autonom. Pasagiile despre formarea naționalității române și despre întemeierea principatului pot da naștere la multe observațiuni critice. Faptul că în relatarea unor credințe superstițioase se exprimă câteodată ca și cum ar împărtăși părerile vulgului nu scade valoarea informațiilor. Greșelile privitoare la gramatica românească, cum este afirmația că *ul* este articolul cuvântului *omul*, ș. a. pot fi explicate prin starea generală a cercetărilor noastre gramaticale în acea epocă. Se mai pot aduce și alte exemple, din cari unele au fost relevate de alți traducători.

Toate acestea nu sunt de natură a scădea valoarea operei. În ea găsim detalii prețioase asupra politicii interne și externe, asupra chestiunilor economice, asupra împrejurărilor în cari se lua și se pierdea tronul principatului, știri dela un om care a fost însuși în situația aceasta și care a trăit mulți ani la Constantinopol în mijlocul Societății înalte de acolo, ș. a. Tot așa de prețioase sunt informațiile despre datine și obiceiuri, credințe, ș. a.

Iată motivele cari m'au determinat să primesc propunerea casei de editură „Cartea Românească” și să mă străduiesc a da o interpretare în cele mai bune condițiuni. Aș fi fericit dacă lucrarea mea va fi socotită că a putut realiza intențiunile mele.

* * *

Înainte de a termina, mă simt dator a mulțumi aci mai multor persoane cari mi-au înlesnit sarcina prin concursul lor, dându-mi diverse lămuriri în legătură cu specialitatea fiecăruia, cum se va vedea menționat la locurile respective: d. Gr. Antipa și Păr. N. Popescu, membri ai Academiei, d-nii I. Andrieșescu, C. Moisil și Popa-Lisseanu, membrii corespondenți ai Academiei, d-lui dr. Gomoiu și d-lui G. Iogu, interpret la Ministerul de externe.

Gh. A.

NOTIȚĂ BIOGRAFICĂ

DESPRE

DIMITRIE CANTEMIR

Viața domnitorului Dimitrie Cantemir este astăzi destul de bine cunoscută. Deoparte cronicarii moldoveni (în special Neculce) și unii din munteni, informațiile ce se găsesc risipite în „Viața lui Constantin Cantemir”, scrisă de Dimitrie, diferite note autobiografice din unele opere ale lui; de altă parte cercetările făcute de istoricii noștri mai ales cu prilejul comemorării morții, în 1923: toate acestea dau un material bogat pentru o biografie. Sunt, printre acestea, și afirmațiuni contestate sau contestabile, date contradictorii, dar dacă ne mulțumim cu ce este sigur — până la vre-o probă contrarie — avem suficient cu ce alcătui o notiță de întinderea acesteia.

* * *

Dimitrie Cantemir este fiul domnitorului Constantin Cantemir, a cărui viață a povestit-o într-o scriere latinească (*Vita Constantini Cantemyrii cognomento senis Moldaviae principis*, mss. tipărit în ediția operelor complete ale lui D. C. vol. VII-1883; apoi, din nou, împreună cu traducerea, de către N. Iorga, 1924). În această operă, ca și în „Descrierea Moldovei” — în cap. XV Partea II, el stabilește originea și genealogia familiei. Intemeietorul familiei ar fi, după el, un Tătar trecut în Moldova și creștinat, astfel că familia lui ar fi avut rol însemnat în țară încă din vremea lui Ștefan cel Mare. Cronicarii din secolul XVIII, vorbind de tatăl lui Dimitrie, zic că era „om de țară” sau chiar „de oameni proști”, iar un cronicar muntean zice că a fost „întâi hergheligi

M. Savelik

XIII

*Князь Дмитрій Константиновичъ
Кантемиръ,
Молдавскій Господарь, потомъ
Майскій Совѣтникъ и Сенаторъ.*

Portretul lui D. Cantemir, din cartea lui Bantăș-Kamenski din 1812.

apoi lefegiu, apoi ceauș spătăresc.” În același sens vorbesc și unii istorici moderni, de exemplu d. Iorga, care zice că povestea originii tătărași este o invenție. Se contestează chiar numele. Se zice că moșul său ar fi fost *Teodor Silișteanu*, iar numele de Cantemir s’ar fi luat de către domnitorul Constantin mai târziu și în privința aceasta este de notat că mai des i se zicea „Constantin-Vodă bătrânul”, iar Neculce spune: „titlușul lui nu scria *Cantemir Voevoda*, ci numai *Constantin Voevoda*.”

Dimitrie s’a născut din a treia căsătorie a tatălui său (cu Ana Bantăș) la 26 Octombrie 1674) și a fost botezat de domnitorul Moldovei Dumitrașcu Cantacuzino. După multe peripeții, tatăl său ocupă tronul Moldovei în Iunie 1685 și cu această ocazie i se cere să trimită garant pe un fiu și mai mulți fii de boieri. Cantemir avea atunci doi băieți: Antioh în vârstă de 16 și Dimitrie de 12 ani. Trimete la Constantinopol pe cel mare, iar Dimitrie rămâne la Curte, unde i se dă creștere aleasă, așa că îl vedem în 1686 primind el pe domnitorul Munteniei Șerban Cantacuzino, căci tatăl său era dus la războiu contra Polonilor. Dar nu numai educație de Curte i se dă, ci i se înlesnește învățătură înaltă, dându-i-se ca profesor un călugăr foarte erudit Ieremia Cacavelas. Aceasta e o notă deosebit de bună pentru bătrânul lui părinte, care era cu totul lipsit de învățătură („carte nu știa, numai iscălitura învățase de o făcea”), dar se vede că-și formase o cultură suficientă prin practica armelor și prin raporturile cu oamenii cei mai sus-puși, în Polonia, în Turcia, în principate: „slujit și la toate priceput”, cum spune Nicolae Costin.

În 1688 Dimitrie e trimis la Constantinopol în locul fratelui său Antioh. Acolo stă câțiva ani, în care timp se ocupă cu studiul și învață bine turcește; iar în Noembrie 1691, fiind înlocuit de Antioh se înapoiază în Moldova, și aci rămâne până la moartea tatălui său.

Era atunci de 17 ani, dar socotit destul de matur ca să fie amestecat în afacerile publice și să ia parte și la războiu. În Decembrie 1691 el a dispus, după ordinul tatălui său, arestarea lui Velișco Costin și a lui Vasile fiul vornicului Gavrilă, acuzați că au organizat împreună cu Miron Costin un complot în contra domnitorului. Se știe că atunci au fost omorâți Velișco și fratele

1) Dată primită de N. Iorga (după I. Minea). În cele mai multe cărți se găsește 1673.

*Demetrius Cantemirius,
Palatinus Moldavia.*

De hoc. parca V. Nauste Historie 2. vult P. 1. p. 20. et.

său Miron Costin. Dimitrie îi socotește vinovați și justifică oșanda dată de tatăl său, zicând : „Astfel a fost sfârșitul acestor doi frați, a căror răutate a zăbovit Vodă s'o pedepsească prin mărinimă sa timp de șase ani, iar ei în tot atâția ani și-au bătut joc de mila lui”.

În Septembrie 1692 însoțind pe tatăl său a luat parte la expediția Turcilor contra cetății Soroca, ocupată de Poloni.

Intorcându-se de la această expediție, domnitorul a fost bolnav de rinichi mai toată iarna, iar în Februarie 1693 a fost lovit de un atac de paralizie. Atunci Dimitrie, fiul său, a figurat el în locul domnitorului la unele sărbători, cu ocazia venirii a trei patriarhi : Iacov (din Constantinopol), Gherasim (din Alexandria) și Dionisie (din Ierusalim), lucru cu totul neobișnuit, dar explicabil prin reputația de om „evlavios și râvnitor la cele dumnezești” de care se bucura Constantin Vodă.

Bătrânul Vodă a murit la 13 sau 17 Martie 1693 în vârstă de 81 de ani. Boierii au urmat vechiul obicei și au proclamat domn în locu-i pe fiul său Dimitrie, însă Turcii n'au primit această alegere și au procedat și ei conform datinilor mai noi, adică au trimis un aga care la 13 Aprilie l-a ridicat și l-a dus la Stambul, adică au făcut forma unei maziliri. De aceea putem zice că Dimitrie Cantemir a fost domn o lună de zile.

Tronul a fost ocupat atunci de Constantin Duca, ginerele lui Brâncoveanu. De atunci s'a întărit ura între Cantemirești și Brâncoveanu și evenimentele cari au turburat mulți ani liniștea principatelor se datoresc acestei rivalități. De atunci au urmat multe schimbări de domni în Moldova, provocate de luptele la Constantinopol între cele două tabere rivale și cari arătau că odată reușea una, altădată alta sau poate că schimbările se explică prin venalitatea conducătorilor politicii turcești, cari realizau prin această balanțare câștiguri importante de la ambele părți.

Astfel, *Constantin Duca*, în 1696 e înlocuit cu *Antioh Cantemir* și se urmează așa :

Antioh Cantemir 1696—1700 ;

Constantin Duca 1700—1704 ;

Mihail Racoviță (ginerele lui Constantin Cantemir) 1704—1705 ;

Antioh Cantemir 1705—1707 ;

Mihail Racoviță 1707—1709.

Atunci, Turcii, se vede, neavând mare încredere în niciuna din părți, se hotărâsc să trimeată domn în Molodva pe un devotat și sigur, care să nu mai fie din familiile boierești moldovene, ci un om de ai lor și — fiindcă trebuia să fie creștin — un Grec din Fanar, Nicolae Mavrocordat, dragoman pe lângă Înalta Poartă. Acest Mavrocordat, bun diplomat, fiul vestitului numit „Exaporitul”, era foarte bun agent al politicii turcești, dar împrejurările fac să se pornească războiu între Turcia și Rusia. Teatrul acestui războiu avea să fie Moldova; trebuia deci ca în acest loc să fie un om priceput și în trebile ostășești, să nu fie strein de țară, dar în același timp, devotat Turciei. Pentru aceasta noul vizir Baltagi-Mehmet s’a gândit la Dimitrie Cantemir, care locuia în Stambul de la moartea tatălui său și era prețuit în toate cercurile înalte de acolo ca și în lumea diplomatică. Astfel Dimitrie devine domn al Moldovei, fără să fi dat vreun ban, cum era obiceiul, ba chiar i se făgăduiește o sumă de galbeni ca să aibă pentru nevoile războiului.

* * *

Ce făcuse Dimitrie Cantemir în timp de aproape 20 de ani până când ajunge domn? Se ocupase cu cercetări asupra limbii și istoriei Turcilor, adunase material bogat pentru scrierea cărților pe cari le plănuia; iar, când era nevoie de dânsul servea ca ostaș în armata turcească. În această calitate a luat parte la nenorocita expediție comandată de Cara Mustafa contra Vienei (1683). După înfrângerea de la Zenta, armata turcească s’a retras în desordine. Cantemir cu trupa sa a ajuns la Timișoara, unde a rămas câțva timp și în acest interval s’a repezit pentru câteva zile la Iași. Apoi s’a dus la Constantinopol.

În 1699 a venit în Moldova, unde domnea fratele său Antioh. Aci și-a adus aminte că odinioară răposatul domn al Munteniei Șerban Cantacuzino îi exprimase dorința de a-l avea ginere. Atunci fiica lui Șerban era prea mică și mai apoi atitudinea lui nu s’a arătat totdeauna prea prietenească față de bătrânul Cantemir. Acum însă Șerban murise — Cantemir bănuia că ar fi fost otrăvit de Brâncoveanu —, văduva lui trăia strâmtorată la Brașov cu copiii, căci averile îi fusese luate de Brâncoveanu. De aceea prin fratele său obține mâna fetei Casandra, cu toată

opunerea lui Brâncoveanu, care făcu tot posibilul ca să oprească plecarea tinerei fete din Braşov. Ea însă izbuti să se ducă la Iaşi şi aci, în ziua de 9 Mai 1699, se făcu nunta, la care domnitorul muntean trimise o delegaţie cu bogate daruri.

Dimitrie Cantemir rămase în Iaşi până în primăvara anului 1700, când se întoarse în Stambul şi-şi luă reşedinţa în noul palat moştenit de soţia sa, pe care-l repară şi-l împodobi foarte frumos. Aci ducea el viaţa unui mare senior, vizitat de cei mai mari oameni politici, de învăţaţii vestiţi atunci, de diplomaţii statelor occidentale. Cunoscător al istoriei turceşti, al datinelor şi credinţelor populare, muzicant şi teoretician al muzicii turceşti, pentru care inventase o sistemă de notaţiune, el era totdeauna un prieten preţuit şi iubit.

Dar, în sufletul lui, ardea flacăra dorinţelor de mărire şi strălucire; el aştepta momentul, care trebuia să vie.

* * *

Situaţiunea politică a Europei era, la începutul secolului XVIII, destul de turburată în Orient. Infrângerile suferite de armatele turceşti în Ungaria şi Austria arătau că puterea imperiului otoman începuse să decadă. Victoriile lui Petru al Rusiei contra Suedezilor îndreptăţeau a se prevedea un mare viitor acestui stat tânăr. Era natural ca oamenii politici din ţările române să fie frământaţi de nevoia de a găsi o nouă orientare în legăturile politice cu vecinii. De aceea vedem pe unii căutând să se apropie de Austria, pe alţii de Polonia, pe alţii de Rusia, dar toţi îngrijoraţi de Turcia, care avea o stăpânire, sui-generis e adevărat, dar stăpânire asupra principatelor. Din nenorocire, interesele personale ale diferitelor personalităţi din Muntenia şi Moldova, intrigile ce se ţeseau necontenit la Constantinopol, acestea împiedicau o înţelegere atât între cele două ţări cât şi între conducătorii fiecăreia. Ideea „omului bolnav” al Europei începea să incolţească în minţile oamenilor de stat. Era firesc ca asemenea gânduri să fi preocupat şi pe Dimitrie Cantemir. Ţara sa şi neamul românesc întreg se găseau în aşa situaţiune, şi geografică şi politică, încât nu puteau rămânea neatinse de turburările din jurul lor. El, care cunoştea mai bine decât oricine adevărata stare de lucruri din Turcia şi spiritul celor ce conduceau acest imperiu,

vedea că ridicarea puterii turcești înseamnă o apăsare mai mare asupra Românilor : întâmplările petrecute zilnic în orașul în care locuia erau argumente pentru aceasta. Deci se impunea concluziunea : scăderea sau — și mai bine — căderea Turcilor era condițiunea esențială pentru o posibilă ridicare a Statelor românești.

Pacea de la Constantinopol între Turci și Ruși din 1702 dăduse acestora mari posibilități de progres, pe care cei dintâi aveau interes să le micșoreze. Trebuia încercat un nou războiu. Tot un nou războiu dorea și țarul Rusiei, care spera câștiguri mai mari. Astfel, un incident fără mare însemnătate aprinde focul. Impetuosul Carol XII, învins, se refugiase și se adăpostise în satul Varnița de lângă Tighina și învingătorul de la Pultava cerea să-i fie predat sau să fie gonit. Aceasta se petrecea în 1710. Turcia ezita : vizirul Kiupruli era pentru pace, sultanul pentru războiu. Firește, sultanul a adus alt vizir și războiul s'a pornit, iar Dimitrie a devenit domn al Moldovei, în împrejurile pe cari le-am spus.

* * *

Trebue să ne închipuim câte frământări au agitat sufletul noului domn. La început se arăta amic al Turcilor, cărora le da informațiuni exacte despre mișcările trupelor rusești, dar un cronicar scrie : „deoparte trimitea veștile la Poartă, de altă parte trimitea cu giurământuri la Moscali ce se lucrează la Turci”. Un istoric rus caracterizează această atitudine zicând : „Cantemir, neputincios între doi puternici, a recurs la arma celui slab, la șiretenie”. Aceste împrejurări și unele fapte mărunte pomenite de cronicari îndreptățesc pe mulți istorici ai noștri să afirme că Dimitrie avea o hotărîre fixată, dar se vedea obligat să temporizeze pentru a se înțelege cu țarul, în partea căruia avea să treacă.

În adevăr, el sosise în Iași la 10 Decembrie 1710, primit de boieri cu respectul cuvenit după datine și cu oarecare bucurie, căci „era om învățat și lăcomie nu avea”. În Aprilie 1711 trimite o delegație de boieri în Rusia, în frunte cu Luca Visternicul, care încheie un tractat de alianță la 13 Aprilie 1711 în orașul Luck. Cuprinsul acestui act îl publică Ion Neculce în cronica sa. Iată principalele puncte :

Nistrul să fie hotarul între Rusia și Moldova și Bugeacul cu toate cetățile să fie ale Moldovei (atunci era aci vechea ocupațiune turco-tătară); — Moldova să nu plătească niciun tribut; Cantemir să rămâie pe tron până la moarte, iar după el să urmeze fiii și urmașii acestora, după alegerea boierilor; — Rușii să nu se amestece în boieriile țării, nici să se însoare în țară, nici moșii să nu cumpere; — dacă s'ar întâmpla ca rezultatul războiului să lase Moldova tot sub stăpânirea turcească, împăratul să dea lui Cantemir case și moșii în schimbul moșiilor din Moldova, asemenea și bani de cheltuială zilnică pentru sine și oamenii ce va avea cu sine.

Acest tratat a fost ținut secret câtăva vreme, trupe turcești au intrat în Bugeac, comandanții acestora fiind convinși că domnitorul este amicul lor. Se pare că acesta a ezitat câtăva vreme, așteptând rezultatul primelor ciocniri între Muscali și Turci, dar trecerea peste Nistru a trupelor rusești a silit pe Cantemir să se decidă. Atunci a răspândit în toată țara, împreună cu manifestul țarului, un apel către popor, în care, arătând purtarea asupritoare a Turcilor față de stat și față de locuitori, aduce la știrea tuturor că s'a unit cu împăratul milostiv care a luat armele spre a mântui pe creștini de jugul robiei musulmane. Despre aceasta scrie el mareșalului rus Șeremetiev la 4 Iunie 1711, comunicându-i și măsurile ce a luat pentru a veni cu armata sa întru întâmpinarea împăratului.

Intâlnirea s'a întâmplat la Țuțora (jud. Iași); apoi împăratul, însoțit de împărăteasă, a mers în Iași, luând măsuri pentru primele ciocniri cu Turcii. Aceștia au mișcat trupele mai repede decât se așteptau adversarii lor și astfel s'a dat în primele zile ale lui Iulie lupta dela Stănilești, în care Rușii au fost învinși și siliți să încheie preliminarile păcii la 11 Iulie. Se vede că și Turcii se cam temeau să continue ofensiva lor, de aceea primiră condițiunile propuse de inimizii lor, între cari și refuzul de a le preda pe Dimitrie Cantemir. În privința acestei chestiuni cronicarul Neculce spune că „împăratul au luat pe Dumitrașcu-Vodă și l-au ascuns într'o butcă a lui de cele cu două roate, de nu-l știa niciun Moldovan, fără numai eu și vreo doi, trei copii de casă”.

După încheierea armistițiului, armata rusă a început a se retrage. Cantemir, luând informațiuni a aflat că trupe turcești nu sunt în Iași; și cu două sute de dragoni ruși s'a dus acolo spre

a afla pe doamna și copiii. Aci a stat două zile și apoi a plecat luând cât a putut din ale sale.

Plecarea aceasta definitivă din Iași o pune cronicarul la 16 Iulie 1711.

Astfel s'a terminat domnia începută cu gânduri și planuri mărețe și astfel a început pribegia lui Dimitrie Voevod.

* * *

Pentru pribegia lui Cantemir avem două isvoare : Cronica lui Ion Neculce, care l-a însoțit în Rusia ; studiul d-lui Ștefan Ciobanu, bazat pe un număr însemnat de scrieri rusești și documente (Tip. București 1925).

Am văzut că Moldovenii nu se așteptau la victoria Turcilor ; de aceea retragerea precipitată a armatei rusești a produs multă spaimă și turburare în rândurile conducătorilor lor și în primul moment preocuparea tuturor era să poată trece cât mai repede peste Nistru. Intr'un raport al domnitorului către Împărat, el zice că au trecut în Rusia peste 4000 de suflete. În fruntea lor se găseau, după un istoric rus, 448 de boieri și funcționari ; se publică chiar o listă de 35 de nume de boieri, unii arătați numai cu numele personal, alții și cu numele familiei (Abaza, Bantăș, Buhuș, Hâncu, Mogâldea, Nacul). Între fugari este și cronicarul Neculce, care avusese mare rol în timpul războiului, fiind hatman și omul cel mai de încredere al lui Cantemir, precum și spătarul Gheorghe, care cunoscut mai apoi la Ruși sub numele de spătarul (rus. mecinic) a avut ca urmaș pe vestitul medic Mecinîcov stabilit la Paris.

Toți aceștia au urmat pe domnitorul lor, fără să cugete prea mult la viitor ; iar mai târziu s'au tot întors când unul, când altul. Puțini au rămas în imperiul țarului, s'au rusificat și au dobândit, ei sau urmașii lor, situațiuni importante în noua lor patrie.

Cantemir cu soția sa Casandra și cu șase copii (Matei, Constantin, Șerban, Antioh, Maria și Smaradga) a poposit la Movilău, pe Nistru, urmat de Moldovenii săi. Aci a făcut listele celor sosiți și a trimis împăratului prima adresă în calitate de „vagabond”, cerându-i ocrotirea lui și a însoțitorilor săi. La 1 August 1711 împăratul a dat un decret prin care i se recunoștea titlul de „Alteță Serenisimă” și se poruncea Senatului să-i găsească

moșii spre a i se da în stăpânire ; apoi se stabilea un lucru neobișnuit : că toți Moldovenii refugiați cu domnitorul nu vor fi supuși jurisdicției administrației rusești, ci jurisdicției personale a lui Cantemir, care va avea să dea socoteală de faptele sale numai împăratului.

Domnitorul cu ai săi a locuit întâiu la Kiev, apoi la Harcov (până la finele anului 1712), de unde s'a dus de două ori la Petersburg. Geutățile începutului au fost destul de mari, de oarece au fost dese discuții între Cantemir și organele administrative rusești, în privința raporturilor reciproce ce urmau a se stabili, în urma privilegiilor pe cari — principal — le acordase împăratul.

Sigur este că și cu oamenii săi a avut câteodată neînțelegeri. Destul este să reproducem câteva rânduri ale lui Neculce : „Fraților Moldoveni, rogu-vă să luați aminte... Cu domnul niciodată să nu pribegiți, măcar cum ar hi, căci streinii caută numai pre domn să-l miluiască și să-l cinstească, iară boierii pribegi într'o nimică sunt... Și apoi domnul se visează că este tot puternic ca în țara lui când este domn și va să ție așa pre acei boieri.”.

La începutul anului 1713 au fost satisfăcute cerințele lui Cantemir : i s'au dat mai multe sate și două case mari de locuit în Moscova. În acel ținut a locuit mulți ani, a adunat pe Moldoveni, a înființat un orașel care s'a numit *Dimitrovca* (desvoltat mai târziu și devenit chiar capitală de județ). Deprimarea — explicabilă — în care se găsea a fost mărită prin pierderea soției sale Casandra (12 Mai 1713). De aceea ducea o viață foarte retrasă, ocupat cu studiul și cu educația copiilor. Pentru aceasta a adus doi profesori : unul grec, Anastasie Condoidi, și altul rus, Ivan Iliinski, care-i servea și de secretar.

Materialul bogat ce adusesese cu sine de la Constantinopol este acum rânduie și lucrat. În această epocă compune cele mai importante opere ale sale. Rolul lui politic atrage atenția cercurilor politice și culturale din Occident și în 1714 este ales membru al Academiei din Berlin (*Societas regia berolinensis*), care-l roagă să scrie istoria poporului românesc. Din acest îndemn, începe el așa numitul „Hronic al vechimii romano-moldo-vlahilor” pe care-l va termina mai târziu, și redactează „Descrierea Moldovei”. Tot în această epocă isprăvește „Istoria imperiului otoman”, începută de mai 'nainte, probabil de când era la Constantinopol.

De asemenea este preocupat de o sumă de probleme politice, cari îi dau, pentru un moment, iluzia că s'ar putea realiza visul său : liberarea Moldovei de sub Turci, ba chiar și liberarea Munteniei, care se găsea atunci, în urma războaielor turco-austriace, ruptă în două prin ocupația Olteniei de către Austria, si — poate —

DIMITRIE CANTEMIR

Domnul Moldovei în 1693, și a doua oară în 1710—1711.

unirea principatelor sub sceptrul său. Preocupările acestea se vădesc prin memoriile întocmite și prezentate țarului, îndemnându-l să ia asupra-și salvarea țărilor române. Trimițând un devotat în Transilvania, care a cercetat lucrurile de acolo și din celelalte țări românești, Cantemir adresează, la începutul anului 1717, un memoriu către țar, care se găsea în străinătate

(din 1715) arătându-i stările de acolo și comunicându-i și informațiile ce avea din capitala Turciei și cari îi dădeau drept a socoti că acțiunea rusească va fi mult ușurată. Când se întoarce țarul în Petersburg, are o întâlnire cu Cantemir și se arată favorabil ideii de intervenire peste Nistru. Aceasta provoacă un nou memoriu scris în 1718 și intitulat „Mijloace pentru ajutorarea poporului nostru ajuns în nenorocire”. Aci propune el să fie ajutat a se duce în Polonia pentru a lua contact cu refugiații moldoveni de acolo, căci avea informațiuni că apelul către țar este în dorința tuturor oamenilor de frunte din principate.

Toate aceste frământări rămân fără rezultat și Cantemir, desigur, are o nouă desiluzie.

Acum, însă, intervine un fapt care îl împiedica de a cădea într'o deprimare mai mare: este de ordin sentimental.

Cunoscând la Petersburg pe principesa Anastasia, fiica prințului Trubețcoi, este impresionat de frumusețea, de inteligența și de cultura acestei fete de 16 ani, care dobândise o educație aleasă în Suedia, unde locuise mult timp cu tatăl ei. Motivele acestea determină pe Cantemir, atunci în vârstă de 46 de ani, să ceară mâna tinerei și, probabil, motive de ordin politic determină pe tatăl ei să-i satisfacă cererea, îndemnat — poate — și de țar. Acestea se întâmplă în 1719. Cantemir leapădă costumul oriental, își rade barba și dobândește înfățișarea pe care i-o vedem în cele mai multe portrete ale lui publicate în cuprinsul diferitelor sale volume.

Atunci se mută în capitala Rusiei și duce viața potrivită rangului său la Curte și potrivită, de sigur, cu vârsta și înclinările soției sale. Aceasta nu-l oprește dela ocupațiile intelectuale, continuă să scrie, ba chiar se vede că-și propune să învețe și științe streine lui până atunci și anume: anatomia. O nouă nenorocire în familie, moartea fiicei sale Smaragda (4 Iulie 1720), îl întristează adânc, dar grija celorlalți copii ce-i rămăneau și grija tinerei sale căsnicii îi dau destulă putere pentru a-și relua viața obișnuită.

Dar, trăind în mijlocul societății înalte și bogate și, probabil, risipitoare de la Curtea imperială, mijloacele sale nu-i erau suficiente și era nevoit să se împrumute. Pe lângă aceasta, i se pare că situația ce are în Rusia nu e potrivită pentru ceea ce merită el. Odată chiar scrie împăratului: „am venit nu ca

fugar sau aruncat de soartă rea, ci chemat prin manifestul Majestății-voastre pentru folosul general al creștinismului". Se pare că împăratul a fost impresionat, căci vedem că mai târziu este numit consilier intim și membru al Senatului.

De acum se curmă iluziile de a mai reveni în țara sa, și se devotează cu totul intereselor noii sale patrii. Acum scrie *Sistema religiei mahomedane* (tip. 1722), spre a arăta credincioșilor creștini rătăcirile celor ce se țin se învățăturile „falsului profet.” Această carte a dat naștere unei adrese a Sinodului prin care îi cere să spuie de unde a luat informațiile lui; de la cărturarii mahomedani sau dela creștini. D. Ciobanu crede că această intervenire este provocată de „nota de simpatie care pe alocurea pătrunde opera lui Cantemir”. Cantemir răspunde afirmând că el a scris ceea ce știe „printr’o experiență de 22 de ani”. Se preocupă de problemele învățământului, cari erau la ordinea zilei în urma dorințelor țarului și polemizează cu Teofan Procopovici în scrierea „*Loca obscura*”, arătând că într’o carte a lui despre învățătura copiilor nu e destul de ortodox. Caută să lămurească evenimentele din principate cari au precedat plecarea lui din Moldova într’un memoriu „despre Cantacuzino și Brâncoveanu”. În fine, altă scriere a lui, rămasă mult timp necunoscută, este un tratat politic: „*Monarchorum physica examinatio*”.

Ca dovadă deplină despre contopirea cu noua sa situație este participarea lui la expediția țarului în Persia în calitate de șef al cancelariei civile și cunoscător al limbilor orientale. Luase cu sine chiar o tipografie cu litere arabe și persane pentru tipărirea manifestelor ce ar fi fost necesare pe acolo. Tot el, firește, ar fi fost însărcinat cu redactarea lor, cum s’a și întâmplat cu unul răspândit în Transcauzia în limba turcească.

Expediția aceasta a pornit în Mai sau Iunie 1722. Ea a fost fatală pentru Cantemir, căci s’a îmbolnăvit. A zăcut câțva timp în Astrahan în Noembrie 1722, apoi, fiind mai bine, a plecat în Ianuarie 1723 spre moșia lui, unde a ajuns în Februarie. Deși slăbit, el își poate relua ocupațiile gospodărești în Dumitrovca; dar era numai o temporară îmbunătățire a sănătății, căci moartea îl păștea și la 21 August 1723 îi tăie firul vieții.¹

1) În notița biografică a lui Bontăș-Kamenski, scrisă în 1812 (tradusă și tip. de V. Gervescu în 1902) este 30 August.

E nespus de dureros acest sfârșit. Cel care fusese domnitorul unei țări, răsfățatul înaltei societăți din Stambul, care visase să libereze patria de sub jugul păgânilor și să unească în mână ~~sa~~ sceptrul țărilor românești, care făcuse sacrificiul averii și persoanei sale pentru un scop așa de înalt, care trăise în bogăție în mijlocul societății de la Curtea împărătească a Rusiei, ajunge în ultimele lui zile să scrie către secretarul cabinetului imperial : „Slăbirea sănătății mele se mărește din zi în zi. Am mare nevoie de bani... Dacă îmi va sosi sfârșitul vieții, nu se va găsi cu ce să mă înmormânteze; de aceea te rog....”

Moartea e moarte, dar împrejurările în cari se produce pot fi mai dureroase decât moartea însăși. De aceea aveau dreptate Turcii când obișnuiau ca la orice felicitare să zică „Allah să dea sfârșit fericit vieții tale!”.

NOTIȚĂ BIBLIOGRAFICĂ

Activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir este foarte bogată. În timpul vieții lui, însă, nu s'au tipărit decât două cărți :

1. *Divanulu sau gâlceava înțeleptului cu lumia sau giudețul sufletului cu trupul*. Prin de truda și de ostenință iubirea a lui Ioanu Dimitrie Constantin Voevod.... Iași..... 1698.....

E o lucrare de școlar. A scris-o grecește și românește și e publicată cu ambele texte. Are la început, după prefața autorului, o prefață de Ieremia Cacavelas, plină de laude pentru elevul său.

Un exemplar al acestei cărți se găsește în biblioteca Academiei Române ; altul la Muzeul britanic din Londra. S'a retipărit în colecția publicată de Academie în 1872 și urm. (Vezi mai jos), Prefetele și titlul întreg se pot citi în „Bibliografia românească veche” de Bianu și Hodoș sub Nr. 110 (Vol. I pag. 355).

2. *Cartea sistemii sau despre starea religiunii mahometane* (în limba rusească)... Petersburg... 1722.

Incepe cu o dedicație către Petru cel Mare, apoi urmează niște ode către Cantemir scrise în latinește.

Un exemplar din aceste se găsește în Biblioteca Academiei Române. Titlul întreg și părțile de la început se pot citi în „Bibliografia românească veche” de Bianu și Hodoș, sub Nr. 180 (vol. II pag. 4).

Vezi : St. Ciobanu, Dimitrie Cantemir în Rusia, 1925 pag. 43.

Toate celelalte au rămas în manuscris. Ele s'au tipărit mult timp după moartea autorului în traducere în diferite limbi și anume :

3. *Istoria imperiului otoman*, în limba engleză, trad. de N. Tindal. Londra 1734—35.

Un exemplar se găsește la Muzeul Britanic. Vezi : Bibliografia românească veche de Bianu și Hodoș. Vol. II pag. 48. Bibl. Academiei Secția manuscriselor.

Ediția a 2-a. Londra 1756.

Un exemplar în Biblioteca Academiei Române. Vezi : Bibliografia românească veche ” de Bianu și Hodoș. Vol. II pg. 133.

4. *Istoria imperiului otoman*, în limba franceză, traducere de : de Jonquieres. Paris 1843. 4 volume.

Un exemplar în Biblioteca Academiei Române, Nr. I 101.844. Vezi : Bibliografia românească veche de Bianu și Hodoș. Vol. II pg. 66.

5. *Istoria imperiului otoman*, în limba germană, tradusă din limba engleză. Hamburg 1745.

Un exemplar se găsește în Biblioteca Academiei, Nr. II 25.729. Vezi : Bibliografia românească veche de Bianu și Hodoș. Vol. II pg. 84.

6. *Descrierea Moldovei*, în limba germană, publicată în revista „Magazin für die Neue Historie und Geographie” 1769—70.

Aceeași în broșură :

Descrierea Moldovei, în limba germană, tradusă de J. L. Redslob. Frankfurt și Lipsca 1771.

Un exemplar în Biblioteca Academiei Române, Nr. II 101.055. Vezi : Bibliografia românească veche de Bianu și Hodoș. Vol. II pg. 196.

7. *Descrierea Moldovei*, tradusă în rusește. Moscova 1789.

Citată în : „Dimitrie Cantemir în Rusia” de Șt. Ciobanu, pg. 77. Bibl. Academiei Secția manuscriselor.

8. *Intâmplările cele mai vrednice de amintit în Valahia*, traducere în grecește. Viena 1795.

Nu se cunoaște niciun exemplar. Vezi : Bibliografia românească veche de Bianu și Hodoș. Vol. II pg. 374.

9. *Scrisoarea Moldovei* (Descrierea Moldovei), traducere după textul german. Iași 1825.

Ediția 2-a, Iași 1851.

Ediția 3-a, Iași 1869.

Ediția 4-a, București 1909.

10. *Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor*. Iași 1835—36, tipărit de G. Săulescu. 2 volume. Bibl. Acad. Nr. II 61.955.

11. *Răspunsul lui Cantemir către Sinod* în chestia „sistemului religiei mahomedane” și câteva scrisori (în scrierea lui P. Pekarski : Știința și literatura în Rusia în timpul lui Petru cel Mare. Petersburg 1862).

Citat în „Dimitrie Cantemir în Rusia” de Șt. Ciobanu. 1925 pg. 78.

12. *Operele Principelui Demetriu Cantemiru*, tipărite de Societatea academica romana.

Tom, I. București 1872 :

Descriptio Moldaviae.

Tom. II, București 1875 :

Descrierea Moldaviei. Traducere de Al. Papiu Ilarianu și Iosif Hodosiu

Tom. III și IV, București 1876 :

Istoria imperiului otoman. Traducere de Iosif Hodosiu.

La finele vol. IV este o traducere a biografiei lui Dim. Cantemir scrisă de N. Tindal, cel care a publicat în englezește Istoria imperiului otoman. Apoi un indice de persoane, localități și evenimente.

Tom. V, București 1878 :

Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor din Tara muntenească.

Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea.

Publicate, cu o prefață și un glosar, de G. Sion.

Despre prima operă din acest volum vezi: St. Ciobanu, „Dimitrie Cantemir în Rusia”, 1925, pg. 45.

Tom. VI, București 1883 :

Istoria ieroglifică, operă originală scrisă în limba românească la 1704.

Compendiolum universae logices institutionis.

Ioannis Baptistae Van-Helmont Physices universalis doctrina et christiana fidei congrua et necessaria philosophia.

Insofită de traducere românească cu litere cirilice și de transcrierea cu litere latine.

Tom. VII, București 1883 :

Vita Constantini Cantemirii cognomento senis Moldaviae principis.

Collectanea orientalia. Principis Demetrii Cantemirii variae schedae et excerpta e autographo descripta.

La începutul acestei scrieri se află o notă biografică (Vita Demetrii Cantemirii) în care se înșiră și scrierile lui : 1. Synopsin historiae turcae (Vezi : Colecția Academiei Tom. III), 2. Systema religionis muhamedanae 1721 (Vezi Nr. 2 din această listă), 3. De statu politico Aulæ Othomanicae 1722 (Pierdută, zice, într-o călătorie pe Marea Caspică). 4. De antiqua Dacia, qui tamen nondum ad finem perductus (Este Hronicul publicat în Colecția Academiei Tom VIII.), 5. Descriptionem hodiernae Moldaviae geographico-politicam. (Vezi Tom. I. din Colecția Academiei), 6. Librum graeco-moldavum Divan sive Tribunal (Este Divanul lumii. Vezi Nr. 1 din această listă), 7. Librum latinum Theologo-physices dictum... (Probabil : I. B. Van Helmont... din Colecția Academiei vol. VI), 8. Hieroglyphica. (Vezi Tom. VI din Colecția Academiei), 9. Introductionem in Musicam turcicam.....

10. Cantiones Turcicas notis musicis ab ipso inventis conscriptas.....

Tom. VIII, București 1901 :

Hronicul vechimii a Romano-Moldovalahilor. Publicat de Gr. Tocilescu.

13. *Excerptum et operibus latinis Demetrii Cantemirii Voyvodae Moldaviae*. Iași 1883.

14. *Scrisoare către un membru al Academiei din Berlin*. Publicată de Ovid Densușianu. (Revista critică-literară, Iași, 1894 II p. 62.)

15. *Le Péchery* (Ouverture instrumentale) dans le mode Nihavend. Musique de D. Cantemir, transcrite en notation européenne par Raoul Yecta. In : „Revue musicale” Paris. 1-er Mars 1907. VII année Nr. 5 pag. 117.

Bibl. Acad. Nr. III 6.512.

16. *Descrierea Moldovei* traducere de Grigore Pascu. Buc. Cartea Românească 1923.

17. *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*. Text revăzut și traducere românească de N. Iorga. București 1924.

18. *Lupta între inorog și corb*. Roman alegoric. Pe înțelesul tuturor, cu o prefață și note de Em. C. Grigoraș. Buc. 1927.

Este Istoria ieroglifică într-o redacție modernizată.

19. *Despre Coran*. După copia latinească dela Academia Română, tălmăcit și tipărit românește de Ioan Georgescu, Cernăuți 1927. (Bibl. Acad. Nr. II 91.057).

20. *Metafizica*. Trad. din latinește de Nicodim Locusteanu, cu o prefață de Em. C. Grigoraș. Buc. Ed. Ancora 1928.

Este publicarea unui ms. al lui Cantemir copiat de Gr. Tocilescu la Moscova în 1901. Lucrarea în manuscris are titlu : *Sacrosanctae scientiae indepin-gibile imago* (Imaginea de nedescris a științei sacro-sancte.) Bibl. Academiei Nr. I 95.932.

21. *Povești*. Publicate de Em. Grigoraș. Buc. 1932.

Sunt pasagii din Istoria ieroglifică. Bibl. Acad. Nr. I 119.961.

22. *Sentenții*. Publicate, după categorii, cu un vocabular mai ales pentru uzul școlar de Em. C. Grigoraș. Buc. 1933.

Bibl. Acad. Nr. II 122.410.

Au mai rămas și unele nepublicate până acum. Altele s'au pierdut.

Cunoscute, dar nepublicate :

Locuri obscure în catehismul editat de un autor necunoscut în limba slavă și numit „Cea dintâi învățătură a copiilor.” ca. 1720.

Ms. nepublicat. Citat în „Dimitru Cantemir în Rusia” de Șt. Ciobanu. 1925, pg. 29.

Monarchorum physica examinatio.

Citat de St. Ciobanu în „Dimitrie Cantemir în Rusia”, 1925 pg. 46.

I

PARTEA GEOGRAFICĂ

CAP. I

Numirile vechi ale Moldovei și cea de astăzi.

Toată țara pe care o numim astăzi *Moldova*, împreună cu ținuturile învecinate spre Apus ¹⁾, era stăpânită de Sciți ²⁾, cuceritorii aproape a trei părți ale lumii; dar ei n'aveau locuințe statornice, ci se mutau din loc în loc, după obiceiurile părintești. După mai multe numiri date, rând pe rând, acestor părți de către bandele lor cari le călcară unele după altele, locuitorii acestei regiuni au fost numiți de către Greci când *Geți* când *Daci*; în fine sub împărații Romanilor s'a statornicit numirea de *Daci*. Regele lor *Decebal* fiind învins prin puterea lui *Nerva Traian*, iar ei parte omoriți parte risipiți în toate colțurile, tot ținutul pe care îl stăpânise fu prefăcut în provincie romană, fu împărțit cetățenilor romani ³⁾, formându-se trei subdiviziuni: *Dacia Ripensă*, *D. Mediteranee* și *D. Alpestră*. De cea dintâiu se ținea parte din Valahia și din Ungaria ⁴⁾, a doua a primit numele de *Transilvania*, în fine a treia numire s'a dat celei mai mari părți din *Moldova noastră*, care se găsește între Prut ⁵⁾

1) Adică *Transilvania* și *Muntenia*.

2) Popor, care a locuit în vechime la Nordul Mării Negre, adică și prin țările noastre.

3) Adică: coloniștilor aduși în *Dacia*.

4) Adică ținuturile dela Apusul *Transilvaniei*.

5) In text este cuvântul *Hierasus*. Traducătorii vechi pun: *Nistru*, alții *Prut*. Mai bine este să se traducă prin *Prut*. Corespondența aceasta o găsim și la *Miron Costin*.

și Dunăre cuprinzând și marginile învecinatei Valahii. Mai târziu scăzând domnia Romanilor, repetate năvăliri ale barbarilor, Sarmați, Huni, Goți, călcară Moldova, iar coloniile romane fură silite să se tragă la munți și să-și caute adăpost împotriva furiei năvălitorilor în ținutul muntos *Maramureș* ¹⁾ Apărați aci de greutatea locurilor în curs de câteva secole, trăiră sub legile lor și sub stăpânitorii lor; în fine pe la anul Domnului.... ²⁾, văzând mulțimea locuitorilor, domnitorul *Dragoș*, fiul lui Bogdan, se hotărî să încerce trecerea munților spre Răsărit, numai cu 300 de oameni, ca și cum ar fi mers la vânătoare. În acest drum întâlni din întâmplare un bou sălbatic, numit de către Moldoveni zimbru (bour), și urmărindu-l, coborî la poalele munților. Atunci o cățea de vânătoare, numită *Molda*, pe care el o iubea mai mult decât pe ceilalți câini, se repede cu putere în contra fiarei; aceasta, înfierbântată, se aruncă într-o apă curgătoare și e ucisă de săgețile vânătorilor; iar cățeaua, care urmărise pe fugar și în apă, e înghițită de repezile valuri ale râului. În amintirea acestui fapt, *Dragoș* cel dintâiu numi apa aceea *Moldova*; locului unde acestea se întâmplase îi dăte numele neamului său *Roman*, iar capul bouului sălbatic voi să fie semnul noii sale stăpâniri. După ce cercetează ținutul din partea locului, unde găsește câmpii mănoase udate de râuri, orașe și cetăți întărite, dar lipsite de locuitori, înștiințează de toate acestea pe compatrioții săi și-i poartă să ia în stăpânire un pământ atât de rodnic. Tinerimea romană urmează cu voie bună pe domnul ei, se strecoară prin trecătorile munților în cete numeroase, se așează cu statornicie în locurile descoperite în așa chip minunat, iar pe descoperitorul *Dragoș* îl numesc primul domnitor al noului ținut. Astfel, țara aceasta intrând iar în stăpânirea conducătorilor de altă dată, își pierde numele *roman* și *dac*, odată cu cetățenia romană, și se numi, atât de către streini cât și de locuitori, *Moldova* dela numele râului *Moldova*.

Dar numirea aceasta nu rămase peste toată țara; căci Turcii, ocupând în Europa ținuturi învecinate, intrând mai adesea cu oaste în Moldova, dădură la început Moldovenilor numele

1) În text *Maramor*.

2) Cantemir nu spune ce an.

de *Ak Ulak*¹⁾. După aceea, când Bogdan, ascultând sfaturile din urmă ale părintelui său Ștefan cel Mare, închină țara Turcilor, aceștia, având obiceiul a da țărilor numele domnitorilor lor, începură a numi pe Moldoveni *Bogdanli*, iar vechea numire a rămas până azi în graiul Tătarilor. De altă parte, vecinii Poloni și Ruși numiră pe Moldoveni *Volohi* (Valahi), adică Italieni, iar pe Valahi *Munteni*, ca oameni din munte sau de peste munte.

CAP. II

Despre așezarea Moldovei, despre marginile ei vechi și de astăzi și despre clima ei.

Moldova se întinde în latitudine [nordică] între 44°, 54' și 48°, 51'. Situația longitudinei e nesigură; totuși, după părerea celor mai mulți geografi, partea de Apus, care atinge Transilvania, e așezată la 45°, 39', iar cealaltă extremitate, care se sfârșește într'un unghi ascuțit lângă *Alba Iulia* numită de locuitori *Cetatea Albă*, la 53°, 22', cum se poate vedea din hartă²⁾.

Dealtfel, fiindcă o parte a țării, cea despre Transilvania, e muntoasă, iar alta care se întinde spre Ucraina Poloniei, spre Basarabia³⁾ și spre Dunăre, e șeasă, clima nu este pretutindeni aceeași. În partea muntoasă suflă un vânt mai rece,

1) În trad. din 1851 e în notă: „Mai bine: *Ak Iflak* = Valahia albă”, înlocuire pe care au făcut-o și alții traducători.

2) Asemenea trimiteri la hartă se găsesc în multe locuri ale scrierii. Manuscrisul latin pe care l-a publicat Academia Română s'a găsit fără hartă; atunci s'a crezut că, în lipsa aceleia, se poate folosi harta alăturată de Büsching la traducerea sa germană. Ea nu se potrivește în multe puncte cu descrierea și, cu drept cuvânt, s'a zis că ea nu poate fi lucrată de Cantemir. Adevărata hartă a lui Cantemir se află în Biblioteca Națională din Paris; ea a fost catalogată pe la 1832 și publicată de un bibliotecar de acolo în 1915. După aceasta a fost studiată și reprodusă în interesantul studiu al d-lui G. Vâlsan (Buc. 1926). De aci o reproducem și noi pentru ca să se poată folosi cititorul de indicațiile lui Cantemir.

3) Cantemir înțelege prin Basarabia numai partea din Sud a acestei provincii, ocupată de Tătari, pentru că după ocuparea ei i s'a dat acest nume, iar restul actualei Basarabii n'avea nevoie de o numire particulară. Rușii, după ce răpiră partea dintre Prut și Nistru, au dat întregului acest pământ numirea obișnuită pentru partea de Sud.

dar mai sănătos ; în partea șeasă mai cald și mai puțin priincios sănătății. Totuși Moldova n'a cunoscut multe boale — zic în raport cu alte ținuturi mai călduroase — ; câteodată, dar rar, e supărată de moline și de friguri rele. S'a dovedit prin experiență că molima nu se naște din stricăciunea aerului, dar observăm că ea vine în ținuturile noastre uneori din Polonia, unde e și mai aspră, alteori prin vasele egiptene și constantinopolitane, cari obișnuiesc să descarce în portul Galați. Frigurile rele sunt aici de un alt fel decât în celelalte părți ale Europei. De obicei sunt foarte puternice și în genere molipsitoare așa încât cei prinși de frigurile acestea mor cei mai mulți a treia zi, puțini suportă criza șapte zile, foarte puțini se fac sănătoși ¹⁾. Atât de mare e puterea de contagiune în această boală încât locuitorii se tem de ea mai mult decât de ciumă și se feresc și de cei mai apropiați ai lor prinși de această boală. Ori din pricina schimbărilor vremii ori din pricina felului de traiu, ori din vreo slăbiciune firească a puterilor nu pot locuitorii să aibă viață lungă. Vei găsi foarte rar oameni de șaptezeci de ani, iar de optzeci abia câțiva. Totuși cei mai mulți trăesc sănătoși și astfel scurtimea vieții se compensează prin aceea că atât cât au de trăit o duc fără boale cari răpesc cea mai mare parte a fericirii omenești. Afară de aceasta, țăranii trăesc mai mulți ani decât cei nobili și crescuți în plăceri și moliciune. Cutremurele de pământ, cari obișnuiesc să strice plăcerile mai tuturor ținuturilor mai călduroase, le simțim rar și nu s'a auzit niciodată ca vreun oraș sau munte să se fi năruit sau nimicit de vreun cutremur.

Moldova n'a avut totdeauna aceleași hotare, ci câteodată mai întinse, câteodată mai restrânse, după înălțarea și scăderea Statului. În fine Ștefan domnitorul numit Cel Mare, prin anul mântuirii... ²⁾ a așezat hotarele pe cari le păstrează și astăzi.

1) Nu se poate preciza ce anume boală va fi fost aceea de care vorbește Cantemir. După unii ar fi frigurile palustre. Prin „moline” înțelege desigur boalele epidemice, ca holera, ciuma. Dar pasagiul nu e destul de clar. După părerea d-lui doctor Gomoiu, secretarul general al Societății pentru istoria medicinei, neclaritatea vine din pricină că pe atunci medicina nu stabilise caracterele febrei palustre, cari în unele cazuri se confundau cu ale boalelor epidemice. E deci natural ca Dim. Cantemir, care nu era medic, să facă confuziunea și mai accentuată.

2) Autorul nu arată anul.

*Interesul de istorie
de la Basarabia
ca de un timp trecut*

Spre Miază-zi totdeauna a făcut hotarul fluviul Dunărea, cel mai mare din Europa, și mai departe până la gura lui, unde se varsă în Marea Neagră aproape de Chilia, Lycostomul celor vechi sau, cum zic unii, Achillea. Spre Răsărit hotarul țării era Marea Neagră, însă în vremea din urmă, fiind luate de puterea turcească Basarabia și Benderul, în partea aceasta s'a strimtat mai mult. Astăzi râul Prut face hotarul, dela gura lui până la satul Traian ¹⁾, de aci valul lui Traian prin apa Botnei și în linie dreaptă până la gura râului Bâcu unde acesta se varsă în Nistru, cum se vede lămurit în hartă. Spre Miază-Noapte și Răsărit râul Tyras sau Nistru, numit de Turci *Turla*, desparte Moldova de Polonia și de Tătarii din Ociacov ²⁾. Odinioară țărmurile Nistrului erau ale Moldovei numai până la Hotin și de acolo o linie dreaptă prin Prut și Ceremuș, forma hotarele țării. Apoi ținutul din spre Podolia până la gura râului Serafineț ³⁾ fu supusă Moldovei prin puterea lui Ștefan cel Mare. Astfel, astăzi aceste ape, Nistrul, Serafineț, Colacin și Ceremuș, unite, formează hotarul de Miază-Noapte al Moldovei, unde se găsește Câmpulungul rutean ⁴⁾. Spre apus astăzi Moldova e mai întinsă decât a fost odinioară, fiindcă, înainte de vremurile lui Ștefan cel Mare, toți munții de cari e încinsă erau ai Transilvaniei și în acea parte avea hotare mai restrânse; dar Transilvănenii, respinși de puterea acestui Domn, care învinsese de câteva ori pe regele Matei al Ungariei, au fost siliți să scape prin învoieli de puterea spadei lui. Prin aceste învoieli, s'a dat Moldovei tot șirul munților cari despart cele două țări, adică văile râurilor cari curg în Moldova.

Astfel s'a tras o linie dela isvorul râului Ceremuș pe la isvoarele râurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Trotuș până la râul Milcov și prin ea s'a statornicit hotarul între aceste două ținuturi.

Odinioară Siretul și Trotoșul despărteau Moldova de Valahia, însă mai apoi, prin puterea aceluiași Ștefan cel Mare, județul

1) Sunt și astăzi mai multe sate cu numele de Traian; în jud. Cahul și Cetatea-Albă sunt două. Probabil că autorul vorbește aci de cel dintâiu.

2) Ociacov, provincie în Rusia (Ucraina).

3) Unele traduceri dau: *Serafinești*.

4) Autorul adaugă epitetul la „Câmpulung” spre a-l deosebi de Câmpulungul moldovenesc (în Bucovina).

Putna se alipi Moldovei; astfel, astăzi râurile Milcov și Siret despart aceste două țări.

In partea de Miază-zi Dunărea este hotarul.

In aceste hotare, Moldova cuprinde un drum de 237 ceasuri sau 711 mile italienești ¹⁾, socoteală care se poate face ușor de oricine ar consulta harta geografică. Odinioară, însă, când Basarabia nu era încă ocupată de Turci și de Tătari, cuprinsul Moldovei era de 247 ceasuri sau 822 de mile.

Moldova se mărginește la Apus cu Transilvanii și Valahii, la Miază-Noapte cu Polonia, la Miazăzi cu Turcii. Cu toți aceștia a avut a se lupta strașnic, apărându-și libertatea. Despre aceste lupte iată cum vorbește un scriitor polon demn de încredere: „Moldovenii, prin natura lor, prin obiceiuri și limbă, nu se deosebesc mult de Italieni. Sunt oameni necultivați, dar foarte viteji: nu e niciun alt neam care, având o țară așa de mică, să se războiască atât de puternic pentru izbândă cu atâți dușmani vecini, cu cari neconținut se luptă fie atacându-i, fie apărându-se”. Și ceva mai departe: „Ei sunt așa de viteji, încât cu toate aceste neamuri cu cari se mărginesc avură neconținut războiu și neconținut fură victorioși; pentru că Ștefan, care pe vremea părinților noștri stăpânea Dacia, învinse într'un mare războiu aproape în aceeași vară pe Baiazet, Turcul, pe Matias Ungurul și pe Albert Polonul ²⁾”. Mai târziu Statul, căzut sub puterea Turcilor, n'a mai avut alte războaie decât acele întreprinse de alții în contra Turcilor, având acum dușmani și prieteni comuni. Numai Tătarii Nogai, cărora Turcii le dăduse locuință în Basarabia, turburară, în vreme de pace, cu năvăliri dese Moldova și o aduseră în sărăcia în care este astăzi.

CAP. III

Despre apele Moldovei

Aproape nu vei găsi în altă țară atât de micșoară ca Moldova mai multe ape împodobite cu atâtea frumuseți ale naturii. Ea numără patru ape mai mari și bune pentru navigație: Dunărea, Nistrul (Tyras), Prutul (Hierasus) și Siretul.

1) O milă italienească (venețiană) echivala cu 1834 metri.

2) Citatul e din Orichovius, istoric polon și anume în *Analele* sale la anul 1552. Indicațiunea este dată de autor.

Dunărea, deși udă numai o mică parte din ceeace stăpâneau odată domnitorii Moldovei, aduce totuși mari foloase acestui ținut. Căci nu numai că vasele de negoț ale diferitelor neamuri pot să vie până la târgul Galaților spre folosul Moldovei, dar îi înlesnește să trimită mărfurile sale ¹⁾ pe Prut la Constantinopol și la alte orașe de pe lângă Marea-Neagră, de unde au însemnat câștig. Nu mai vorbim despre apa Dunării și bogățiile ei ascunse, fiindcă au vorbit pe larg de ele aceia cari au descris înaintea noastră Germania și Ungaria.

În ea se varsă *Prutul*, numit altădată *Hierasus*, *Gerasus* la Ptolemeu, *Porota* la Ammianus, la Grecii vechi *Pyretus*. El pornește din munții Transilvaniei, Carpații celor vechi, cari despart această regiune de Polonia și taie toată Moldova prin mijlocul ei. El are apa cea mai ușoară și mai sănătoasă din toate pe cari le cunoaștem, dar se arată turbure din pricina nisipului ce duce cu sine. Dacă însă e pusă într'un vas de sticlă, nisipul se duce la fund și lasă o apă foarte limpede. Când eram în Moldova ²⁾, am făcut experiența lucrului și am găsit că o cantitate de o sută de drahme este cu treizeci de drahme mai ușoară de cât apa luată din alte râuri ³⁾.

Siretul, râu propriu al Moldovei, isvorăște din cele mai depărtate margini ale țării din spre Polonia și, mergând spre Miază-zi, se varsă în Dunăre prin două guri. E râu destul de lat și adânc, dar, fiindcă e înconjurat peste tot de păduri și de munți și în unele locuri împiedecat de vaduri, nu poate peste tot să slujească navigației.

Spre Miază-zi cea mai mare parte a Moldovei e udată de Tyras, astăzi numit *Nistru*, de scriitorii greci moderni *Dinastris*, de Turci *Turla*, râu așa de cunoscut încât găsesc de prisos să vorbesc ceva despre el. Voiu pomeni totuși că Turcii pe acest râu au transportat toate proviziile și materialul de războiu din Con-

1) Nota autorului : Și mai ales sare, miere, unt, ceară și multe lemne pentru construcție de corăbii și case, nu numai la Constantinopol, dar în Egipt și în Africa Turcilor.

2) Indicațiunea aceasta arată preocupările științifice ale lui Cantemir.

3) El întrebuințează expresia de *drahme* pentru a înțelege o măsură de greutate. Traducătorii nu dau toți același cuvânt : Trd. Negruzzi din 1851 are *draturi*. Trad. Academiei zice *drame*, ceeace ar fi același lucru. Latinii întrebuințau și ei acest cuvânt cu înțeles din unitate de măsură și ca monetă.

stantinopol pe Marea-Neagră la Bender ¹⁾, odinioară și la Camenița, astăzi la Hotin. Apa lui este limpede, dar foarte grea și foarte rea pentru sănătatea celor cari o beau. Se varsă în Marea-Neagră la Alba-Iulia ²⁾. *Cetatea Albă*

Afară de acestea, mai udă Moldova câteva ape mai mici.

În Siret se varsă :

Bârladul, care curge în câmpia Tecuciului de la Răsărit spre Apus și se varsă în Siret la satul Șerbănești. N'am putut afla numele vechiu al acestui râu.

Suceava, care a dat numele orașului Suceava, odinioară capitala țării.

Moldova, despre care am vorbit în Cap. I arătând rostul numelui ei ³⁾.

Bistrița isvorăște din Alpii Transilvaniei și apele ei sunt atât de repezi încât din munții printre cari trece surpă cele mai mari pietre și le duce cu sine.

Trotuș, cu apă tot atât de repede, isvorăște nu departe de obârșia Bistriței ⁴⁾.

În Prut (Hierasus) se varsă râul *Ceremuș*, care face hotarul între Moldova și Polonia, și mai jos *Jijia*.

În Nistru (Tyras) se varsă *Răutul*, care aproape de Orhei formează o singură și foarte frumoasă insulă, și *Botna* pe care o stăpânesc jumătate Tătarii din Bugeac.

Pârae are Moldova nenumărate. Totuși nu mă voi opri de a însemna pe cele mai mari al căror nume l-am putut afla.

În Siret se varsă : *Bânila*, *Molnița*, *Somușul mare și mic*, *Valea-Neagră*, *Faraon*, *Răcălău*, *Gerul-Sohului*, *Milcovul* și *Puțna*, aceste unindu-se se numesc *Sirețel* (adică Siretul mic).

Suceava se mărește cu *Sucevița*, *Solca* și *Soloneț*.

În Moldova se varsă : *Homorul*, *Slatina*, *Râșca*, *Neamțul*, *Topolița*, *Valea-Albă*, etc.

Cu *Bistrița* se amestecă *Cracăul*.

În *Trotuș* se varsă : *Tazlăul sărat* și celălalt *Taslău*, *Oituzul*, *Cașinul*, *Valea-Seacă* și *Valea Rea*.

1) Sau : Tighina.

2) Adică : Cetatea-Albă.

3) Vezi pag. 2.

4) Autorul dă forma *Tortus*, dar cei mai mulți traducători pun forma întrebuintată azi *Trotuș*, cum am făcut și eu.

Bârladul primește pâraele *Bârlădeț*, *Sacoveț*, *Vilna*, *Rebricea*, *Vaslui*, *Vasluiet*, *Racova*, *Crasna*, *Lohan*, *Docolina*, *Hobalna*¹⁾, *Horiata*, *Smila*, *Tutova*²⁾, *Berheci*, *Zeletin*, *Corod*.

Cirimușul e format din *Cirimușul alb*, *C. negru* și *Putila*.

Apele *Jijiei* sunt mărite de *Șubana*, *Sitna*, *Miletin*, *Bahlui*, *Bahluieț*, *Sirca*.

Hierasus sau *Prutul* duce cu sine *Colacinul*, *Cosmanul*, *Cuciurul*, *Ciuhurul*, *Bașeul*, *Corovia*, *Camınca*, *Căldărușa*, *Jijia*, *Gârla-mare*, *Delea*, *Valea-mare*, *Valea-Brătuleni*, *Mojna*, *Nirnova*, *Călmățuiul*, *Lăpușna*, *Strâmba*, *Sărata de Răsărit* și de *Apus*, *Chigieciul*, *Larga* și *Ilanul*.

În *Nistru* (*Tyras*) se varsă pâraele moldovenești : *Serafinețul*,³⁾ a cărui gură formează ultimul unghiu al Moldovei spre *Miază-zi*, *Ciorna*, *Ichielul*, *Bâcovețul*, *Ianovețul*, *Bâcul*.

În *Răut* se varsă *Solonețul*, *Ciulucul mare*, mic și mijlociu, *Dobrușa*, *Cula* și *Cogâlnicul*.

Acestea în *Moldova*.

În *Basarabia*⁴⁾ *Cahulul*, *Salcea* și *Ialpuhul*⁵⁾ dau în *Dunăre*, *Cogâlnicul* în *Nistru*.

Din acestea numai *Ialpuhul* curge neconținut, toate celelalte sunt mai mult stătătoare decât curgătoare. Deasemenea și *Cogâlnicul* n'are isvoare, ci numai când se umple de ploile de toamnă se poate zice că este pârâu, însă toată vara rămâne sec și uscat ca un șanț; de aceea vitele locuitorilor tătari din *Bugeac* adesea se năbușesc din lipsa apei.

Ca și râurile, nu lipsesc nici lacurile în *Moldova*. Dintre acestea, parte naturale, parte artificiale, merită să fie notate mai cu seamă cinci :

Lacul *Brateș*, între *Prut* și *Siret*, așezat lângă orașul *Galați*, se întinde pe o lățime de o milă și jumătate italiană și pe o lungime de două mile. N'are isvoare, ci numai o gârlă mică nu prea adâncă numită *Pruteț*, care se adapă din *Prut* când apele acestuia cresc din ploi multe sau mari. În timpul celălalt gârla ră-

1) În trad. 1851 : *Holbana*.

2) În trad. din 1851 e *Corova* în loc de : *Tutova*.

3) În unele traduceri este : *Serafinești*.

4) *Basarabia* este aci în înțelesul ce am arătat la pag. 3 în Notă.

5) În trad. din 1851 este : *Elpuvul* (?)

mâne uscată și uneori aduce în lac mucigaiuri. Primăvara, crescând Dunărea prin topirea zăpezilor, nu numai împinge înapoi Prutul, dar umple cu îmbelșugare tot lacul cu apă proaspătă și cu pești, pe cari locuitorii îi prind lesne când scad apele.

Lacul *Orhei* (lângă orașul cu același nume) lung de șase mile, lat de două, se formează din râurile *Răut* și *Cula*. Lungimea și lățimea lui se măresc printr'un iaz, făcut de Domnitorul Vasile Albanzul ¹⁾ ca să oprească apa și să facă mori aducătoare de venituri. În mijloc lacul are o insulă, mică în adevăr, dar odinioară împodobită cu vii alese și cu roade de tot felul.

Lacul *Dorohoiului*, numit după orașul vecin cu același nume, nu departe de izvoarele Jijiei, vrednic de amintit pentru mulțimea peștilor.

Lacul *Colacin*, la hotarul Poloniei, e vrednic de însemnat mai ales prin faptul că din partea lui de Miază-Noapte pornesc două râuri, *Colacinul* și *Serafinețul*, cari formează limita Moldovei cu Polonia între Nistru și Prut.

Cel din urmă și cel mai vestit este lacul lui Ovidiu, numit de locuitori *lacul Ovidului*, aproape de Akkerman (odinioară Alba-Iulia) ²⁾, așezat în Basarabia, cinstit cu acest nume mai ales pentru că se zice că în apropiere ar fi fost exilat prea cunoscutul poet roman Ovidius ³⁾. El se varsă în Nistru aproape de gura lui printr'o gârlă destul de strâmtă, dar înconjurată de multe și mari băltoace încât pe o întindere mai mult de două mile italice nu poți trece cu piciorul. Un pod îi unește malurile pe care-l putem socoti de o construcție foarte veche după tăria lucrării și după mărimea pietrelor din cari este alcătuit.

Toate aceste râuri și lacuri pe cari le-am descris până aici sunt pline de pești foarte aleși. Mai ales pâraele cari coboară din vârful munților dau păstrăvi foarte gustoși, lostrițe și lipani ⁴⁾, cari în zilele de post de către călăreți se aduc vii la masa

1) Așa numește totdeauna Cantemir pe Vasile Lupu.

2) E vorba de Cetatea-Albă.

3) Autorul spune în notă că un autor polon zice că și Polonii cred că numele acesta amintește numele poetului latin; iar în altă notă: Cum că Ovidiu a fost exilat în Sarmatia și orașul Tomi, spune el însuși când zice: *Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum* = pământul sarmatic să nu cuprindă oasele mele.

4) În text: pestrovas, lostosas et liposas. Corespondența cu numele românești mi-a comunicat-o d. Gr. Antipa. Mi-a mai observat că în Moldova se zice și „lostosă” mult mai aproape de termenul latinesc.

Domnului. Ape medicinale acide sau calde Moldova sau nu are sau nu le-a descoperit încă, poate crezând că numai în apa râului Prut este destulă doctorie contra tuturor boalelor.

CAP. IV

Despre județele și târgurile de astăzi ale Moldovei

Odinioară Moldova se împărțea în trei părți: de jos, de sus și Basarabia, în cari se numărau peste tot 23 ținuturi mai mici. În timpurile de mai târziu, după trădarea lui Aron-Vodă, căzând Basarabia sub stăpânirea Turcilor, luându-se Tighina cu două părți, au rămas Domnitorilor Moldoveni de astăzi numai 19 județe¹⁾ și nici acestea întregi.

Țara de jos (cum o numesc locuitorii) e formată din 12 ținuturi mai mici, cari se numesc districte, cu numele obișnuit de popor.

În mijlocul țării este:

1. Județul Iașilor. Într'însul este orașul Iași, lângă Bahlui, la 4 mile de vărsarea lui în Prut. Aci e capitala întregii Moldove. Aci Ștefan Vodă cel Mare a mutat reședința țării din Suceava, pentru a putea să o apere mai bine de năvălirile Turcilor și Tătarilor, fiindcă a observat că-i mai greu să facă aceasta din Suceava, ce era mai departe de hotarele streinilor. Înainte

1) În original este cuvântul *ager*, care înseamnă *câmpie*, cultivată sau nu, ori „țară” în sens fr. *campagne*; numai rar cu sensul de „*contrée*”. Toate traduceri vechi și noi au tradus prin „ținut”, termen întrebuințat cu acest sens mai ales în Moldova, pe când Muntenii ziceau chiar în sec. XVII „județ”, (cum observă Miron Costin, în „Cartea primului descălecat”). Moldovenii au avut și ei cuvântul „giudeț”, dar cu sensul de „judecată” sau „judecător” până după mijlocul secolului XIX. În proiectul de Constituțiune din 1859, publicat de Kogălniceanu în 1861, se spune că țara se împarte în „ținuturi” și are instituțiuni „ținutale” și municipale, iar într'un discurs din 1861 vorbește de „județele satești” (compuse de mai mulți membri), cu sensul de „judecătorii” comunale. Dela votarea constituției din 1866 expresiunea „județ” s'a generalizat și cred că aceasta trebuie întrebuințată și în traducerea de față, pedeparte fiindcă socotim că trebuie întrebuințată vorbirea de azi și pe de alta fiindcă cititorul vede că toate așa zisele „ținuturi” (*agri* în originalul lui Cantemir) corespund cu „județele” de acum. Cât pentru expresiunea „district”, întrebuințată de Cantemir în hartă, e azi mai puțin uzitată.

face o paralelă cu Țăcuțul

de aceasta era un sat prost, locuit de vreo trei sau patru țărani, întemeiat pentru o moară, pe care o stăpânea un bătrân numit *Ioan*, zis în diminutiv și *Iași*. Domnitorul a voit să păstreze numele acestuia pentru orașul ce avea să întemeieze el, construind întâiu o biserică (acum catedrală) închinată Sfântului Nicolae ¹⁾, apoi palate pentru sine și boierii săi. Radu-Vodă a înconjurat orașul cu ziduri, alții l-au înfrumusețat cu alte podoabe și cu clădiri publice, încât și azi numără peste 40 de biserici, parte de piatră, parte de lemn, mai toate lucrate destul de ales. Acum 50 de ani, făcându-se numărătoarea, s'au găsit 12000 de case particulare; însă mai târziu, după dese incendii și după năvălirile Tătarilor și Polonilor, atât s'a pustiit încât d'abia a treia parte din ele au rămas în ființă. Afară de Curtea domnească, care trage la sine veniturile din toată țara, tot aicea șade și Mitropolitul Moldovei, de și el se numește nu după Iași, ci după Suceava, fosta capitală ²⁾. În Iași e numai o protopopie, precum se va arăta mai jos.

Cu acest județ se mărginește la Miază-zi :

2. *Județul Cărligăturii*, în care nu e nimic vrednic de însemnat decât *Târgul-Frumos*, la 8 ceasuri dela Iași spre Suceava, așezat tot lângă Bahlui, oraș nu de disprețuit. E o casă domnească de piatră, îngrijită de un „părcălab”, cum se zice în limba țării (adică : comandant) ³⁾.

Mai departe spre Apus se întinde :

3. *Județul Romanului*, primul pe care îl ocupară coloniile Romanilor întoarse din Transilvania, în urma năvălirilor lui Bathie, și pe care îl botezară cu vechiul lor nume. Aci e *Romanul*, numit la Bonfiniu ⁴⁾ *Forum Romanorum*, târg și scaun arhiepiscopesc, la confluența Moldovei cu Siretul. Peste acest oraș se rânduiesc de către Domnitor doi părcălabi. Părerea multora este că aci s'ar fi statornicit pentru întâia dată pământeni noștri reîntorși; dar nu e primită de toți, pentru că nu departe de acolo, pe malul de Răsărit al Siretului, se vede un loc

1) Biserică restaurată sub domnia regelui Carol I.

2) Și astăzi titlul mitropolitului Moldovei este : al Moldovei și Sucevei.

3) Acest județ s'a unit în 1834 cu județul Iași.

4) Bonfinius (=Antonio Bonfini) istoric italian (m. 1502), care a scris Istoria Ungariei, tipărită la Basel, 1543.

numit de locuitori *Smedorova* și aci cred alții că a fost zidit primul oraș mai mare. Sigur este că, mai târziu, a fost înnoit de Ștefan cel Mare și pus în vechia lui strălucire, dar peste vreo câțiva zeci de ani, nu știu din ce cauză, a fost distrus din nou de Petru numit Rareș și locuitorii strămutați în orașul Roman.

Cu acesta se mărginește spre Răsărit, sub județul Iașilor și al Cârlișăului :

4. Județul Vasluiului. În acesta e așezat târgul *Vaslui*, departe 12 ceasuri de Iași pe drumul Dunării, la gura râului *Vaslui* unde se varsă în *Bârlad*; era câteodată scaun domnesc, ale cărui case sunt și azi acolo. După ce capitala s'a așezat la Iași, grija lui a fost dată unui pârcălab.

Spre Miază-zi se întinde în lung :

5. Județul Tutovei, cu numele dela apa *Tutova*, care par'că l-ar tăia prin mijloc. Capitala este orașul *Bârlad*, lângă apa cu același nume, odată destul de mare, astăzi căzut și lipsit de toate frumusețile. Aci este scaunul vornicului de Țara-de-Jos, care însă, fiindcă trebuie să fie totdeauna la Curte, e înlocuit prin doi vornici mai mici. La o milă mai în jos la același mal se văd rămășițele unei cetăți foarte vechi, numită azi *Cetatea de pământ*. Nu s'a putut găsi aci nicio temelie de casă nici vreo altă clădire după cari să se poată spune sigur cine a fost ziditorul. Se văd numai niște ziduri făcute din pământ, de unde se poate nu fără cuvânt să credem că ar fi fost făcute în timpuri foarte vechi de către locuitori spre a respinge năvălirile Tătarilor.

6. Județul Tecuciului se mărginește spre Apus cu *Bârladul*; e un ținut destul de mare, dar n'are nimic de pomenit decât *Tecuciul*, lângă apa *Bârlad*, departe la 8 ceasuri spre *Galați*, oraș de rând, sărac și lipsit de ziduri. Aci e scaunul a doi pârcălabi, cărora le e dată administrația județului.

La malul *Siretului* spre Apus este :

7. Județul Putnei, numit se vede după apa *Putna*. Aci este orașelul *Focșani*, lângă apa *Milcovului*, așezat la hotarul *Valahiei*. Starostele de aci administrează județul. *Adjudul* e un orașel puțin însemnat, pe *Siret* în sus. La poalele munților *Vrancei*, nu departe de *Mira*, mănăstire întemeiată de domnitorul *Constantin Cantemir*, de fericită pomenire, se găsesc ruinele unei cetăți foarte vechi, dar n'am putut găsi nicio

urmă nici despre vremea zidirii nici despre ziditor. Locuitorii numesc astăzi acest loc *Crăciuna*.

Pe celălalt mal al Siretului, între Siret, Dunăre și Prut este :

8. *Județul Covurluiului*¹⁾ e numit după șanțul *Covurlui*, care are o întindere de opt ceasuri, dar rămâne mai mult uscat și foarte rar se umple cu apă. Aci trebuie pomenit orașul *Galați*, care nu are nici deosebită mărime nici vreo construcție frumoasă, dar e piața cea mai vestită de pe toată Dunărea. Aci, de două-trei ori pe an, vin vase nu numai din locurile vecine ale Mării-Negre, din Crimeea, Trapezunt, Sinope, Constantinopol, dar și din Egipt și chiar din Barbaria²⁾ și se întorc încărcate cu lemne moldovenesti, stejar, corn, brad, cum și cu miere, ceară, sare, silitră și grâu, din cari nu puțin câștig au toți locuitorii Moldovei. Nu departe de aci, la gura Siretului spre Răsărit, se văd ruinele unei cetăți vechi, numită azi de locuitori *Gherghina*³⁾. Dovadă că aceasta a fost zidită în timpurile lui Traian sunt nu numai monetele descoperite în vremea noastră în ruinele ei, dar și o marmoră cu această inscripțiune :

IMP. CAESARI. DIV. FILIO. NERVAE. TRAIANO
AVGVSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL
PVRNIO. PVBLIO. MARCO. C. AVRELIO. RVFO.⁴⁾

1) In textul latin este forma *Cohurlui* (Ager Cohurluyensis).

2) Nordul Africei.

3) Gherghina, loc înalt lângă stația Bărboși (Covurlui), fostă cetate, ale cărei ruine s'au descoperit în 1703.

4) Această inscripțiune are oarecari greșeli cari au fost observate de un copist, a cărui rectificare a notat-o edițiunea Academiei a textului latin. D. I. Andrieșescu, directorul muzeului național de antichități, mi-a comunicat (după C. I. L. III 777) cum va fi fost inscripția corectă : *Imp(erator) Caesar div(i) fil(io) Nervae, Traiano Aug(usto) Ger(manico) Dacico pont(ifici) max(imo), trib(unicia) pot(estate) XVI, imp(erator) VI, co(nsuli) VI, p(atri) p(atriciae), P(ublio) Calpurnio Macro Caulio Rufo leg(ato) Aug(usti) propr(aetore)*. Inscripția a fost publicată de Cantemir și în „*Hronicul vechimii Romano-Moldo-Valahilor*”. De asemenea o cunoștea și Miron Costin, care o publică, în traducere, în „*Cartea descălecatului dintâiu*”. D. Andrieșescu îmi semnalează un pasagiu dintr'un memoriu publicat de V. Pârvan, în care se vorbește de această inscripție și se spune că a fost făcută cu ocaziunea inaugurării unui însemnat edificiu la Gherghina.

Deasupra acestuia pe Prut este :

9. Județul Fălciilor ¹⁾ în care se găsește orașul frumosel Fălci lângă Prut. Urmele unei foarte vechi cetăți din vecinătate, descoperite prin cercetările mele, arată că aci a fost reședința Taiphalilor. Citeam odată în povestirile manuscrise ale lui Herodot că neamul războinic al Taiphalilor locuise lângă Prut, la o depărtare de trei zile de Dunăre și construisese o cetate foarte mare. Fiindcă n'am găsit nicăieri în câmpie urmele acesteia, am trimis câțiva oameni cunoscători ai locurilor să cerceteze în pădurile de lângă Prut doar vor putea afla niscaiva semne după cari să se poată stabili cu oarecare siguranță locul orașului. Intorcându-se, ei spuseră că, în pădurile foarte dese, așezate spre apus, pe o lungime de cinci mile italiene pe lângă apă, au văzut temelii de ziduri și de turnuri zidite cu cărămidă arsă și acestea, deși nu se mai văd în câmpiile din mijloc, au forma unei elipse ²⁾. Pe lângă acestea și numele de astăzi al provinciei întărește părerea mea, căci asemănarea numelui se pare a arăta că Fălci vine din Taiphalia. Mai sus în lăuntrul ținutului sunt Hușii, mic târg, dar scaun de episcopie, însemnat numai prin lupta în care Petru cel-Mare, stăpânitorul Rusiei, cu o mică oștire a susținut și respins cu tărie patru zile dearândul repetatele atacuri ale Turcilor, în anul 1711 ³⁾. Nu departe de acolo se vede o movilă mare făcută de mână omenească, numită de Tătari Han-Tepesi (mormântul Hanului), iar de locuitori Movila Răbâii. Despre originea ei sunt felurite păreri. Unii zic că un Han a fost aci zdrobit cu toată oștirea lui de Moldoveni și spre amintire s'a ridicat această movilă; alții spun că o regină a Sciților, numită Rabie (Răbâia), ducându-se cu oștire în contra Sciților ce locuiau atunci în Moldova, ar fi pierit aci și ar fi fost îngropată de ai săi. Nu îndrăsnim însă să spunem ce este adevăr și ce e minciună în această povestire atât de întunecată.

Fălci se mărginesc la miază noapte cu :

10. Județul Lăpușnei. De acesta a ținut odinioară Tighina,

1) Să se observe forma de plural. Azi se zice mai des : Fălciu.

2) In text : *formam circuli oblongi*.

3) E vorba de lupta la care a luat parte și autorul și, după sfârșitul ei, a luat drumul pribegiei.

Nr. inv. - 262

pe Moldova sunt
foarte multe cetate

Dacă
se
dă
se
dă

zisă de Turci *Bender*, oraș foarte întărit și mai înainte, iar acum mărit cu multe lucrări la Nistru. În vremea noastră a fost locul de scăpare al regelui Suediei ¹⁾ după lupta dela Pultava. Turcii, înainte de a pune stăpânire pe ea, au atacat-o zadarnic de mai multe ori, dar ceeace nu izbutiră a face cu puterea, făcură cu înșelăciunea și prin trădarea lui Aron Vodă, căruia Moldovenii i-au zis Cel Rău. Căci, acesta fiind gonit de boierii țării din pricina cruzimii și tiraniei împotriva Moldovenilor, fugi la împăratul turcesc și făgădui, dacă i-ar da înapoi domnia, să-i dea în stăpânire veșnică Tighina, dorită adesea de el, și douăsprezece sate. Mulțumit de acest dar, sultanul îi dădu înapoi scaunul în schimbul orașului celui mai bine întărit din toată provincia și cel mai puternic în lupta lor contra Polonilor și a Tătarilor.

Astfel astăzi orașul cel mai însemnat al acestei regiuni este *Lăpușna*, pe râul cu același nume. Aci doi pârcałabi rânduți de domnitor îngrijesc de trebile ținutului. Apoi e *Chișinăul* pe Bâcu, târgușor puțin însemnat. Nu departe de el se vede un șir de pietre foarte mari așezate astfel în linie dreaptă ca și cum meșteșugul omenesc le-ar fi pus, dar acest lucru nu e de crezut din pricina mărimii pietrelor și din pricina întinderii pe care se găsesc, căci sunt unele în patru colțuri de trei și patru coți ²⁾ de mari și șirul lor se întinde peste Nistru până în Crimea. În limba țării se chiamă *Cheile Bâcului* și naivitatea țărănească crede că este lucrarea Dracilor, hotărâți să astupe apele Bâcului. Adevărat este că unii domnitori au încercat să astupe albia acestui râu, care, după ce curge câțeva vreme printre munți, caută a preface în lacuri locurile vecine, bune numai pentru fânețe; dar acest lucru niciodată nu s'a putut face.

Din sus de acesta pe Nistru este :

11. *Județul Orheiului*. Numele s'a născut dela orașul *Orhei*, pe *Răul*, oraș micșor, dar frumos și îmbelșugat cu toate cele necesare vieții omenești. Hrană îndestulătoare îi procură lacul *Orhei*, așezat în apropiere spre Răsărit și insula formată în

1) Regele Carol XII.

2) Un cot egal cu ceva mai mult de o jumătate metru.

acest lac, despre care am vorbit mai mult în cap. III de mai nainte ¹⁾.

Județul cel din urmă, pe malul Nistrului, la o depărtare destul de mare este :

12. *Județul Sorocei*. Orașul principal este *Soroca*, odinioară *Alchionia*, așezat pe Nistru sub un deal în câmpie, mic în adevăr, dar foarte întărit, pentru timpul în care a fost zidit. Are un zid în patru unghiuri foarte tare, făcut din cremene (care se găsește din belșug în dealurile învecinate) și apărat de turnuri foarte înalte. Partea de Miază-Noapte a acestui ținut nu se poate cultiva din lipsă de lemne și de apă și acolo este singurul deșert din Moldova și nu așa de mare. În hărțile geografice foarte bune, partea locului e notată ca deșert ²⁾.

Acest oraș, după pierderea Tighinei, fiind prețios pentru apărare contra Polonilor, Domnitorul a așezat aci doi prefecți militari ³⁾.

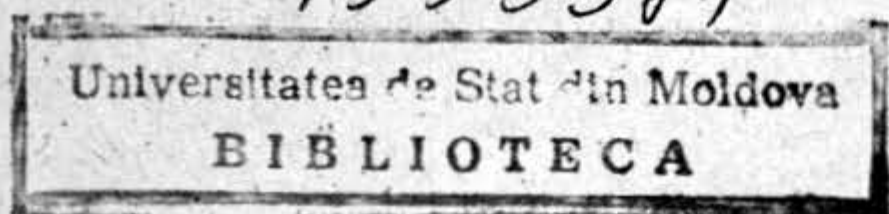
Partea superioară a Moldovei, numită *Țara-de-Sus*, cuprinde șapte ținuturi mai mici :

1. *Județul Hotinului*, care se întinde spre Miază-Noapte de Soroca dealungul Nistrului. Aci este *Hotinul*, oraș pe Nistru în fața Cameniței, care se poate număra între cele mai mari cetăți ale Moldovei. Odinioară era întărită spre Apus cu șanțuri și ziduri foarte înalte, spre Răsărit era întărită de natură prin râpa repede și prin stâncile neregulate ale Nistrului. În ultimul războiu al Turcilor cu Rușii, Turcii, luând cetatea în anul 1712, dărâmară parte din zidurile vechi și o încinseră cu lucrări tari după obiceiul de astăzi, o măriră mai mult de jumătate, încât astăzi nu fără drept se poate numi cetatea cea mai frumoasă și mai întărită a Moldovei. Când o stăpâneau domnitorii Moldovei era administrată de un comandant deosebit, iar decând a fost luată în stăpânire de Turci, o guvernează un pașă turc în contra pactelor de prietenie cu Polonia, după cari nu este îngăduit ca vreodată să se așeze armată turcească în orașele Moldovei.

1) Vezi pag. 10.

2) Vezi harta anexată la această carte.

3) Multe traduceri au înlocuit acest cuvânt prin cuvântul mai vag : *cărmuitori*.

Spre Apus urmează :

2. *Județul Dorohoiului*, în care e *Dorohoi*, târg nu prea însemnat, nu departe de izvoarele râului *Jijia*. Aceasta este reședința vornicului de *Țara-de-Sus*, adică a guvernatorului părții superioare a Moldovei. În locul lui sunt doi vornici mai mici, de oarece el nu se poate ocupa de afacerile provinciei, fiind neconținut chemat la Curte. *Ștefăneștii*, târgușor la Prut, în care se zice că acum ¹⁾ Turcii curățind râul, ar fi făcut un stabiliment naval și un magazin pentru oștirea din Hotin.

Mai jos este :

3. *Județul Hârlăului*. Aci e *Hârlău*, orașel mic, a cărui administrație e dată unui deosebit pârcălab (=comandant). Târgul *Cotnari*, cunoscut numai prin viile sale, cari întrec cu totul pe toate celelalte; administrația lui este încredințată marelui paharnic. În acest târg locuitorii de religie catolică au biserici de piatră foarte frumos lucrate.

Botoșani, târg, care dă doamnei veniturile sale și ale vecinătății, iar pentru strângerea lor e un cămăraș special.

Pe aceste județe le încinge ca o coroană :

4. *Județul Cernăuților*, așezat dealungul hotarului Poloniei. Orașul cel mai însemnat al lui sunt *Cernăuții*, pe malul de Miază-Noapte al Prutului; administrația lui încredințată Marelui Spătar. Aproape de satul *Cosmin*, pe râul *Cuciur*, nu departe de locul unde se varsă în Prut, se văd ruinele unui oraș foarte vechiu, dar, cu toate că am cercetat adesea cu stăruință, n'am putut afla nicio urmă a întemeietorilor lui.

Pe malul de Apus al Siretului urmează :

5. *Județul Sucevei*. Aci este de notat : *Suceava*, odinioară capitala întregii Moldove, reședința domnului și a mitropolitului. Astăzi mai toată zace în ruină. E așezată lângă râul *Suceava*, care se pare că i-a și dat numele, pe un deal neted, înconjurată de șanțuri și ziduri foarte înalte. Cetatea avea pe valea dealului un oraș destul de întins. Afară de casele domnitorului și ale boierilor mari, se numărau aci 40 de biserici de piatră, mai multe de lemn, 16 mii de case particulare, cari însă toate s'au năruit, după plecarea de acolo a scaunului domnesc. Astăzi administrația e în grija hatmanului (sau a comandantului

1) Nu putem preciza anul.

suprem al armatei). *Rădăuț*, oraș și scaun episcopesc, nu departe de Suceava, tot lângă râul Siret și Suceava, așezat în unghiul unde Siretul apucă spre Miază-zi.

6. Din jos, aproape, este *județul Neamțului*, pe o întindere destul de mare, între râurile Moldova și Bistrița. Aci e *Cetatea Neamțului*, lângă apa cu același nume, pe un deal înalt, întărită și de natură, așa încât poate înfrunta orice atac dușman. Atacată de multe ori, a fost luată numai de două ori, odată de Turci sub împărăția lui Soleiman ¹⁾, altă dată în vremea noastră de Ioan Sobieski, regele Poloniei, și n'ar fi fost nici atunci luată dacă foamea n'ar fi silit pe puținii Moldoveni ce străjuiau acolo să o închine Polonilor după mai multe zile de împresurare. ²⁾. Odată era înconjurată cu două ziduri, prin cari o singură poartă permitea trecerea; după ce cel din afară a fost distrus de Turci, a rămas Moldovenilor întreg numai cel interior. Înainte de a fi fost Moldova supusă Turcilor, la orice amenințare de războiu, domnitorii își trimiteau acolo copiii și visteria ca într'o cetate nebiruită. Și astăzi, când sunt atacați de vecini, locuitorii găsesc acolo o scăpare sigură. Pentru aceea domnitorii au zidit acolo palaturi mari, cari se văd și astăzi, dar nu se păstrează cu grija care li se cade. Dincolo la râul Bistrița este orașul *Piatra*.

Lista se încheie cu :

7. *Județul Bacăului*, peste care e pus un vornic, a cărui reședință e în *Bacău*, oraș situat într'o insulă a râului Bistrița, vestit pentru belșugul merelor și altor fructe. Are și un episcop catolic, care se numește „de Bacău” ³⁾, fiindcă în ținuturile de sub munte sunt mulți supuși moldoveni, numiți catolici după naționalitate ⁴⁾ și religie, pe cari Ștefan-ce-l-Mare, după învingerea lui Mathias, regele Ungariei, i-a așezat acolo și i-a dăruit boierilor săi. Este de însemnat satul Cantemireștilor din ținutul Roman, numit Faraoni, ai cărui locuitori, mai

1) E vorba de sultanul Soliman II, care a domnit dela 1520 până la 1566, și a învins pe Unguri la Mohaci.

2) Domnea atunci în Moldova Constantin Cantemir, tatăl autorului. Întâmplările de atunci au dat subiectul povestirii lui C. Negruzzi „Sobieski și Românii” și piesei lui V. Alecsandri : „Cetatea Neamțului”.

3) Forma latină întrebuintată de Cantemir este *Bacovium*.

4) Moldovenii fiind toți ortodocși, este explicabil că poporul confundă religia cu naționalitatea.

Într-un pasaj din *Memoriile lui Ștefan cel Mare*, se vede că se vorbește de o cetate adesea de

mult de 200 de familii, sunt toți de religie catolică și au o biserică de piatră foarte veche. *Ocna* și *Trotuș*, lângă apa *Trotușului*, orașe însemnate numai prin însemnatele zăcămintele de sare ce se găsesc în vecinătatea lor. Pe aci este trecerea cea mai largă din Moldova în Transilvania.

Basarabia, care era odinioară a treia parte a Moldovei, este toată șeasă, fără munți și păduri, are un singur râu care se poate zice că curge neconținut, numit *Ialpuh*¹⁾. Fiindcă lipsesc isvoare și râuri — locuitorii, ca să scape de lipsa de apă, trebuie să sape puțuri cât mai adânci.

În loc de lemne, se servesc de bălegarul vitelor, cu care, după ce-l usucă la soare, își încălzesc casele.

Supusă de Turci înainte de a fi fost supusă toată Moldova, ea nu mai ține azi de domnia Moldovei, deși, astăzi încă, orașele și satele de lângă Dunăre sunt pline de Moldoveni, cari țin de legea creștinească și rabdă stăpânirea barbarilor. Aceștia sunt parte Turci, parte Tătari, cari ascultă de poruncile Serascherului²⁾. Provincia întreagă se împarte azi în patru județe: *Bugeacul*, *Akkermanul*, *Chilia* și *Ismailul*.

În mijloc este :

1. *Bugeacul* dat spre locuință Tătarilor *Nogai*, numiți unii de *Bugeac*, alții de *Belgrad*.

Pe la anul Egirei³⁾ 976, sau 1568 de la nașterea Domnului, hanul din Crimeea, încercând după porunca lui *Selim II* să împreune fluviile *Tanais*⁴⁾ cu *Volga*, mai bine de treizeci de mii de familii de Tătari *Nogai*, supuși imperiului rusesc, se desfăcură de Ruși și se retraseră în Crimeea. Fiindcă nu încăpeau în *Chersones*, li s'au dat locuințe noi în *Bugeac*. După aceea, venind și alte familii din *Nogaia*, neamul acesta crescă atât de mult încât de-abia zici că sunt mai puțini decât celelalte oarde scitice.

1) Noi zicem azi *Ialpuh*.

2) *Serascher* = general.

3) Turcii socotesc anii dela fuga lui Mahomed din Mecca.

4) *Tanais* sau *Donul*.

Ei se împart în două spițe :

Orak-Uglî și *Orumbet-Uglî* și-și păstrează cu îngrijire genealogia. După datina lor părintească, își petrec viața în câmpii și n'au niciun oraș afară de *Căușani*, lângă râul *Botna*, care atinge prea puțin acest ținut. Totuși odinioară această provincie a fost semănată cu orașe destul de frumoase, ceea ce se dovedește prin ruinele vechilor clădiri ce se găsesc pe ici pe colo ; pe lângă altele, ruinele unui foarte vechiu oraș pe malul Nistrului, numit astăzi *Tatarpunar*¹⁾, adică puțul Tătarilor.

Aceste ruine sunt așezate pe o stâncă foarte înaltă, de la poalele căreia isvorăște o apă foarte limpede ; nu s'a putut însă descoperi nicio inscripție sau vre-o urmă despre numele întemeietorului. Nu departe de gura râului *Ialpuh* sunt ruinele altui oraș mai vechiu, numit de popor *Tint*. Ștefan-cel-Mare l-a ridicat din ruine în anul.....²⁾, dar Turcii l-au ras de la pământ, încât astăzi de-abia se poate arăta locul unde a fost. Din ruinele lui s'a ridicat alt târg în ținutul celui vechiu, care înfloarește azi și se cheamă *Tobak* lângă Marea Neagră, poate pe locul unde era vechiul *Aepolium*.

2. *Județul Akkermanului*³⁾. Aci e *Akkerman*, numit de locuitori *Cetatea-Albă*, de Romani odinioară *Alba-Iulia*, de Greci *Moncastron*, de Poloni *Bielograd*, așezat pe țărmul Mării-Negre, oraș destul de mare și foarte întărit. Când ținea de Moldova, se administra de marele logofăt ; astăzi poruncește acolo un Aga de ieniceri. De curând orașul a devenit vestit prin Sf. Ioan cel Nou, care sub...⁴⁾ tiran turc, a suferit acolo martiriul. Moaștele făcătoare de minuni ale acestuia, împreună cu comoara domnească și cu odoarele le-a ridicat din Moldova în anul⁵⁾ regele Poloniei Ioan Sobieski, când se lăuda că se luptă pentru Biserica și pentru Hristos, fiind ajutat bănește de Papa.

Mai în jos pe malul Dunării se întinde :

3. *Județul Chilieii*. Orașul de frunte al acestuia este *Chilia*, odinioară *Lycostomon*, la gura de Miază-Noapte a Dunării, numită tot așa de corăbierii greci, fiindcă se părea că-și aruncă

1) Noi zicem azi : Tatar-Bunar, comună în jud. Cetatea-Albă.

2) Autorul nu pune anul.

3) Cuvântul turcesc însemna : Cetatea albă.

4) Autorul nu pune nici un nume.

5) Autorul nu pune anul.

apele ca dintr'o gură de lup. ¹⁾ Orașul nu e prea mare, dar este un târg vestit, cercetat de toți, nu numai de vasele orașelor maritime dimprejur, dar și de ale celor mai depărtate, din Egipt, din Veneția, din Ragusa, care obișnuiesc să care de aici ceară și piei crude de boi. Are locuitori nu numai Turci ci și Evrei, creștini, Armeni, și de alte diferite națiuni, pe cari îi stăpânește un nazir ²⁾ care ar putea să fie numit în vorbirea obișnuită : inspector. Pe vremea stăpânirii lui Suleiman, orașul a fost ars de Moldoveni și de atunci n'a mai putut să ajungă la vechea lui strălucire.

Pe țărmul dinăuntru al Dunării este :

4. *Județul Ismailului*. Aci trebuie să însemnăm :

Ismail, numit odinioară de Moldoveni *Smil*, cetate care nu e de disprețuit, întărită cu armată turcească pe care o comandă un *mutevveli* ³⁾.

Cartal, la Dunăre, unde aceasta primește râul Ialpuh, față de Isacce, întăritură, nu prea însemnată. Acolo, în anul 1711, când Turcii avură războiu cu Rușii, făcură un pod peste Dunăre și-și trecură armatele în Moldova. Pentru paza orașului este pus numai un *dizdar* ⁴⁾, adică comandant.

Reni, cum era numit odinioară de Moldoveni, acum de Turci *Timarova*, întăritură de aceeași importanță, așezată nu de parte de vărsarea Prutului în Dunăre. Deși e sub puterea turcească, nu e aici niciun Turc; armata e formată din creștini, cari sunt toți Moldoveni și chiar comandantul lor, de aceeași credință cu ei, numit de popor *beșliagasi* este supus pașei din Silistra, care e totdeauna *seraskier* ⁵⁾.

Mai toate acestea erau orașe și târguri ale Moldovei, cărora libertatea le-a dat înflorire, pe care au pierdut-o prin tirania nedreaptă și dușmană înfloririi obștești. Istoricii vechi și noi nu ne arată cine au fost întemeietorii acestor orașe, nici nu s'a putut

1) Grecește : *lycos* = lup, *stomon* = gură.

2) Cuv. turcesc *nazyr* (nazîr) înseamnă : *inspector*. Acest nume se dădea, pe vremea stăpânirii turcești, comandanților cetăților Brăila, Chilia și Vidin.

3) Cuv. turcesc *mutevelli* înseamnă *administrator al unor clădiri militare sau religioase*. În timpul stăpânirii turcești, se dădea administratorului cetății Ismail.

4) Cuv. turcesc, înseamnă : comandant de cetate.

5) *Saraschier* este mare grad militar : comandant sau general șef (al unei armate), generalisim.

descoperi din inscripții sau monumente. Nu găsești nicio urmă despre timpul sau neamul întemeietorilor, nici vre-o inscripție pe ziduri, afară numai când au fost refăcute de vre-un domnitor. Numai Suceava are în zidurile ei o piatră mare sculptată cu șapte turnuri acoperite cu o coroană împărătească, pe care o susțin doi lei. Apoi în chiar temelia turnurilor se vede o întindere mare de piatră în care se arată doi pești solzoși, cu capetele în jos, cu coadele în sus și sub ei un cap de bour, care ține între coarne, așezată, o stea cu șase raze. Fiindcă însă, capul de bour a început să fie scut al Moldovei numai după a doua descălicare a Romanilor în Moldova (despre care am vorbit în capitolul I) se vede că această sculptură mărturisește mai mult despre refacerea zidurilor Sucevei decât despre construirea lor. Afară de aceasta, după părerea unanimă a tuturor istoricilor neamului nostru, se poate afirma că Moldovenii, când s'au întors din Maramureș în vechea lor patrie, au găsit crașe și cetăți întărite fără locuitori; astfel că nu se pare neîntemeiată afirmarea că întemeierea lor trebuie pusă în timpuri mult mai depărtate. Aceasta se dovedește și prin felul construcției zidurilor în cele mai multe cetăți, care arată o arhitectură romană, afară de puține (de cari am vorbit mai înainte), făcute mai târziu din nevoia apărării contra năvălirilor Tătarilor. Mai presus de toate sunt mărturisirile celor mai buni istorici romani din cari se vede că în Dacia au fost aduse de Traian mari colonii de cetățeni romani, iar Hadrian, succesorul lui, care a lăsat barbarilor mai multe stăpâniri în Orient, a fost oprit a părăsi Dacia numai de teamă ca să nu fie nimicite acele colonii.

Se adaugă la aceste cetăți monumentul etern al acestui lucru : *Valul împăratului Traian*, care și astăzi păstrează numele întemeietorului și despre care mă mir că niciunul dintre istoricii vechi, nici dintre cei noi nu pomeneste nimic. Acest val, pe care l-am văzut cu ochii mei, începe cu două șanțuri la Petrovaradin în Ungaria, se coboară la munții *Demarkapu* (Poarta de fier) și de aci trece ca un singur șanț prin toată Valahia și Moldova, taie Prutul la satul zis Traian¹⁾, Botna la satul *Căușani* și străbătând toată Tataria se oprește la fluviul Tanais.

Astăzi încă valul e adânc de 12 coți, de unde nu fără temei

1) Poporul pronunță mai mult : *Troian*.

se poate afirma că spațiul valului, când s'a construit, a fost încă odată atât de lat și de adânc și astfel a fost o întăritură destul de puternică în contra năvălirilor barbare. Fiind astfel lucrurile, nu se poate admite, cum au voit unii să afirme ¹⁾, că orașele zidite în Moldova sunt opera Genovezilor. Oștirea romană, care din vechime se afla acolo în mare număr, n'ar fi putut sta fără orașe și acoperământ, iar Genovezii, cari se așezau la Marea Neagră numai pentru negustorie, nu putem crede că au vrut să pătrundă în interiorul Moldovei și că au întemeiat orașe în locuri mai potrivite pentru agricultură decât pentru comerț.

Dacă însă cineva ar socoti că au fost zidite de Dacii vechi, pe când lucrurile lor erau destul de înfloritoare sub domnia lui Decebal, și pe urmă au fost ocupate de Romani și date în folosința coloniilor lor, noi unii n'am îndrăzni să contrazicem.

*Enciclopedia să lege multe evenimente
de Dacia => iubirea trecutului*

CAP. V.

Despre munții și minele Moldovei.

Spre Apus, unde se mărginește cu Transilvania și Valahia, Moldova aproape peste tot este închisă de munți foarte înalți; de aceea a și primit de la Romani numele de Dacia muntoasă. Cealaltă parte a ei, la Răsărit, are câmpii foarte roditoare. Natura a acoperit munții cu arbori și pomi roditori și altele, cari aiurea sunt puși de mâna omului. Printre ei râuri foarte limpezi șopotind drăgălaș, curg din vârfurile lor și înfățișează acele locuri ca niște grădini de tot frumoase; iar câmpiile, la rândul lor, dau cu îmbelșugare semănături, cari nu pot crește la munte din cauza aerului rece.

Cel mai înalt dintre munți e Ceahlăul, care, dacă ar fi fost cunoscut celor vechi n'ar fi fost mai puțin vestit decât *Olimpul*, *Pindul* sau *Pelion* ²⁾. E așezat în județul Neamțului nu departe de izvorul râului *Taslău*. În mijlocul lui sunt zăpezi perpetue, însă vârful lui nu e niciodată acoperit cu zăpadă, par'că ar

1) După o notă din manuscris se vede că face aluzie la o lucrare a autorului polon Bielski.

2) Munți din peninsula balcanică, cunoscuți și din antichitate și cântați de poeți și de legendele mitologice.

fi mai înalt de cât norii cari aduc zăpada. Din vârful lui, care se ridică mult în forma unui turn, se aruncă un pârau foarte limpede și cu mare sgomot trecând peste stânci, se varsă în Taslău. În mijlocul lui se vede o foarte veche stană de piatră înaltă de cinci coți, care înfățișază o babă înconjurată de 20 de oi, din care curge neconținut un isvor de apă. Îți vine greu să spui cu siguranță dacă Natura și-a arătat în acest monument jocurile sale sau dacă mâna iscusită a unui meșter l-a lucrat astfel, căci statua nu e așezată pe niciun soclu, ci se ține una cu întreaga stâncă, având însă pânțele și spatele libere; și dacă ai voi să admiți că s'ar fi uns crăpăturile cu vreun var fabricat de om (nu tăgăduim că multe soiuri de descoperiri ale celor vechi se vor fi pierdut în cursul timpului), totuși nu poți concepe în ce chip s'a adus acel isvor prin picior în partea din care curge, pentru că împrejur nicăeri nu se vede vreo fântână sau urmele vreunui curs de apă. E probabil să fi servit pentru cultul idolilor acelor neamuri, iar preoții lor obișnuiau ori prin mijloace naturale ori prin meșteșugurile magiei să facă lucruri prin cari să poată produce în mulțimea lesne-crezătoare admirație și credința în divinitate.

Înălțimea acestui munte se poate cunoaște din aceea că, tocmai dela Akkerman (care e la o depărtare de 60 de ceasuri) la apusul soarelui când cerul e limpede, se vede întreg și așa de curat ca și cum ar fi aproape, ceea ce nu știu dacă s'ar putea spune despre vârfurile cele mai vestite ale altor munți. Pe colinele din jur se văd întipărite în pietre urme de cai, de câini și de păsări, ca și când ar fi trecut pe acolo cândva o mare mulțime de călăreți. Locuitorii spun multe povești despre acestea, dar cât adevăr ar fi cuprinzând, cerceteze cercetătorii curioși de a cunoaște lucrurile naturii.

Mai este și un alt șir de munți, numit de locuitori *Incul*, spre Miază-Noapte lângă apa Ceremușului în unghiul unde se unesc hotarele Moldovei, Poloniei și Transilvaniei. Ca înălțime nu se poate compara cu cel dintâiu, dar e tot așa de interesant printr'un ciudat joc al naturii, ne mai văzut aiurea. Locuitorii culeg roua care se așază pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui și, după ce o pun într'un vas, găsesc plutind pe deasupra apei cel mai bun unt, care nu se deosebește nici la miros, nici la culoare, nici la gust de untul obișnuit. Aceasta, însă,

Statue

unit din
cauă

obiect interesant

nu se întâmplă în tot anul, ci numai în trei luni, Martie, Aprilie și Mai, iar în celelalte luni mai umede sau mai calde nu se află nimic asemenea. Puterea hrănitoare a acestui unt este așa de mare încât oile ducându-se în vremea aceasta la păscut pe vârfurile munților, se înneacă îngrășându-se prea mult. De aceea păstorii, cunoscând aceasta, își țin turmele în lunile acelea numai la poalele munților.

Socotesc că munții noștri nu sunt lipsiți de darul obișnuit al munților, adică zăcăminte de minerale; însă, în timpurile vechi, cumpătarea domnitorilor și lipsa de mineri specialiști opreau săparea lor, iar în timpurile noastre s'a opus Moldovenilor cunoscuta lăcomie a Turcilor și teama ca nu cumva căutând ei bogății să piarză atât fondul cât și munca și fructul ei. Dovedă însă că munții nu sunt lipsiți de asemenea bogății subterane sunt apele cari curg din adâncurile lor. În adevăr, aceste ape au albie îngustă și adesea se umflă din ploi sau din topirea zăpezilor și ies din matcă, iar când sunt silite a se retrage lasă în locurile pe cari se revărsase un nisip în care se găsesc nu puține grăunțe de cel mai curat aur. Țiganiile îl adună, îl curăță de murdării și scot atâta aur încât pot să plătească în tot anul ca bir către soția domnului patru ocale de aur, cari fac 1600 drahme ¹⁾. În câmpia Hotinului nu departe de oraș se găsesc pe malurile Nistrului un fel de globuri de fier rotunzite așa bine de natură încât fără a le mai lucra s'ar putea întrebuința ca ghiulele, dar materialul lor e atât de primitiv încât nu se poate folosi la ceva dacă nu se topește în foc. Până nu s'a părăsit Hotinul, se trimiteau cu grămada la Camenița, astăzi însă nu mi vine să cred că ar îngădui Turcii ca Polonii să întrebuințeze acest material de războiu contra lor. În ținutul Bacăului nu departe de orașul Trotuș sunt foarte multe saline, numite de locuitori *ocene*. Acolo nu e nevoie de niciun meșteșug pentru a curăți sarea; dacă sapi pământul de un cot sau de doi, vei găsi sare strălucitoare ca cristalul sau porfirul, fără să fie amestecată cu bucățele de pământ. Aceste zăcăminte nu se sfârșesc niciodată, chiar dacă mai multe sute de oameni ar lucra la sfredelirea lor, — pentrucă oriunde se extrag

1) Drahma, măsură greacă de greutate. Vechile traduceri pun ca echivalent: dramuri.

Z. de sare

bucăți mari de sare, se lasă niște coloane din acest cristal ca să susțină pământul și bolta făcută într'însul și ca să aibă loc unde să se așeze noile vine de sare; astfel în douăzeci de ani bolțile se umplu de aceeași sare, încât nu mai e nicio urmă din care să se vadă că au fost cândva scobite. Câte odată se găsesc în ele concrețiuni de pești întregi, cari nu se deosebesc de cei aflați în apele din vecinătate.

Și în alte multe locuri se găsesc asemenea zăcăminte de sare, dar domnitorii au oprit să fie deschise ca nicumva belșugul sării extrase să-i micșoreze prețul, căci cele în cari se lucrează acum îndeestulează toate trebuințele. Sunt în Moldova munți întregi cari, dacă se ia stratul de pământ de deasupra, se par toți a fi de sticlă. Din această sare cel mai mare câștig intră în tezaurul domnitorului, dar și în folosul obștesc, fiindcă, afară de locuitori, vin din Bugeac și din Crimeea și din alte ținuturi mai depărtate ca să ia în corăbii sare în tot anul. Mai peste tot se găsește și silitră, căci mai toate câmpiile Moldovei au pământ negru și plin cu silitră. Pe Taslăul-Sărat, nu departe de satul Moinești în județul Bacăului, iese dintr'un isvor bitumen amestecat cu apă, de care se slujesc țăranii noștri la unsul roților. Locuitorii îl numesc *păcură* și spun că s'ar sluji de el mult mai bine la nevoile casnice decât de cel extras din copaci, dacă s'ar putea înlătura apa ¹⁾.

Câmpia de sare
bog. pământ

CAP. VI.

Despre câmpiile și pădurile Moldovei.

Munții, despre a căror îmbelșugare am vorbit, sunt cu mult întrecuți de câmpiile Moldovei, lăudate pentru belșugul lor de către scriitorii vechi și noi. Cele așezate în mijlocul celor mai multe provincii despărțite prin munți și ape nu sunt îngrijite de nimeni și dau de ajuns hrană pentru toți. Plantele ce nu se pot semăna pe munți, din cauza greutăților frigului și furtunilor, cresc atât de bogate pe întinsele câmpii încât plugarul în anii cei buni, ia de douăzeci-și-patru de ori sămânța de grâu, secara de treizeci de ori, orzul de șaiszeci de ori, iar pentru meiu —

1) Traducerea lui Negruzzi (1851) pune „dohot”, echivalent al cuv. *păcură*.

ceea ce nu-i vine să crează cuiva care nu a văzut însuși — ia de treisute de ori sămânța. Pentru ovăz Moldova nu este mamă așa de fecundă ca pentru celelalte cereale, nici nu este mult întrebuințat, căci în locul lui se dă cailor orz ca hrană. Meiul în Moldova de sus crește foarte frumos, de unde s'a născut la ai noștri proverbul că meiul în Moldova de jos nu are coajă. Oamenii zdrobindu-l îl pisează și-l coc ca o pâine și-l mănâncă deobicei cu unt, mai ales când e cald. Vei găsi nu livezi de pomi fructiferi, ci păduri. În munți fructele se fac în mod natural, dar în câmpii trebuie să se producă prin meșteșugul omului ¹⁾ și sunt cu atât mai gustoase. Belșugul lor este așa de mare încât, în vremile de demult, Polonii, când veneau în Moldova socoteau că nu e trebuință de nicio altă provizie, căci erau de ajuns pentru ei și pentru armată fructele pe cari țara le produce cu îndestulare. Dar de câteva-ori, mulți dintre ei, din mâncare nemăsurată, s'au ales cu boale, fără să-i fi atins armele dușmanilor și au învățat să se ferească mai bine de asemenea boale. Dar toate celelalte daruri ale pământului sunt cu mult întrecute de viile minunate ce se întind pe o mare lungime între Cotnar și Dunăre, având atâta îmbelșugare încât un singur pogon dă adesea patru sute și cinci sute de măsuri de vin ²⁾. Vinul cel mai generos se face la Cotnar, care e un târg din județul Hârlăului. E necunoscut în streinătate, fiindcă își pierde puterea dacă e transportat pe mare sau pe pământ fără o grijă potrivită pentru vase. Eu, însă, îndrăsnesc a afirma că este cel mai de seamă și cel mai ales dintre toate vinurile Europei, socotind și vinul de Tokai. Dacă se ține trei ani într-o pivniță adâncă de piatră, cum se obișnuiește la noi, dobândește în al patrulea an atâta tărie încât ia foc. Capul cel mai deprins cu vinul d'abia poate suporta trei pahare, căci îndată se îmbată, dar nu are după aceea dureri de cap. Are o culoare neobișnuită deosebită de a altor vinuri: foarte verde și cu cât se învechește cu atât e mai verde. Mai spre Miază-Noapte de Cotnar nu mai e nicio vie care să poată da un vin tare, ba chiar în partea din spre munți a acestui ținut, deși s'au făcut adesea încercări, nicio viță nu poate da

1) Adică : plantare și altoire.

2) Măsura de care vorbește este, probabil, vadra.

struguri copleși. Se pare că natura, lipsind celelalte ținuturi din spre Miază-Noapte de producția vinului, a vrut să-și puie oarecum toate puterile într'un singur loc. După acesta vine în aldoilea rând cel produs la Huși în județul Fălciu, în al treilea cel dela Odobești în județul Putnei lângă râul Milcov, în al patrulea cel dela Nicorești în județul Tecuci lângă Siret, în al cincilea cel dela Greceni în județul Tutovei lângă râul Berheci și în fine în al șaselea loc cel produs la Costești în același județ, precum și în alte numeroase locuri mai proaste pe cari le trec cu vedere. Aceste vii servesc nu numai locuitorilor, dar micșorimea prețului aduce negustori ruși, poloni, cazaci, ardeleni și chiar unguri, cari transportă în țara lor cantități mari de vin, deși nu e mai bun decât al lor. Și Basarabia ¹⁾ a avut odinioară vii bune, când era a Moldovenilor, dar au decăzut după ce Turcii, cari desprețuesc vinul, au început a lua în stăpânire acel ținut. Totuși creștinii locuitori în ținutul Chiliei și Ismailului păstrează câteva vii și recoltează numai atât cât trebuie pentru nevoile lor.

Moldova se mândrește foarte mult cu strălucitele ei păduri de arbori pentru tăiat și de arbori fructiferi. Stejarul moldovenesc este mai ales prețuit de corăbieri, cari zic că e mai bun decât toate lemnele pentru lucrul corăbiilor și mai rezistent în contra carilor. Ei au observat că coaja albă, care acopere înlăuntru acești copaci, face ca acest lemn să fie scobit de cari, dacă nu se curăță cu totul și dacă rămâne o cât de mică particică; dimpotrivă, dacă e curățată, lemnul rezistă tuturor neajunsurilor provenite din aer și din apă, peste o sută de ani. Dintre toate pădurile de stejar, două au fost vestite în Moldova: cea de la Cotnar și cea de la Tigheci. Cea de la Cotnar, aproape de orașul cu același nume, nu s'a născut în mod natural, ci a fost pusă de mâna omului. Pe vremea lui Ștefan cel Mare era acolo un câmp foarte întins și gol. În acest câmp, când Polonii și-au așezat o tabără cu multă oaste, Ștefan cel Mare, lovindu-i, i-a zdrobit și luându-le tabăra, i-a pus pe fugă; mulți au căzut și mare parte, peste 20 de mii, mai ales nobili, au fost luați prizonieri. Când regele Poloniei îi propuse răscumpărarea lor pentru o mare sumă, Ștefan nu primi, fiindcă nu era iubitor de bani,

1) În înțelesul de : Sudul Basarabiei.

ci dorea mai mult să facă un semn de izbândă, care să arate urmașilor victoriile sale chiar peste veacuri. În acest scop, punând la muncă pe toți Polonii, a desfumat cu plugul întreg acel câmp în care se dăduse bătălia (lung de două mile și lat de una) și l-a semănat cu ghindă pregătită anume, din care crescură păduri destul de mari și de frumoase. Moldovenii le numesc astăzi *Dumbrăvile roșii*, fiindcă au fost udate cu sângele polon. Polonii însă numiră locul acesta *Bucovina* și niciodată nu pomenesc acest loc fără să verse lacrimi¹⁾.

Altă pădure, așezată peste Prut la hotarul Basarabiei, numită *Tigheci*, cuprinde în partea din lăuntru aproape 30 de mile italice. Aceasta e apărarea cea mai puternică în contra Sciților, cari au încercat adesea, dar n'au reușit niciodată, s'o cuprindă. Copacii, măcar că sunt înalți, sunt totuși așa de deși încât nici om pedestru nu poate să treacă pe acolo decât prin poteci cunoscute numai de locuitori. Odinioară se socoteau prin ținuturile acestea peste 12 mii de locuitori, cei mai strașnici ostași din toată Moldova; astăzi, după atâtea lupte și dezastre, au rămas deabia două mii. Ei au învoială cu Tătarii vecini din Bugheac ca să le dea în fiecare an un număr hotărât de copaci mari, fiindcă Basarabia are lipsă de păduri. Ei păzesc cu stricteță și astăzi această învoială; dar, dacă Tătarii vor să calce înțelegerea și să ia mai multe lemne — ceeace se întâmplă cam des —, ei se împotrivesc cu armele și adesea ies biruitori. Dar despre aceste lucruri voi spune mai multe mai departe.

CAP. VII.

Despre animalele sălbatice și domestice

Despre animalele cari sunt comune Moldovei și regiunilor vecine nu avem obligație a vorbi pe larg, fiindcă nu ne-am propus să arătăm *turmele de cerbi, căprioare, capre, vulpi, urși*

1) În privința acestui pasagiu, care desigur surprinde pe cititor, edițiunea publicată la Iași în 1851 dă o notiță, în care se amintește observațiunea lui Büsching și se zice că e o confuziune: codrul pe care Polonii l-au numit „Bucovina” este aproape de Nistru, iar Cotnarul este cu treizeci de ceasuri cel puțin depărtat de Bucovina. Poate un copist ori un traducător a contribuit la acest amestec.

și lupi din păduri, ci numai ce am observat deosebit la animalele din Moldova. Voiu pomeni că la noi se găsesc trei soiuri deosebite de oi : de munte, de Soroca și sălbatică, dar n'aș putea spune câte și cât de mari turme de oi și unde se găsesc în munți, fiindcă în toate părțile din spre Apus ale Moldovei, cari nu sunt bune pentru semănături, numai cu creșterea oilor trăesc locuitorii de acolo.

De aceea în fiecare an mai mult de șaizeci de mii de oi de acestea (numite de Turci *kyvirgik*¹⁾) sunt duse de negustori greci la Constantinopol pentru bucătăria sultanului. Carnea lor e preferită de Turci față de oricare alta și din pricină că are gust bun și din pricină că se mistuește ușor. Cele mai bune pășuni se găsesc cu deosebire în trei locuri : în Câmpulungul rusesc pe râul Putila, în Câmpulungul moldovenesc pe Moldova și pe munții Vrancei în județul Putna. Oile din câmpii sunt mai mari decât cele din munți, dar nu așa multe ; din acestea trebuie să pomenim mai ales pe cele din ținutul Sorocei. Acestea toate au o coastă mai mult decât celelalte și n'o pierd cât trăesc ; dacă sunt duse în alt ținut, fată în al treilea an un miel care are numai coastele obișnuite. Tot asemenea dacă o oaie din alt ținut este dusă în ținutul Sorocei, mielul din anul al treilea va avea o coastă mai mult decât mama lui. Cu mult deosebite de acestea sunt oile sălbatice, cari socotesc că nu prea se pot găsi prin alte țări. Buza lor superioară atârnă de două degete²⁾ în jos și de aceea sunt silite când pasc să meargă dea'ndaratele. În grumazul lor, care e foarte scurt, n'au nicio încheietură și nu pot întoarce capul nici la dreapta nici la stânga ; au picioare scurte, dar foarte iuți, așa încât mai că nu pot câinii să le prindă când le urmăresc ; afară de aceasta au mirosul atât de desvoltat încât la o depărtare de o milă germană pot simți prin vânt pe vânători sau vreun animal care ar veni împotriva lor și pot să scape cu fuga. Când însă ar veni contra vântului nu simt nimic până nu le prind.

Locuitorii munților au boi mici ; cei de la câmp au însă mari cirezi de boi mari și frumoși, din cari duc în fiecare an mai mult

1) Oi cu coada scurtă și cu lână creață. In trad. 1851 e scris *kivirdic*.

2) In text : *duas palmas*.

de 40 de mii prin Polonia la Danzig și acolo îi vând prin ținuturile vecine sub numele de boi polonezi. În Moldova se vinde părechea de boi cu 5 imperiali ¹⁾, iarna chiar cu trei; iar la Gedan ²⁾ am auzit că se vând cu 40 și cu 50 de imperiali. Boii cei mai grași și cei mai frumoși se găsesc la râul Sărata în jud. Fălciului și la râul Bașeu în jud. Cernăuților, pentru că aceste câmpii au belșug de sare și de iarbă proaspătă, din amestecul cărora vine grăsimea vitelor. Înmulțirea acestora este așa de mare, încât locuitorii pot nu numai să-și îndeustuleze viața, dar să și plătească tributul foarte greu pe care-l cer Turcii. Cam pe amândouă malurile Nistrului se văd adesea bivoli sălbatici; dar se pare că nu sunt indigeni, ci veniți din Podolia și din ținuturile Tătărești, siliți să treacă Nistrul înghețat din pricina vânturilor de Miază-Noapte cari bat iarna în ținuturile acelea. În munții din Apus este un animal, care-aș îndrăzni a spune—este propriu al țării noastre. Moldovenii îi zic zimbru. E mare cât un bou domestic, dar are capul mai mic și mai lung, gâtul și pânțele mai delicate, picioarele mai înalte, coarnele mai subțiri și mai drepte, iar vârfurile lor foarte ascuțite întoarse puțin în afară. E un animal fioros și iute, poate să se urce pe stâncile abrupte ale munților, ca și caprele; de aceea nu se poate prinde decât rănit sau ucis cu pușca ³⁾. Acesta e animalul al cărui cap Dragoș, cel dintâiu domnitor al Moldovei restatornicite, a vrut să fie simbolul țării.

În ținutul Orheiului, la satul Tohatin, între apele Ichiei și Răut, porcii nu se nasc cu unghia despicăță, ci întreagă aproape ca a cailor; iar scroafele aduse aci din altă parte fată, în al treilea an, porcei cu aceeași particularitate. Acest lucru nu se întâmplă numai la porcii domestici, ci și la cei sălbatici, cari se prădesc în mare număr în stufișurile de lângă Nistru.

1) *Imperiali* (imperiales) e tradus în ed. Negruzzi (1851) prin : *talari nemțești*. Noi am păstrat totdeauna cuvântul corespunzător cu forma celui din text. În privința valorii monetelor pomenite de Cantemir, să se vadă Indicele dela fine.

2) În text : „Gedani”, genitivul cuv. *Gedanum*, care este numirea latină medievală a orașului „Danzig” (Lexiconul lui Revay), pe lângă cea întrebuințată mai sus : *Dantiscum*.

3) Termenul latinesc întrebuințat de Cantemir este *sclopetum*, care corespunde cu „pușca” de azi, căci în limba veche „pușcă” însemna „tun”.

Moldova de munte are cai mici și foarte asemănători la înfățișare cu cei rutenești, dar puternici și răbdători la muncă, cu unghiile așa de tari încât nu e nevoie niciodată să fie potcoviți, de ar merge prin locuri cât de rele. În părțile de câmp sunt cai mai mari, frumoși, falnici la înfățișare, iuți și rezistenți, foarte lăudați nu numai de Poloni și de Unguri, dar și de Turci, cari întrebuintează des proverbul: Un tânăr persan și un cal moldovan sunt mai lăudați de cât toți ceilalți ¹⁾. La hotarele din spre Basarabia se găsesc și herghelii de cai sălbatici, cari nu se deosebesc de cei domestici decât doar că sunt ceva mai mici și au copitele late de o palmă, mai rotunde și mai tari decât ale celorlalți. Pe aceștia îi prind mai ales Tătarii din Bugeac și-i țin sau pentru oște sau pentru trebuințele lor. Spre toamnă, când toată partea aceea udată de ploii neconținute se schimbă într'un fel de mlaștină, ei aleg o zi și un loc de adunare și umplu toată câmpia dimprejur cu urlete și strigăte. Caii când aud sgomote de cari răsună toată împrejurimea, fug risipiți încoace și încolo și negăsind nicăiri un loc fără vuiet, sunt siliți să se adune în mijlocul unui teren mlăștinos, pe care îl numesc *ghioler* ²⁾. Acolo, fiind împiedicați să fugă din pricina lătimii copitelor și rămânând prinși în noroiu, sunt loviți de Tătari cu lănci și cu săgeți, parte sunt prinși vii, parte sunt uciși; apoi și-i împart între dâșii după cum se învoiesc.

Nu voi vorbi acum de celelalte animale de cari sunt pline pădurile noastre, adică râși, jderi (nu acei pe cari îi numesc de obicei *zibeline*) și vulpi, etc. ale căror blăni servesc mai ales să ne apere de frig; iar despre albine voi spune puține, fiindcă ce am observat despre orânduiala lor nici nu e neplăcut și poate nici nu e cunoscut tuturor. Locuitorii au de la ele mare folos, de oarece câmpiile smălțate peste tot cu cele mai frumoase flori și pădurile le dau nesfârșită materie din care să culeagă mierea și ceara. Ar avea și mai mare câștig dacă li s'ar permite să păstreze toți roi pe cari îi dau albinele în fiecare an. Dar prin legile țării este oprit să ție cineva mai mulți stupi de cât îngăduie locul pe care-l are, ca mulțimea lor să nu aducă supărare vecinului. Afară de fagurii obișnuiți, mai fac albinele o

1) Autorul pune și fraza turcească.

2) Un cuvânt în legătură cu *ghiol* = lac.

ceară deosebită cu un miros foarte puternic, de culoare cam neagră, dar nu ca să pună miere într'ânsa, ci ca să împiedice lumina soarelui. În acest scop, prisăcarii, dacă prind un roi nou cu matca, îl așează într'un vas, găuresc într'un loc vasul și fac mai multe găurele. Albinele, fiindcă nu pot lucra decât în întunec, înainte de orice astupă toate deschizăturile cu ceară mai neagră făcută de ele și apoi încep munca lor.

Prisăcarii scot această ceară, la vreme, împreună cu mierea și, fiindcă are un miros aproape ca al chihlibarului și rezistă la razele soarelui, o vând cu preț mai mare. S'a observat că roi de albine cari sunt prea aproape unul de altul, dacă se întâlnesc în aer, se iau la luptă groaznică și nu se lasă până când o parte sau alta e silită să fugă. Cele învingătoare nu mai culeg miere din flori și din câmpii, dar în fiecare zi se duc în casa celor învinse și iau mierea făcută gata, fiindcă acelea nu pot să se împotrivească. Prisăcarul care vede că albinele lui lucrează stăruiitor și nu adună nimic stropește cu creță muiată în apă toate albinele pe cari le găsește în stupii lui, apoi a doua zi merge la vecinul pe ale cărui albine le bănuiește și, arătându-i albinele pătate cu alb, îl silește să-i repare paguba făcută.

Se mai găsește în Moldova și la marginile Pocuției o pasăre pe care o numesc locuitorii *ierunca*, iar Polonii *gluszka* adică *surda*. Seamănă cu găina sălbatică, dar este mai mică și din fire proastă și surdă. Dacă un vânător găsește o sută din acestea într'un copac poate să le omoare pe toate cu pușca una după alta căci cele rămase privesc cum cad celelalte. Are o carne foarte delicată și foarte albă, mai bună la gust decât a potârnichei și decât a fazanului.

II

PARTEA POLITICĂ

CAP. I.

Despre forma statului moldovenesc.

Pentru a face descrierea politică a statului moldovenesc, pare-se că înainte de toate ar trebui cercetată forma guvernului, pentru că în caracterizarea ei am găsit greșeli chiar la oamenii cei mai învățați. În timpurile vechi, după ce toată Dacia a fost prefăcută în provincie romană, a fost guvernată de magistrații și de legile Romanilor; mărturiile cele mai evidente ale istoricilor celor mai serioși din vechime nu lasă în această privință niciun fel de îndoială. După căderea imperiului, când nu li se mai trimitea de Romani nici ajutoare nici conducători ai țării și când coloniile italice, lipsite și de armată și de conducători, nu mai puteau să se împotrivescă loviturilor barbarilor, pare-se că, îndemnați de exemplul neamurilor vecine, au dat puterea unuia dintre ei. Intunerecul nepătruns care acoperă toată istoria neamurilor în veacul acela ne împiedecă să arătăm amănunțit cauzele acestui fapt; dar acest lucru e sigur că locuitorii Moldovei, de origine din Italia, cari și-au căutat scăpare de atacurile Sciților și celorlalți barbari, au avut totdeauna sau regi sau principii. Din neamul acestora se trage acel vestit *Ioan*, principe al Valahilor — pomenit de Nicetas Choniates ¹⁾ — din care s'a născut *Bogdan*, al cărui fiu *Dragoș*, pri-

1) Nicetas Choniates, scriitor bizantin (mort pe la 1216), care a scris o istorie a Bizanțului, tipărită pentru întâia dată în 1557.

mul urzitor al întoarcerii părinților noștri în vechea lor patrie, a primit aceeași demnitate dela cei ce l-au urmat în Moldova. Succesorii acestuia purtară domnia, câștigată parte prin dreptul de moștenire, parte prin alegerea de către cei mari, o purtară cu atâta autoritate încât în privința strălucirii și întinderii stăpânirii erau mai pe jos decât alți principii creștini, dar niciunul din aceștia n'ajungea la atâta putere și la mai mari drepturi asupra supușilor lor. Nu le lipsea nicio superioritate a puterii supreme, cu care se mândresc principii cei mai mari. Afară de Dumnezeu și sabia lor, nu recunoșteau pe nimeni superior în țară; iar în afară nu erau legați de niciun principe sub nume de feudă sau de fidelitate; războiul, pacea, viața, moartea și bunurile tuturor locuitorilor depindeau de voința lor și de toate acestea puteau să dispuie după voință, pe drept sau pe nedrept, fără să se poată împotrivi cineva. În fine împăratul Ioan Paleologul din Constantinopol a dat lui Alexandru cel Bun în timpul conciliului din Florența ¹⁾ diadema regală și titlul de despot. Dacă vreun inamic ataca pe principe, la porunca lui toți locuitorii trebuia să ia armele și să se răzbune în contra dușmanilor. Astfel a trăit și a fost apărată Moldova nu numai contra atacurilor vecinilor din Polonia și Transilvania, dar și în contra furiei Turcilor, ba chiar, sub conducerea lui Ștefan cel Mare ²⁾, învingând pe dușmani în toate părțile, și-a întins hotarele în țările inimice. Dar domnia lui a fost pregătirea unei perioade fatale a Moldovei, căci a fost sfârșitul creșterii ei, după care a început să descrească în mod simțitor, până când a ajuns la sărăcia în care se găsește astăzi. Raza gloriei Moldovei a dispărut, îndată, chiar sub fiul său Bogdan și cu ea puterea absolută a principelui, dreptul de pace și de războiu (legat de aceasta), apoi principele a fost silit a face jurământ de fidelitate către Turci și a promite să plătească sultanului în fiecare an patru mii galbeni de aur ca recunoaștere a vasalității.

1) Conciliul dela Florența s'a ținut în anul 1439.

2) În textul original se găsește aci o notă, care reproduce un pasagiu al istoricului Dlugoss, plin de expresiuni elogioase la adresa lui Ștefan cel Mare : Un bărbat admirabil, întru nimic inferior comandanților eroi, pe cari îi admirăm atât, care în vremea noastră a fost primul între principii lumii care a dobândit o victorie contra Turcilor etc.

Pentru câțva timp a rămas oarecare umbră a gloriei trecute și se părea că Moldova mai mult se pusese sub protecția Turcilor, dar nu-i supusese Statul; poate că Turcii nu voiau să turbure sufletele plecate ale noilor cetățeni și se temeau ca nu cumva, vrând să-i facă sclavi, să-i transforme în dușmani și răsvrațiți. Însă, stingându-se familia vechilor descendenți din Dragoș, cu Ștefan și cu fiul său *Petru Rareș*, ambițiunea celor mari, cari se luptau pentru coroană, a dat prilej Turcilor a cere tribut mai mare și a despuia țara de libertatea câtă o mai păstrase. Cu timpul, Turcii le ridicară cu totul dreptul de alegere a domnului care fusese lăsat celor vechi și trimiseră în țară domni streini după voința lor, pe cei puși îi scoteau și-i puneau din nou și încurcară toate lucrurile așa fel în cât, la urmă, cele mai multe drepturi ale puterii supreme, cari erau înainte ale domnilor începură să fie ale Curții Otomane. Nu putem nega că pricina cea mai mare a acestei calamități a fost ambițiunea câtorva streini, cari, ca să se bucure de titlul de principii, n'au stat la îndoială să promită și să dea Turcilor orișice; iar când nu puteau să plătească din impozitele obișnuite, se vedeau siliți să născocească noi feluri de jafuri. Astfel, Moldova, care primise un singur jug (și acela nu prea greu), a trebuit după aceea să sufere unul îndoit: al Turcilor și al domnilor streini. Ca să spun pe scurt, înțelepții împărați ai Turcilor, în aceste turburări, luară [drepturile] ce socoteau că le sunt folositoare, și din potrivă lăsară domnitorilor pe cele din cari nu puteau spera niciun folos și prin cari puteau să măgulească sufletele candidaților ambițioși. S'a luat domnitorilor Moldovei dreptul de a declara războiu, de a încheia pace, de a face vreo alianță, de a trimite agenți pentru afacerile Statului la principii vecini; din contră le-a lăsat toată libertatea de a face legi, de a pedepsi pe locuitori, de a face boieri și a le lua boieria, de a pune impozite, chiar de a face episcopi și altele, având aproape aceeași putere pe care o avusese odinioară. Puterea domnitorilor se întinde nu numai asupra boierilor și cetățenilor Moldovei, dar și asupra neguțătorilor turci și asupra altor oameni de orice condițiune cât timp se află pe teritoriul ei. Viața și moartea acestora este în mâna lor. Dacă vreun acuzat este pedepsit cu moartea, cu bătaia, cu exil, cu confiscarea averilor, chiar dacă pedeapsa s'a dat pe nedrept și în mod tiranic, pot cei întere-

Dependința Domnitorului

sați să se roage sau să dea scrisori de rugăciune, dar nimeni nu poate să protesteze sau să reziste hotărîrii domnitorului; din contră, dacă el ar vrea să libereze pe unul osândit la moarte de toată țara, nimeni nu se poate împotrivi voinței lui și nu poate cu violență trimite la moarte pe cel apărut de el. Toate demnitățile civile și militare stau în puterea lui: le dă celor iubiți, le ia celor urîți de el. În darea acestora nu există pentru principe nicio regulă. Dacă ar vrea să dăruiască pe un țăran cu titlul de logofăt mare, care e onoarea cea mai mare pe care Moldova poate s'o dea, n'ar îndrăzni nimeni să se opuiască în public; din contra, dacă ar vrea să înlăture dintr'o asemenea demnitate pe unul născut din cea mai nobilă familie, acesta trebuie să se supuiască îndată voinței domnitorului său. Tot astfel de putere are domnul nu numai față de cinurile mici bisericești, ci și față de mitropolit, de episcopi, arhimandriți și egumeni și față de oricine face parte din tagma bisericească, fie că ar comite ceva nedrept, fie că ar jigni poporul, fie că ar unelti ceva în contra domnitorului sau a Statului. Principele poate, și chiar fără învoirea patriarhului din Constantinopol, să-i scoată din scaun și din demnitatea eclesiastică, firește fără a le lua *darul* sacerdotal, ba chiar, dacă fapta ar cere, să-i și osândească la moarte.

În adevăr, clerul alege pe mai marii săi, dar numai când e chemat de domnitor, a cărui întărire se cere pe lângă acestea. Domnul dă cu mâna sa noului ales toiagul păstoresc, drept pe care papii cu iscusința lor l-au răpit împăraților romani și nu-l mai are niciun principe creștin, afară de autocratul Rusiei.

Acestea sunt drepturile domnului Moldovei asupra supușilor săi, drepturi recunoscute nu numai de Poarta Otomană, dar confirmate prin multe acte de către diverși împărați. Dar nu s'a dat aceeași putere față de averea locuitorilor. În adevăr oricât de grele impozite ar cere, nimeni nu se poate împotrivi și nu poate refuza plata fără a-și pune capul în cumpănă, totuși Poarta îl poate sili să dea seamă de asupririle lui. De aci urmează că nu se poate porni nicio judecată asupra-i, dar dacă se face o plângere la marele vizir că a vărsat sânge nevinovat, și mai cu seamă dacă se plânge toată țara de greutatea sarcinilor, atunci este în primejdie, căci, dacă se dovedește că este așa, poate fi pedepsit cu exilul sau cu confiscarea averilor. Pedepsa

cu moarte se dă numai atunci când se răsvrătește contra Porții sau când nu vrea să plătească tributul anual. Dar nici primejdia aceasta nu e de o putere așa de mare ca să nu se poată înlătura. Dacă a îmblânzit prin daruri pe vizir, pe kehaia, pe tefterdar ¹⁾ și pe ceilalți cari se bucură de grația împăratului, nu se mai teme de plângerile boierilor sau ale țării întregi, căci la Curtea Otomană un avocat îl poate apăra de orice, dacă știe să pledeze cu mâinile pline. De aceea, oricât de greu ar apăsa tirania Turcilor asupra Moldovei, domnul poate face orice vrea fără frică și niciun particular nu se poate opune fără a se teme de pedeapsă. A înfrânge hotărârile domnilor mai vechi sau a aduce din nou în judecată pricinile cercetate de ei este oprit mai mult prin uz și prin obiceiul pământului de cât prin vreo lege. De aceea, deși au existat domnitori în Moldova cari au readus în stăpânirea domnească moșii date de predecesori sub cuvânt că fusese dăruite unor oameni nedemni, dar acest lucru nici n'a fost aprobat de țară nici n'a rămas statornicit, iar cei vătămați și-au găsite dreptate la domnitorul următor și și-au luat din nou chiar moșiile în stăpânire.

CAP. II

Despre alegerea domnitorilor Moldovei.

După ce am arătat puterea domnilor Moldovei, vine la rând să cercetăm cu amănuntul modul alegerii cel vechiu și cel de azi. Nepăsarea celor vechi, căroră le sta la inimă mai mult a face fapte decât a le scrie, ne-a împiedicat a spune pe larg începuturile neamului nostru; dar, dacă e locul a face conjecturi, vom putea spune nu fără temei că domnia Moldovei a fost la început ereditară. Motiv de alegere era numai când se stingeă cu totul viața domnească. Pentru susținerea acestei păreri, afară de obiceiul pe care-l vedem la toate neamurile mai de seamă ale Europei din acel timp, mai este un argument nu fără importanță chiar șirul primilor domnitori, din care se vede clar că mai că nu s'a pus în scaunul Moldovei un domn strein cât timp mai era în viață vreo mlădiță din vechia fa-

1) Kehaia, tefterdar : funcționari înalți la Poartă.

milie domnească. Ca să se înțeleagă mai bine acest lucru, nu va fi de prisos a înșira întreaga listă a domnitorilor Moldovei până în timpurile noastre. Așa dar acela care, după năvălirea lui Batie ¹⁾, a dat cel dintâiu Moldovei vechia strălucire a fost :

1. *Dragoș*. Deși vechile noastre Anale nu-i dau genealogia, tradiția noastră e constantă că era din neamul cel vechiu domnesc al Moldovei, că tată i-a fost *Bogdan*, fiul lui *Ioan*, dela care a rămas să se scrie totdeauna în titlul domnesc numele *Ioan* ²⁾. Acest lucru se pare cu atât mai mult vrednic de credință cu cât nu se poate admite ca un om de jos să fi ieșit la vânătoare cu o ceată atât de numeroasă și astfel să aibă ocazie a descoperi Moldova și să fi putut convinge pe compatrioții săi să-l urmeze.

După dânsul a venit fiul său :

2. *Sas*. După acesta :

3. *Lațcu*, fiul lui *Sas*. Pe acesta l-a urmat :

4. *Bogdan I*, supranumit Mușat, fiul lui *Lațcu*.

5. *Petru I*, fiul lui *Bogdan Mușat*, murind fără copii, a urmat vărul său ³⁾

6. *Roman I*, fiul lui *Lațcu*. După moartea acestuia, sau din cauza minorității fiului său *Alexandru* sau prin vreo răscoală, se alese :

7. *Ștefan I*, după care a urmat fiul său :

8. *Petru II*, după care :

9. *Ștefan II*, fratele lui *Petru* și fiul lui *Ștefan I*, care a fost gonit din domnie cu forța de :

10. *Iuga*. Dar nici stăpânirea acestuia statornică n'a fost, căci nu se împlinise anul și a fost gonit de :

11. *Alexandru I*, zis *Cel Bun*, fiul lui *Roman I*, fiindcă ocupase Scaunul fără drept și astfel vechiul neam al Dragoșeștilor a fost pus din nou în drepturile sale. Acesta este cel dintâiu care a făcut cunoscut în afară numele Moldovenilor până atunci puțin știut. El a trimis la Conciliul dela Florența pe Mitropolitul Moldovei și alți delegați și, apărând stăruitor orto-

1) E vorba de hanul Tătarilor *Baty* sau *Batu* (sec. XIII), care a făcut o mare invazie în Europa, devastând Rusia, Ungaria, Polonia, deci și Moldova.

2) Vezi mai înainte la pag. 35.

3) *Văr* traduce cuv. latin *patruelis*. In trad. Academiei : „fratele tatălui său”(?)

doxia, a meritat dela Ioan Paleologul, împăratul din Constantinopol, nu numai numele de Despot, dar și coroana regească.

Acestuia i-a urmat fiul său :

12. *Ilie*, iar acestuia fratele :

13. *Ștefan III*, fiul lui Alexandru I. Acesta, la moartea fratelui său, s'a făcut domn în paguba fiului domnitorului defunct, lucru pe care-l vedem mai târziu destul de des la Moldoveni. Cauza acestui fapt credem că n'a fost alta decât că Alexandru I, după ce fusese înlăturat dela domnie prin alegerea lui Ștefan I, a putut să ia vechiul său drept numai prin voința boierilor și din acel timp s'au născut pentru boierii Moldovei privilegii mai mari, pe cari nu le avusese înainte, în privința alegerii domnilor, cu această restricție că nu puteau alege decât din familia domnească, dacă mai era cineva, tocmai precum era odinioară alegerea Regilor în Polonia și precum vedem astăzi făcându-se cu sultanii Turcilor și cu hanii din Crimeea.

După acesta, domnia a revenit lui :

14. *Roman II*, fiul lui Ilie I, iar după moartea acestuia s'a dat domnia lui :

15. *Petru III*, fiul lui Ștefan III, care a avut de urmaș pe fiul său :

16. *Ștefan IV*. Pe acesta l-a urmat :

17. *Alexandru II*, fiul lui Ilie I și fratele lui Roman II. După moartea acestuia a luat domnia :

18. *Bogdan II*¹⁾, fiul său. După acesta fratele său :

19. *Petru IV* zis *Aron*, fiul lui Alexandru II, care murind, s'a suit în scaun :

20. *Ștefan V* zis *Cel Mare*, fiul lui Bogdan II, domnitor mai presus de orice laudă și cel mai strașnic apărător al patriei contra loviturilor tuturor dușmanilor din toate părțile. Lui i-a urmat :

21. *Bogdan III*, care a dobândit numele de *Orbul*, din cauza bolii ochilor²⁾. El a închinat Turcilor Moldova și e primul

1) În textul latin este din eroare pus „I”.

2) Despre acest Bogdan, căruia cronicarii îi zic „Chiorul”, spune Șincai că trebuie să i se zică „Luscul” sau „Incrucișatul”, nu „orbul de un ochiu”. De aci se vede cum s'a schimbat înțelesul cuvântului „orb”, care multă vreme a avut înțelesul apropiat de cel din latina clasică, în care însemna : „lipsit de....”, de ex. : *orbis liberis* = *lipsit de copii*.

care a prilejuit Moldovei nenorocirea pe care o suferă și astăzi. Murind, a lăsat domnia fiului său :

22. *Ștefan VI* zis *Cel Tânăr*¹⁾, care murind fără moștenitor, a avut succesor pe :

23. *Petru V*, numit *Rareș* sau popular *Majă*, un fiu nelegitim al lui *Ștefan V*, din a cărui alegere se poate limpede vedea cu câtă religiozitate observau odinioară boierii succesiunea ereditară a domnitorilor. Nimeni nu știa de soarta acestui *Petru*, fie că părintelui său îi era rușine de nașterea acestui fiu afară din căsătorie, fie că nu voia să dea prilej la neînțelegere în urma sa, iar *Petru* însuși, neștiutor de nobleța originii sale, era ajuns în așa sărăcie, încât era silit să-și câștige pâinea cu îndeletnicirea cea mai de rând, negoțul de pește (care la Moldoveni se chiamă „măjerie”, de unde apoi i s'a dat numele de *Majă*). Când, dar, la moartea lui *Ștefan VI*, se credea că neamul cel prea vrednic al *Dragoșștilor* s'a stins și toți boierii se adunase ca să purceadă la alegerea unui nou domnitor, apărură mama acestui *Petru* și arătă unicul lui *Ștefan cel Mare*, care pe ea o scutea de orice dare, iar pe fiul ei *Petru* îl mărturisea drept urmaș al său. Acest lucru impresionează pe toți și, fără să mai stea mult la sfat, hotărâră să proclame domn pe acest *Petru*, fiu al domnului lor, și-l luară de la pescărie ca să-l urce pe scaunul domnesc.

După câțiva ani, însă, a fost acuzat de *Soliman I*, împăratul Turcilor, că a dat foc *Chiliei* și, scos din domnie, i s'a dat ca succesor :

24. *Ștefan VII*, care se numea nepot al lui *Alexandru II* și prin aceasta își cerea dreptul în Moldova și dela *Soliman* și dela boieri. Acesta n'a stăpânit mult timp, fiind ucis de conjurația boierilor, și *Petru Rareș* a fost chemat în domnie. Murind el, a lăsat domnia fiului său :

25. *Ilie II*, căruia, neavând copii, i-a urmat fratele său :

26. *Ștefan VIII* fiu al aceluiași *Petru V*, care asemenea a murit fără copii și astfel s'a sfârșit neamul domnitor al *Dragoșștilor* în linie legitimă și în linie nelegitimă.

Acesta a fost începutul și pricina de căpetenie a tuturor nenorocirilor ce au căzut în cursul timpului pe capul Moldovei.

1) *Ștefan cel Tânăr* este numit de cronicari mai des : *Ștefăniță*.

Fiindcă nu se găsea nimeni care să întreacă pe toți preten- denții prin vechimea neamului său și să poată învinge pe au- torii turburărilor, țara a început a se desbina și a se umplea de partide. Turcii s'au bucurat de aceste neînțelegeri interne, fiindcă prevedeau că vor putea după aceea mai ușor să se amestece după pofa lor decât dacă locuitorii ar fi fost puter- nici și uniți. Astfel în câteva luni se aleg mai mulți, tot atâți sunt goniți; înfine, după înțelegerea celor mai înțelepți domnia este dată lui :

27. *Petru*, stolnicul răposatului domn Ștefan, care la ungere primi numele de *Alexandru III* zis Lăpușneanu. Dușmanii lui au pus în scaun pe :

28. *Despot*, așa numit de istoricii noștri, iar de popor *Ere- tical*, om viclean și poliglot. Cu ajutorul Turcilor a gonit din domnie pe Alexandru. Despot știind că avea mulți dușmani și de mai multe ori fusese cercat cu otravă, s'a prefăcut mort și a dat să fie îngropat în loc pe un asemenea sieși, iar el a fugit pe ascuns în Polonia ca să cunoască mai bine cugetele lor. După plecarea lui, Moldovenii chemară iarăși pe :

Alexandru III Lăpușneanu, dar bucuria acestuia n'a ținut mult, căci :

Despot, întorcându-se din Polonia, lesne îl sili să fugă, fiind ajutat de trupele ce-i rămăsese devotate, ajutat și de Poloni. Murind el, luă tronul cu forța :

29. *Ștefan IX Tomșa*, care fusese hatmanul lui, adică co- mandantul armatei. Moldovenii, însă, urînd îndată nedreapta lui domnie, au chemat în scaun pentru a treia oară pe prin- cipele mai vechiu și legiuit :

Alexandru III din Polonia, unde sta ascuns. Acesta învinse pe Ștefan în luptă, îl prinse și-i tăie capul. După atâtea schim- bări ale soartei, folosindu-se în fine câtva timp de o schimbare favorabilă, a murit în scaun, lăsând moștenitor al averilor sale și al tronului pe fiul său :

30. *Bogdan IV*. Murind fără copii, domnia a dobândit-o, prin alegere de către boieri :

31. *Ioan* zis *Armeanul*, fiindcă în postul Sf. Apostoli mânca carne, după obiceiul armenesc, — om foarte învățat în grecește și latinește, coleg odinioară cu Ioan Lascaris, vestitul grama-

tic al Grecilor ¹⁾, ale cărui epistole către el există și azi în cartea „Turco-Grecia” a lui Crusius ²⁾. Dorind libertatea și vrând să scape de sub stăpânirea Turcilor, a fost prins de ei prin înșelăciune și rupt în două de cămile³⁾. În locul lui au pus pe :

32. *Petru VI*, numit *Șchiopul*, fiul lui Mircea, domnul Valahiei. Boierii Moldovei, suferind cu greu domnia unui strein, cerură Turcilor să-l înlăture și puseră în domnie pe

33. *Iancu*, de neam *Sas*, care nu știu prin ce meșteșug făcuse pe mulți să creadă că se trage din neamul Drăgoșeștilor. Făcându-se urât tuturor prin desfrânările și cruzimea sa, a fost ucis de boieri conjurați.

În locul lui Turcii dădură a doua oară domnia lui

Petru VI Șchiopul, care văzându-se hărțuit de turburări și iubind mai mult odihna decât mărirea, a abdicat și s'a retras în viața privată în Transilvania. Tronul părăsit a fost ocupat, prin alegerea boierilor, de

34. *Aron*, om crud și sălbatic. Gonit de Moldoveni din pricina tiraniei lui, a dat Turcilor *Benderul* și ei l-au pus iar în domnie. După moartea lui

35. *Ștefan X zis Răsvan*, ținu câtva timp domnia Moldovei. După el boierii aleseră pe

36. *Ieremia Movilă* și, murind acesta, pe fratele său

37. *Simion Movilă*, după a cărui moarte Moldova avu trei domni din același neam :

38. *Mihai I*, fiul lui *Simion Movilă*,

39. *Constantin I* și

40. *Bogdan V*, frați, fii ai lui *Ieremia*, cari toți, umblând după lucruri noi, vroiau să dea Polonilor țara, de aceea fură goniți de boieri, socotind că prea puțin sprijin vor avea în puterea Polonilor. Prin această fidelitate câștigară ușor de la Turci întărirea celui ales de ei

41. *Ștefan XI Tomșa*, despre care se credea că e din neamul lui *Ștefan IX*. Îi dădură deci domnia ; iar acestuia îi urmă

1) *Ioan Lascaris*, scriitor grec stabilit în Florența (1535), a publicat studii asupra limbii grecești.

2) *Martin Crusius*, profesor german (1607), a lăsat scrieri despre istoria Grecilor și Turcilor.

3) În literatura noastră i se zice : „Ion Vodă cel Cumplit”.

42. *Gaspar*, Italian de neam ¹⁾, fost dragoman la Poarta Otomană. Pus de Turci cu forța în Moldova, fiindcă făcea stăruitoare încercări de a introduce catolicismul, a fost gonit de boieri și Turcii au pus în loc pe

43. *Radu*, fost mai înainte domn al Valahiei, zis Lungul și, după moartea lui,

44. *Miron Barnovschi*, Polon de neam, dar care a meritat să intre în neamurile boierești ale Moldovei din cauza îndelungatelor sale servicii, fu ales de boieri. În timpul lui, alegerea domnului, pe care aveau dreptul s'o facă boierii cu consimțământul Turcilor, a trecut în puterea deplină a Turcilor. Căci născându-se războiu între Polonia și Turcia și Miron trecând de partea Polonilor, s'a produs o groaznică năvălire a Tătarilor și de aceea boierii, ca să nu se mai întâmple asemenea lucru și în viitor, au dat Turcilor dreptul alegerii domnitorului, cu condiție să fie neam de domn și de religie ortodoxă. După această legiuire, Turcii, tăind capul lui Barnovschi, precum vom spune pe larg în altă parte, trimiseră domn în Moldova pe

45. *Alexandru IV*, zis *Iliaș*, care se credea că e din neamul lui Ștefan V. După moartea lui, numiră stăpânitor al Moldovenilor pe

46. *Moise*, fiul lui *Simion Movilă*, și, contra obiceiului, îl onorară cu trei tuiuri ²⁾.

Dar, după moartea acestuia, rupându-se toate legăturile învoielilor și legilor, rar au mai dat tronul fiilor de domn, mai rar băștinașilor și mai des streinilor.

În modul acesta, contra voinței celor mari ai țării, cu puterea banilor a căpătat domnia de la Turci

47. *Vasile*, venit din Epir, care a vrut, la ungere, să-și păstreze numele de *Lupu*, cum i se zicea mai înainte. Locuitorii au îndurat jugul acestuia cu destulă răbdare timp de mai mulți ani, dar, înfine, gonindu-l, au pus în locu-i pe

48. *Ștefan XII*, zis *Burduja*, adică gras, și au cerut Porții să întărească alegerea. Trecând acesta de partea Polonilor, s'a numit de către Turci principe în Moldova

49. *Gheorghe Ghica*, Albanez, care fusese capuchehaia (sau

1) Cunoscut sub numele de Gaspar Graziani.

2) De obicei Domnitorilor li-se dădeau numai 2 tuiuri (un fel de steaguri cu coadă de cal).

rezident la Poartă) al lui Ștefan. Fiind strămutat în Valachia, Turcii au pus pe

50. *Ștefan XIII*, fiul lui Vasile Albanzul. După moartea lui, a fost ales de boieri și confirmat de Turci

51. *Evstratie Dabija*. Murind el, prin voința Turcilor a luat domnia

52. *Ilie III*, fiul lui Alexandru IV Iliș. Fiind scos tot de Turci, a venit în locul său

53. *Duca*, un Grec de naștere obscură, dar care, prin calitățile sale, a meritat nu numai cele mai mari onoruri în Moldova, dar și pe fiica domnitorului Evstratie Dabija de soție. După șase luni, fiind scos, a fost pus de Turci pe tronul Moldovei

Ilie III pentru a doua oară. Acesta a fost cel dintâiu căruia, după ce a fost scos, i-au dat Turcii iarăși domnia. Acest lucru, în urmă s'a întâmplat mai des. Nu mult după acest *Ilie*, a venit iarăși

Duca, trimis a doua oară de Turci. Fiind scos acesta în urma plângerilor boierilor, cu prilejul expediției la Camenița ¹⁾, a fost întărit de Turci

54. *Ștefan XIV Petriceico*, ales de boieri. Acesta trecând la Poloni, chiar în focul luptei de la Hotin ²⁾, a obținut domnia Moldovei

55. *Dumitrașcu Cantacuzen*, care, fiind gonit în vremea aceea din Valahia, făcea negustorie de pietre scumpe în Constantinopol și dăruise sultanului o fântână de argint măestrit lucrată. După scoaterea lui Dumitrașcu,

56. *Anton Roset*, nobil din Constantinopol, care era capuchehaia al Moldovei, a fost pus în domnie de Turci. După acesta a urmat

Duca Grecul, pentru a treia oară, numit de Turci. Acesta fiind prins de Poloni, s'a dat coroana a doua oară lui

Dumitrașcu Cantacuzen, dar, fiind urât de boieri din cauza tiraniei lui, aceștia au cerut dela Poartă să le permită a-și alege singuri domnul. Așa a fost ales

57. *Constantin II Cantemir*, numit *cel Bătrân*, și murind acesta, fiul său mai mic

58. *Dimitrie Cantemir* a fost ales de boieri, uns la Iași de doi

1) Expediția la Camenița s'a întâmplat în anul 1672.

2) Lupta dela Hotin s'a întâmplat la 10 Noembrie 1673.

Patriarhi, dar neputând să dobândească întărirea dela Poartă, a fost silit a da locul lui

59. *Constantin III*, fiul lui Duca, pus în domnie cu forța de Turci; dar, în urma plângerii boierilor, fiind scos, Turcii i-au dat de urmaș pe

60. *Antioh Cantemir*, fiul mai în vârstă al lui Constantin Cantemir, după învoirea fratelui său (căruia Sultanul îi destinase tronul). Pe acesta însă, după cinci ani l-a scos Constantin Brâncoveanu, prin dare de bani mulți, cu cari a mulțumit lăcomia vizirului, și a pus în loc pe

Constantin III, fiul lui Duca, pentru a doua oară domn în Moldova. Dar după ce ținuse de-abia doi ani și jumătate domnia Moldovei, a fost iar gonit după plângerile boierilor. În locul lui

Antioh Cantemir a fost pentru a doua oară numit de Turci. Scoaterea lui din domnie a dobândit-o iarăși Constantin Brâncoveanu, dușmanul neamului cantemiresc, după câțiva ani, prin același mijloc, adică dare de bani.

În locul lui au trimis pe

61. *Mihai II Racoviță*, care ținuse în căsătorie pe Elisabeta, fiica lui Constantin Cantemir. Acuzat de trădare de către seraschierul Silistrei, a fost după scurt timp scos de Turci și în locu-i trimis

62. *Nicolae Mavrocordat*, atunci primul dragoman al Curții, următor în această funcțiune părintelui său, celebrului Alexandru Mavrocordat ¹⁾.

Rupându-se însă pacea între Ruși și Turci și judecându-l mai bun scriitor decât militar, i s'a luat domnia și l-a urmat

Dimitrie Cantemir a doua oară. Acesta, părăsind toate onorurile și foloasele pentru un singur scop, și-a trecut armatele de partea creștinilor și a avut succes pe cel care-i fusese predecesor

Nicolae Mavrocordat, foarte prețuit pentru credința sa și a părintelui său față de Turci.

Ocupând acesta mai târziu domnia Valahiei, s'a dat domnia Moldovei lui

1) Acest Alexandru Mavrocordat (†1709) este foarte cunoscut în lumea politică și literară a epocii sub numele de „Exaporitul”. A avut din partea guvernului turcesc misiuni diplomatice importante, între cari : încheierea păcii dela Carlovitz.

Mihai II Racoviță, a doua oară, care și astăzi ¹⁾ se silește să fie în stăpânire, după putință, Moldova, cea sdruncinată și năvălită din toate părțile.

* * *

Am fost silit a stărui mai mult asupra acestui așezământ, fiindcă printr'o expunere mai scurtă mi s'a părut că n'aș fi putut pune sub ochii binevoitorului cititor cu o ușurință egală vicisitudinile și schimbările situației Moldovenilor. Căci, dacă va fi urmărit cu deosebită atențiune cercetarea făcută de noi despre domnitorii patriei noastre, va fi observat fără greutate că :

1. De la Dragoș, întemeietorul Moldovei, până la Ștefan-cel-Mare, cât timp Moldova a fost liberă, s'a observat totdeauna dreptul la succesiune ;

2. Acest obicei rămăsese sfânt chiar sub Turci până s'a sfârșit neamul Dragoșeștilor ;

3. Stingându-se neamul acesta, până în timpul Movileștilor, s'a lăsat de către Turci libera alegere a domnilor de către fruntașii țării ;

4. Moldovenii au ținut totdeauna să aleagă domnitor dintre fiii sau rudele domnitorului decedat ;

5. După împotrivirea lui Ioan Armeanul și trădarea lui Aron, Turcii și-au rezervat întâiu întărirea domnitorului, apoi și alegerea lui, cu condiția, totuși, ca accesul la tronul Moldovei să fie rezervat fiilor de domni ;

In fine,

6. După răsvrătirea lui Miron Barnovschi, legea aceasta nu numai a căzut în desuetudine, dar însăși demnitatea de domn a fost scoasă în vânzare de către Poartă și dată la mai mulți streini. Dar toate acestea le vom spune mai pe larg când vom ajunge a expune soarta patriei noastre de la început până în timpurile de azi.

1) Mihai Racoviță a domnit a doua oară în Moldova între 1707—1709. Probabil că autorul se gândește la a treia domnie a lui Racoviță (1716), ceea ce corespunde, în parte, cu alte indicațiuni ce avem asupra epocii în care a scris opera aceasta.

CAP. III.

**Despre datinele vechi și noi la întronarea
domnitorilor Moldovei.**

După ce am arătat cine, după obicei, era vrednic a avea stăpânirea în Moldova, credem că va fi de folos a vorbi pe scurt despre datinele și ceremoniile cu cari se făcea în vechime înscăunarea domnitorilor. În succesiunea primilor șase, înainte de a se turbura de către Ștefan I succesiunea ereditară observată până atunci, suirea pe tron a domnilor Moldovei era prilej de puține ceremonii politice sau de niciuna. Căci era cunoscut moștenitorul chiar din timpul vieții tatălui sau fratelui său și la moartea acestuia era nevoie numai de o proclamațiune pentru urcarea pe tron. După aceea, în cursul timpului, a început a se cere voturile boierilor pentru domnia legitimă, a trebuit însă să se introducă mai multe solemnități la alegerea și înscăunarea lor. La moartea lui Roman I, al șaselea domn de la întemeierea Moldovei, fiul său Alexandru (cel Bun), fiind încă prea slab din cauza vârstei, pe care o socoteau primejdioasă și pentru purtarea treburilor Statului și pentru gonirea dușmanilor ce amenințau atunci Moldova din toate părțile, au chibzuit frunțașii țării că e mai bine să aleagă un domn vrednic și priceput în știința războiului decât să dea guvernarea țării în mâna unui copil care ar putea s'o arunce în cine știe ce mari pericole.

Acest drept, care atunci era al tuturor treptelor de boieri, mai târziu, din pricina turburărilor cari se nășteau foarte des din mulțimea alegătorilor, a fost mărginit la cei șapte dintâi din prima treaptă¹⁾ (despre drepturile cărora vorbim pe larg în Cap. VI) adică : marele logofăt, amândoi marii vornici, hatmanul, marele postelnic, marele spătar și marele paharnic. Aceștia, de obicei, îndată ce domnitorul închidea ochii — ca să nu rămâie Statul fără stăpân — se adunau în Divan și, deschizând testamentul răposatului domn, dacă nu era acolo arătat succesorul, adunând voturile numeau prin majoritate pe noul domn, dar nu-l proclamau în mod public. Dacă, însă, unul din fiii domnului era arătat în testament, boierii trebuia să se supună acelei hotărâri și nu mai era cu putință o altă alegere. După

1) Autorul întrebuințează cuvântul *barones*.

aceea îngrijeau de înmormântarea răposatului și, dacă acela zidise în cursul vieții vre-o mănăstire, îi îngropau trupul acolo, iar, dacă nu, în vre-o biserică domnească. După funeralii, toți boierii mari și curtenii, cu toți comandanții militari, se întorceau de la biserică la Curte, în tăcere adâncă cu înfățișare tristă nu numai prin haine, dar și prin fețele lor. Boierii cei mari intrau îndată în Divanul cel mare și acolo ocupau aceleași locuri pe cari le avusese în timpul vieții domnitorului; iar cetele de ostași, cu armele și cu steagurile aplecate, se așezau cât mai numeroase în curtea palatului și așteptau proclamarea noului domn. În vremea aceasta principele numit, dacă era dintre fiii răposatului, obișnuia să stea lângă tronul părintesc în picioare în haine de doliu, iar dacă era ales dintre boieri, sta nemișcat în locul lui cel vechiu. Acestea fiind astfel rânduite, cel dintâiu rupea tăcerea mitropolitul și, printr'o cuvântare alcătuită, aducea laude domnitorului răposat și exprima, în numele țării, durerea pentru trecerea lui din viață. După ce sfârșia el, logofătul cel mare în auzul tuturor citea cu voce tare testamentul răposatului, mai ales cu scopul ca, dacă fratele mai mic ar fi fost numit cu înlăturarea celui mai mare (ceea ce se întâmpla câteodată), să fie știut de toți că aceasta nu s'a făcut prin voința boierilor, ci prin voința domnitorului mort. Tot logofătul, după citire, se ducea cel dintâiu la numitul domn și, dacă era din familia domnească, întâiu îl consola de moartea părintelui sau fratelui, apoi îi spunea că prin voința răposatului a fost numit domn și-l ruga în numele tuturor treptelor de locuitori din Moldova să ia îndată sceptrul moldovenesc și să binevoiască a-i cârmui pe ei ca supuși și servi cu dreptate și îndurare. La acestea noul domn obișnuia ca, stând în picioare și cu capul descoperit, să răspundă puține cuvinte : acuza soarta că a lipsit țara de un prinț așa de bun, iar el se recunoștea neputincios pentru sarcina de a purta domnia, totuși neputând să nu se supuie voinței părintelui sau fratelui său și a țării întregi, de aceea primea demnitatea dăruită și zicea că va cârmui pe toți supușii săi cu dreptate, evlavie și îngăduință. Atunci toată adunarea se ridica și conducea la biserica domnească pe noul domn cu mare alaiu, fiind în frunte mitropolitul cu clericii. În pragul sfântului locaș venea înainte-i mitropolitul precedat de doi purtători de făclii, îl tămâia cu cădelnița și, prezentându-i

spre sărutare sfânta cruce și sfânta Evanghelie, el, după ce se închina, intra în biserică. Mergea apoi domnul la altar¹⁾ și trebuia să îngenunche la ușile zise împărătești și să puie capul pe marginea sfântului altar, unde Mitropolitul îi pune peste cap omoforul²⁾ și citea cu voce tare rugăciunile obișnuite a se citi la încoronarea împăraților ortodocși, apoi îi ungea fruntea cu sfântul mir. După împlinirea acestor datine, domnul se ridica și săruta cu evlavie atât sfânta masă cât și sfintele icoane. Apoi venea în mijlocul bisericii și mitropolitul îi pune pe cap coroana de aur strălucitoare cu pietre scumpe, și — pe când psaltii³⁾ cântau axionul⁴⁾ — mitropolitul ridicându-l de brațul drept și marele postelnic de brațul stâng îl așezau pe tronul cu trei trepte, care este la păretele drept al bisericii. În acest timp se slobozeau tunurile așezate împrejurul orașului și muzicanții vesteau sărbătorirea zilei prin armonia instrumentelor lor. După ce se făcea, apoi, *apolis*, Domnul era îmbrăcat chiar în biserică cu *caftan* domnesc, asemenea și boierii cei mari, lepădând veștmintele de doliu pe cari le purtase până atunci, îmbrăcau altele deschise și mai strălucitoare. Terminându-se acestea, domnul, petrecut de mitropolit și de toată asistența, încăleca și se întorcea la Curte și acolo, intrând în sala cea mai mare, se așeza pe scaunul domnesc și la această sărbătoare se obișnuia ca poalele vestmântului să fie ținute în dreapta de hatman (comandantul armatei) și în stânga de marele postelnic. După domn veneau mitropolitul și toată adunarea și, după ce fiecare se așeza la locul său, întâiu mitropolitul se ducea la domn, care sta pe tron, îi săruta mâna îi ura printr'o scurtă cuvântare ca toate să-i fie fericite și prielnice, îi făgăduia că va face pentru dânsul rugăciuni la Dumnezeu și-i cerea să fie protectorul lui și al întregului cler. Apoi, întors spre cei de față, dădea tuturor binecuvântare și le poruncea să fie credincioși domnului lor. După mitropolit, urmau episcopii și ceilalți clerici. După ce

1) În original : *thysiasterium*, cuvânt greco-latin, echivalent cu *altar*.

2) *Omoforul* : parte din costumul preoțesc de serviciu, eșarpă care se pune pe capul credincioșilor când se face o rugăciune pentru binele lor. Popular : *patrafir* (din : epitrahil).

3) *Psaltii* = cântăreții.

4) *Axion* = cântare de laudă.

5) Sfârșitul leturghiei.

aceștia salutau pe noul domn, logofătul și ceilalți boieri mari erau admiși, în ordinea gradului, să sărute mâna și poala domnească.

Terminându-se această ceremonie, domnul se ridica din tron și, cu capul gol, mulțumea tuturor pentru bunăvoința ce-i arătau și făgăduia iarăși îngăduință, dreptate și apărarea patriei. După această cuvântare, marele spătar îi puneă coroana pe cap și el se retrăgea în camera dinăuntru, iar toți cei de față se întorceau pe la casele lor.

Dacă era însurat, soțiile boierilor făceau aceleași onoruri soției domnului în apartamentul doamnei, afară de încoronare care, fiind lucru bisericesc, nu se permitea femeilor. Avea însă și ea în biserică un scaun mai înalt, ceva mai scund decât al soțului ei, iar în sala ei de primire (în care erau scaune pentru soțiile tuturor boierilor mari după rangul soților) purta și coroană care semăna cu a domnitorului, cum se poate vedea de-ajuns în vechile portrete ale doamnelor.

* * *

Așa se făcea odinioară înscăunarea domnului în Moldova; dar mai târziu, după ce toate s'au turburat prin tirania Turcilor, și după ce s'a luat locuitorilor dreptul de a-și alege domnul, cu totul altul este modul de a se înscăuna domnul Moldovei.

Indată ce vizirul află că a murit Domnul Moldovei sau când hotărăște el din ură sau pentru vre-o vină să-l mazilească, caută în locu-i pe cineva din fiii domnitorului sau din alți nobili Constantinopolitani. Dacă este timp de pace, promite tronul aceuia care dă mai mulți bani; dacă amenință vre-un războiu, celui mai devotat și mai cunoscut prin calitățile ostășești. După ce s'a înțeles cu candidatul în privința darurilor și alte rânduieli ale noii domnii și după ce a luat înscris că-i va plăti banii, comunică împăratului părerea sa printr'un act (numit *talhis*) redactat cam astfel:

„Domnitorul actual al Moldovei N..... apasă așa de tare „pe supușii Majestății Tale, încât boierii acelei provincii sunt „siliți să fugă în țările vecine ca să scape de tirania lui și unii „au venit chiar aici, cerând împărăteasca Ta milă în contra „crudului domnitor” (Dacă nu i se poate face această vină, i se atribue neplata tributului sau neglijența în executarea porun-

cilor sau vre-o altă mare vinovăție, adevărată sau mincinoasă, numai să se poată motiva destituirea). „Acest lucru fiind foarte „protivnic intereselor Majestății Tale și ale împărăției, am „socotit că este nevoie (dacă Majestatea Ta vede lucrurile tot „astfel), să fie scos din domnie numitul principe și să fie în locul „lui pus N..... pe care l-am cunoscut vrednic de această „bunătate, ca om drept, credincios, cinstit”.

Dacă împăratul aprobă această propunere și dacă nu se opune *kâzlar-agasi*¹⁾ sau alt ministru al Curții dinlăuntru, el obișnuiește să scrie cu mâna lui : „să se facă cum scrie mai sus”²⁾.

Având vizirul această aprobare, chiamă la curte pe candidatul la domnie noaptea (dacă vrea să lucreze în ascuns sau dacă se teme că Domnul, cunoscându-și nenorocirea, ar trece în țările creștine) sau ziua (dacă nu e nici un fel de temere).

Acolo este primit cu cinste de *kehaia beg*³⁾ al marelui vizir și condus chiar în odaia particulară care e în curtea vizirului, unde-l pune să șază. După ce-și fac plecăciuni unul altuia, *kehaia* îi spune pricina pentru care l-a chemat (de și candidatul o cunoaște destul de bine, așa cere obiceiul): că stăpânul său vizirul a vorbit sultanului despre slujbele credincioase ale tatălui lui sau ale lui și despre meritele față de Poarta Otomană, că de aceea a cerut să-l facă pe el domn în Moldova; de aceea îl îndeamnă să fie vrednic de această însărcinare, să-și arate vrednicia prin servicii credincioase și să nu facă de rușine pe vizir prin neglijență sau înșelăciune față de împărat. Acestea zise, *kehaia* trece din camera aceea în cancelaria vizirului și-i spune că a venit candidatul la domnia Moldovei și așteaptă ordinele Înălțimii Sale. Vizirul, îndată ce a terminat cu alte chestiuni, poruncește mai marelui ușierilor (*capugilar kehaiasi*) să introducă pe noul domn. Acesta, înainte de a intra în *arzodasi* (adică în auditoriu=sala de audiență), așteaptă puțin în anticameră până când funcționarii și servitorii se așază în rânduială de o parte și alta a sălii. După aceasta este introdus și, după ce sărută mâna vizirului, care stă între perne (după obiceiul

1) *Kâzlar-agasi*: personagiu de mare importanță la curtea imperială.

2) În original sunt și cuvintele turcești.

3) *Kehaia*=intendent al unei case mari sau al unei instituțiuni. *Kehaia-beg* (=bei), locțiitor al marelui vizir în anumite circumstanțe.

Turcilor), având la dreapta pe *kehaia*, — se dă puțin înapoi și stă în picioare. Atunci vizirul ridicând ochii, ia un aer de gravitate și-l salută solemn cu vorba : „Bine ai venit, principe” ¹⁾. Apoi zice :

„Prea-strălucitul, prea-dreptul și prea-îndurătorul nostru Împărat, aflând că domnitorul care a fost până acum în Moldova „s’a arătat leneș în îndeplinirea poruncilor și a asuprit pe supușii săi, a hotărât să-l mazilească. M’am rugat să te puie pe Tine în locul lui, cunoscându-te ca om bun și cinstit și creștinos împărăției otomane ; iar prea-îndurătorul împărat, ascultând rugăciunile mele și milostivindu-se față de Tine, Ți-a dăruit domnia Moldovei. Datoria Ta va fi, deci, să recunoști prin credință marea milostivire a împăratului față de Tine, să aibi aceiași prieteni și aceiași dușmani ca noi, să cârmuești pe supușii Țăi cu milostivire, să aperi pe cei dreapți, să nu ierți nimic celor nedreapți, să te mulțumești cu ceea ce legile și datinele dau domnilor din veniturile țării, afară de acestea, să nu iei nimic cu forța dela supușii tăi, să trimiți la Poartă tributul datorat Împăratului și darurile la termenul hotărât. Dacă vei urma astfel, te vei bucura veșnic (adică în toată viața ta) de milostivirea împărătească ; dacă vei lucra împotriva, să știi că sfârșitul tău va fi nefericit”.

Principele, dacă știe limba turcească, răspunde însuși cuvintelor vizirului ; dacă nu știe, prin marele dragoman al Curții mulțumește pentru darul împărătesc pe care el nu-l merită, făgăduiește că va îndeplini toate câte i se cer, că-și va pune bucuros toate puterile și chiar viața în serviciul Majestății Sale și se roagă să nu se depărteze dela el milostivirea Majestății Imperiale. Acestea zise, — la porunca vizirului, *kapugilar kehaiasi* ²⁾ aduce toga, zisă vulgar caftan, o dă întâiu domnului să o sărute, apoi îl îmbracă cu ea peste celelalte vestimente. Astfel îmbrăcat, se duce la vizir, îi sărută mâna și poala hainei, apoi îi prezintă pe al său *kapu kehaiasi* (adică reprezentantul său la Poartă) și-l roagă să binevoiască a lua și pe acesta sub protecțiunea și apărarea sa. Dacă vizirul se

1) În original sunt și cuvintele turcești.

2) *Kapugilar kehaiasi* = șeful șambelanilor, personaj foarte important la Curte.

invoește, obișnuiește să zică : „*ne hoz*” (adică : foarte bine) și-l îmbracă și pe el cu caftan, însă de al doilea rang.

După această ceremonie, domnitorul sărută a treia oară mâna vizirului și, fără să mai zică vreun cuvânt, părăsește sala și trece în odaia *kehaiei*. Acolo vine peste puțin și *kehaia*, îl felicită pentru noua lui demnitate, îi oferă cafea și șerbet (care se face din zahăr topit și fiert în apă) și conversează cu el despre afacerile principatului sau despre alte lucruri întâmplătoare. Cât întârziează aci domnul, *imirahorul* vizirului (adică mai-marele peste grajduri) îi pregătește un cal împodobit foarte frumos, iar mai-marele ceașilor cu 24 de ceași și cu patru alergători pedestri ¹⁾ ai vizirului și câțiva *agalar* (adică ofițeri de rang superior) și *iz-agalar* (ofițeri interni ²⁾) așteaptă călări ieșirea domnitorului. După ce află *kehaia* că acestea s’au rânduit după regulile ceremoniei, poruncește să aducă afumătorul și să afume pe domn cu parfumuri (ceceace la Turci este semnul de despărțire și de rămas bun). Atunci, sărută mâna *kehaiei* și precedat de 4 ceași pornește călare din curtea vizirului cu alaiul format în modul următor : întâi ceașii câți vrea domnitorul împreună cu *ceaușlar emini* (adică mai-marele ceașilor) urmați de *agalar* și *iz-agalar* ai vizirului ; după ei urmează domnitorul înconjurat de cei patru alergători, dintre cari doi puțin înaintea calului și doi deoparte și alta ținându-i picioarele în scări. Puțin după domn vine *kapuchehaia* (reprezentantul lui). În fine alaiul se încheie cu boierii moldovenesti, câți s’au întâmplat să fie acolo, sau câțiva dintre nobilii greci din Constantinopol cu cari domnul se înrudește sau este prieten.

Cu acest alaiu iese din curtea vizirului prin poarta *bakeze kapu* ³⁾, odinioară zisă *Chrysopylen*, și merge drept în Fanar la biserica catedrală a Patriarhiei Constantinopolului. Cine întâlnește pe principe în drum, fie Turc, fie creștin, chiar cei ce stau în prăvălie, trebuie să se ridice în picioare și, cu mâinile încrucișate pe piept, să încline capul. Chiar dacă trece prin poarta ienicerilor, comandantul lor îi pune în ordine până

1) În original este termenul „*satyris*”, pe care trad. dela Iași 1851 îl dă prin *ciatiri*.

2) *Agalar* ofițeri superiori pentru serviciul interior.

3) *Bakeze-kapu*, = poarta grădinii, după indicația d-lui Iogu, interpret de limba turcă la Ministerul de externe. Vezi : Indicele.

la trecerea lui, și punând mâna dreaptă la piept și cu capul plecat îl salută ca pe vizir, lăsând în jos poala din față a vestmântului, ceea ce la ei este semnul celui mai mare respect, indicând că ei așa onorează pe domnitor încât stau cu picioarele acoperite în fața lui și numai la porunca lui trebuie să se miște din loc.

Cu rânduiala aceasta, ajunge la biserica patriarhală. Aci se poruncește Turcilor să stea în stradă, iar domnul intră călare în curtea bisericii și descalecă lângă piatra unde este obiceiul pentru aceasta. Ceaușii îl aclamă cu cuvintele solemne : „Dumnezeu cel drept și puternic Impăratului nostru și Principelui nostru să le dea mulți ani și să trăiască în fericire” ¹⁾. La poarta din afară care dă spre stradă îi ies înainte la piatra sus pomenită preoții bisericii patriarhale, mitropoliții, episcopii și ceilalți clerici cari se întâmplă să fie atunci acolo, iar în ușa bisericii îl primește patriarhul și-l binecuvintează cu semnul crucii. Pornește înainte patriarhul cu psalții cari cântă *axionul* și apoi principele intră în biserică, se oprește în mijlocul ei, se închină în fața altarului, sărută sfintele icoane și se duce spre scaunul destinat domnului Moldovei, iar, când pune piciorul pe trepte, protodiaconul recită *ectenile* ²⁾, în cari pomenește și pe noul principe cu formula aceasta : „Încă ne rugăm pentru prea-evlaviosul, prea-strălucitul și prea-înălțatul nostru domn N....., să-i dea lui putere, statornicie, sănătate, ferire de rele, și Domnul Dumnezeu nostru să-l ajute mai vârtos și să-l îndrepte întru toate ca să puie sub picioarele lui pe tot vrășmașul și protivnicul” ³⁾.

După *ectenii*, patriarhul împodobit cu sfintele vestminte intră în altar înconjurat de patru sau mai mulți mitropoliți; după ei principele îngenuchiând apropie capul de marginea sfântului prestol. Patriarhul îi acopere capul cu omoforul, recitând rugăciunile cari odată se spuneau la încoronarea împăraților și îi unge fruntea cu sf. mir.

După aceasta, principele ridicându-se, se urcă iar pe tron,

1) În textul original sunt și cuvintele turcești.

2) *Ectenie* : rugăciune ortodoxă, compusă din mai multe strofe.

3) Autorul pune și cuvintele grecești.

pe când psalții cântă *polihroniul*: „Dă, Doamne Dumnezeu, zile îndelungate bine-credinciosului, prea-strălucitului și prea-înălțatului nostru domnitor a toată Moldovlahia Domnul „Domn N..... și-l păzește întru mulți ani!”¹⁾ Atunci și patriarhul se așează în tronul său și, făcând tăcere, rostește o scurtă cuvântare de laudă pentru principe și-l îndeamnă să păzească dreptatea și să apere Biserica.

După această vorbire, urmează *polihroniul* pentru patriarh cam în aceiași termeni ca pentru domnitor.

După *apolis*²⁾, domnitorul și patriarhul vin în mijlocul bisericii, unde patriarhul îi dă întărire, binecuvântându-l prin semnul crucii, iar el îi sărută iarăși dreapta. Apoi patriarhul însoțește pe domn afară din biserică până la numita piatră, unde — sărutându-se unul pe altul — domnitorul încalecă din nou și este primit afară din curtea bisericii de către suita turcească, iar de acolo se întoarce la palatul său în aceeași ordine în care venise, însoțit de strigarea obișnuită repetată de ceauși.

Venind la el acasă, poștește pe comandantii alaiului, le dă cafea de băut sau diferite zaharicale și le împarte mici daruri obișnuite; înfine, aceștia, urând noului principe izbândă bună și fericită, se întorc la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul cu mitropoliții vin să-l salute, apoi toată nobilimea grecească aflată în Constantinopol vine de-l felicită. Obişnuiesc și reprezentanții regilor și statelor creștine, mai ales aceia cari au avut cu el cunoștință mai dinainte, să-l salute în persoană sau prin dragomani.

În zilele următoare principele se ocupă să plătească sumele datorate pentru luarea domniei și altele numite *peșkeș* (adică „daruri”), dar în adevăr *stoarse* dela el de nesăturata lăcomie a Otomanilor. Indată ce a plătit jumătate din acestea, i se trimet însemnele domniei: două coade de cal (numite *tuiuri* = turcește *tug*) și un steag (numit *sangiak*) și la aceasta se obișnuiește mai mare paradă decât la acordarea lor Vizirilor (cari se cinstesc cu trei coade de cal). Ei primesc acest semn al puterii lor fără nicio pompă dela mai-marele steagurilor (*miralem aga*); din contra, dacă ele se dau domnitorilor Moldovei sau

1) Autorul dă și cuvintele grecești.

2) Se înțelege după ultima parte a serviciului.

Valahiei, sunt purtate prin tot orașul până la casa lui cu mare alaiu. În ziua hotărâtă foarte de dimineată aceiași ceauși și ofițeri ai Vizirului cari au însoțit pe principe la biserică se adună la *miralem aga* (adică păzitorul steagurilor împărătești), care e un funcționar important la Curte. Când domnitorul află că toți aceștia s'au adunat, trimite pe reprezentanții săi și pe boierii cari s'ar afla de față, îmbrăcați cât mai elegant și mai ales călări pe cai împodobiți, la prea-înalta Poartă (*Babihumaium*), cum se numește poarta exterioară a palatului împărătesc. Pe aceștia *miralem-aga* îi primește cu cinste și îndată se chiamă *tubulhanaua* (muzica) împărătească destinată principelui. Când încep să bată tobele și să cânte din fluere și din alte instrumente muzicale obișnuite la Turci, tot alaiul pornește din curtea împărătească în anumită rânduială. Întâiu merg *ceaușii* câte doi, apoi *agalar* ai vizirului tot câte doi, îmbrăcați cu vestmintele cu cari apar în divanul Sultanului, urmează boierii Moldovei cu reprezentantul domnului, în urma lor vine cu steagul desfășurat și cu cele două coade de cal, iar muzicanții îl înconjoară pe din dos. Când trec astfel aceștia prin oraș, toate sentinelele, ori în ce loc ar fi, chiar și în curtea Vizirului, trebuie să se așeze în stradă în ordine, cu poalele hainelor lăsate în jos și cu mâinile încrucișate pe piept să venereze steagurile împărătești. În fine, când ajung la locuința principelui, acesta cu curtenii săi le iese înainte la intrarea palatului, iar *miralem aga*, înclinând capul, îi dă steagul și tuiurile, zicând : „Să dea D-zeu să-ți fie spre fericire !”¹⁾ Principele, luând steagul în mână, îl sărută respectuos și-l dă stegarului (*sangiakdar*) să-l păstreze ; apoi pofteste pe *miralem-aga* în auditoriu (sala de audiență, de primire), acolo îl cinstește cu cafea și cu dulceturi, după obiceiul turcesc, pune să-l îmbrace cu un caftan căptușit cu samur și-i dă suma ce obișnuit se plătește. *Miralem-aga* cu însoțitorii dela Curte se întorc la Curtea împărătească, ceata muzicanților rămâne însă la principe și în fiecare zi cântă cu sgomot spre cinstirea lui trei ceasuri înainte de apusul soarelui (care se zice la Turci *Ikindi*). Asemenea privilegiu se acordă numai Domnilor Moldovei și Valahiei, căci

1) În original sunt și cuvintele turcești.

nici unui pașă nu-i permis să întrebuințeze muzica militară cât timp este între zidurile Constantinopolei.

După ce principele a terminat toate treburile ce avea în legătură cu Curtea, după ce a plătit toate sumele datorate, numai atunci înștiințează pe vizir prin *kehaia* că nimic nu-l mai împiedică de a se duce să-și ia în stăpânire domnia și-l roagă să mijlocească prezentarea la împărat și dreptul de a purcede.

În ziua hotărâtă pentru această ceremonie, care nu poate fi alta decât Duminica sau Marțea (cari fusese destinate pentru Divanul împărătesc de sultanul Soleiman) înainte de zori marele vizir, muftiul și *kaziulaskieri* și ceilalți viziri, *ienicer agasi*¹⁾, *silahdar agasi*²⁾ și ceilalți cari pot intra prin funcțiunea lor se adună și ascultă plângerile împričinaților, pe când împăratul stă ascuns după zăbrele de aur. Acestea se prelungesc câteodată până la ceasul al patrulea, până când nu mai rămâne niciunul care să aibă vreo plângere. După ce se termină ședința, principele cu boierii săi au poruncă să se așeze în linie dreaptă de la ușa din afară a porticului auditoriului până la ușa cu care se închide bolta din năuntru zisă *cubbe*. Atunci marele vizir se ridică de la locul său și cu ceilalți viziri și cu *kaziulaskieri* merg la împărat, iar Domnul îl salută prin înclinarea capului și aceeași cinste o dă și celorlalți viziri.

Aceștia primiți fiind la împărat, marele-vizir îl informează despre lucrurile discutate în Divan sau altele cari privesc administrațiunea Statului, apoi îi aduce la cunoștință că servul lui, domnul Moldovei, cere voie să se ducă în țară. Dacă împăratul consimte, *kapugilar kehiası* (mai marele portarilor) comunică principelui voința Sultanului și *muhzura gası* (loco-tenantul ianicerilor pe lângă Vizir) poruncește să i se puie pe cap *cucca* cu un surguciu făcut din pene de struț măestrit așezate. Această este o podoabă specială a ianicerilor și se pune pe capul principilor, pentru că ei fac parte din rândul ianicerilor și de aceea nu poate nimeni să-i puie această podoabă decât *muhzur-aga*, care, — cât timp stă în curtea vizirului — se consideră că ține locul întregului corp al ianicerilor pe lângă vizir. După ce principele a fost astfel împodobit, marele *tefterdar*³⁾ îl îmbracă

1) *Ienicer agasi*, = comandantul ianicerilor.

2) *Silahdar agasi* avea rolul unui mareșal al palatului.

3) *Tefterdar* = ministru de finanțe.

cu caftan și împarte boierilor 27 de caftane de grad mai jos. Apoi doi *capugibași* introduc pe principe cu patru boieri mari din câți se întâmplă acolo și-l țin foarte strâns de brațe. Ajungând la pragul sălii de audiență, ei îl silesc să-și plece capul până la pământ, ceea ce se repetă după al treilea și al șaselea pas, iar în mijlocul sălii stă drept (căci sala nu e prea mare). Atunci împăratul, întorcându-se din tronul său spre vizir, care stă la dreapta lui cu mâinile încrucișate, îi spune ce are să zică domnitorului. Vizirul, după ce s'a plecat respectuos până la pământ înaintea sultanului, se întoarce spre domnitor și-i spune cam aceste cuvinte :

„Fiind cunoscută credința și cinstea ta de către stăpânul nostru împăratul, azilul lumii, îndurându-se de Tine, Ți-a dat domnia Moldovei. Așa dar Tu de acum înainte trebuie să stăruiești în credință și sinceritate, să fii ascultător poruncilor lui sfinte, cărora trebuie să se supuie toată lumea, și să le îndeplinești cu respect : să aperi pe supușii împăratului celui aflător în bine și fericire, să Te arăți îndurător față de ei, să cercetezi cu pricepere și cu stăruință faptele dușmanilor, să trimiți despre ei în fiecare moment informații sigure și să lucrezi întru aceasta cu toate puterile și cu toate mijloacele. Altfel știi Tu ce (adică : ce te așteaptă). Dacă vei păcătui, nu vei putea în niciun mod să te scuzi prin răspunsuri meșteșugite”¹⁾.

Domnitorul, dacă știe limba turcească, răspunde pe scurt cam în felul următor : „În slujba prea-dreptului și prea-milos-tivului împărat făgăduiesc să pun toate puterile câte le am, cu sufletul și capul meu (sau : mai presus de capul și viața mea) numai să nu se depărteze privirea milosteniei și majestății sale de la nimicnicia slugii sale (sau : de la nevrednicul său slujitor)”. După ce a spus acestea, este scos afară din sală de către *capugibași* cu același ceremonial cu care venise, însă mergând deandăratele (căci nu se permite să se întoarcă spatele către împărat). În acest timp, *buiuk-imirahor* (adică șeful suprem al grajdurilor imperiale) îi pregătește la poarta din mijlocul curții un cal arăbesc gătit cu un frâu de aur și strălucind de pietre scumpe, acoperit cu un covor lucrat în aur și ar-

1) În original sunt și cuvintele turcești.

gint, iar la şa atârnă la stânga sabia şi la dreapta topuzul (măciuca militară). Doi *iedeccii* (conducători de cai împărăteşti) țin calul; alături stau doi *akkiulahli* (ajutori cu căciuli albe) şi doi *peiki* (alergători) îmbrăcaţi cu haine ţesute cu fire de aur şi pe cap cu cuşme ca nişte pahare de argint aurite. Acolo domnitorul încalecă şi aşteaptă pe vizir, iar pe boieri îi pune să stea de-a stângă în rânduială; trecând apoi, salută pe marele-vizir şi pe ceilalţi plecând capul şi cu mâinile încrucişate pe piept, iar ei îi răspund plecând capul.

După ce aceştia pleacă spre locuinţele lor, domnul cu acelaşi alaiu ca la venire şi cu muzica militară, cu *peiki* şi *akkiulahli*, se duce drept la catedrală şi e primit de către patriarh şi cler cu aceleaşi onoruri şi acelaşi ceremonial descris mai sus. *Cucca* însă o ia din cap când intră în Sf. locaş şi o pune numai când iese. De acolo se duce drept la palatul său şi este introdus în auditoriul său de aceiaşi *agalar* cari l-au însoţit. Aceştia, după ce şi-au primit obişnuitele daruri, se întorc la Curte, iar *peiki* şi *akkiulahli* rămân şi-l însoţesc până la Iaşi, care e reşedinţa domnească. A doua zi *reis effendi* (marele cancelar al Curţii Otomane) îi trimite diploma cu litere de aur şi cu semnăturile cele mai artistice şi-i porunceşte să plece cât mai iute în principatul său, pentru că niciunui principe nu-i e permis să stea în Constantinopol mai mult de o săptămână după ce a fost primit la sultan.

Pentru ca să plece, împăratul îi dă ca însoţitor un *iskiemne agasi* (după etimologie: prefectul tronului), care are datoria să aşeze pe tron pe domnitor. Misiunea aceasta se dă unuia dintre funcţionarii intimi: *kapugilar kehias* (şeful uşierilor), primul sau cel de al doilea *miriahor* (şeful grajdurilor împărăteşti), câteodată chiar *silahdarul* şi *ciohodarul*, cari au grad mare între funcţionarii interni, dar aceştia doi, având multe treburi serioase de cari se ocupă, niciodată nu obişnuesc a însoţi înşişi pe domnitori, ci trimit reprezentanţi în locul lor. Afară de aceştia, sunt trimişi să-l însoţească un *capugibaşa* cu patru *capugi* de rând, tot atâţia *ceauşi*, câte doi *akkiulahli*, câte doi *satiri*, câte doi *peiki* împărăteşti, cum şi *tabulhana* (taraful de muzicanţi) întrebuintată de viziri.

După ce s'au pus la cale toate acestea, principele, cu o zi înainte de a pleca din Constantinopol, cere vizirului voie de a-şi

lua ziua bună și când i s'a dat, pleacă la ușa vizirului cu reprezentanții săi și cu câțiva boieri. *Kehaia*, ieșindu-i înainte, îl introduce în camera vizirului. Vizirul îl îndeamnă să fie credincios, stăruie asupra instrucțiunilor date mai înainte și-i comunică și altele cerute de împrejurări. Răspunde la acestea principele după felul chestiunii, cere pentru reprezentanții săi și pentru sine bunăvoința și îngăduința vizirului și, după acestea, îi sărută mâna.

Acestea zise, Vizirul îi dă permisiunea de a pleca și obișnu-ește să-i exprime bunele sale urări prin formula următoare : „Să te văd ! Poartă-te cu bărbăție și cu putere. Mergi cu sănătate și Dumnezeu să-ți ușureze toate ale tale”. Apoi poruncește să i se dea haina zisă *izn-kaftan* (adică : de rămas bun). Isprăvind-se această ceremonie, se duce în camera lui *Kehaia*, își ia ziua bună, în fine încălecând se întoarce la palatul său sau își ia rămas bun de la ceilalți viziri. Aceasta însă se face de obicei mai mult noaptea decât ziua, ca să nu dea de bănuît vizirului că are și alți protectori la împărăție.

În ziua următoare, cu alaiu cât mai mare și cu pompă, în strigătele ceaușilor, (cari — după cum am spus — când principele descalecă sau încălecă, obișnuiesc să strige) și mișcându-se încet pe ulițele orașului împărătesc. Alaiul e deschis de călăreții moldoveni, câți se află lângă domn, iar în fruntea lor steagul acestuia. După aceea muzica creștină cu tobe și trâmbițe, apoi un steag alb, semn al păcii și al supunerii și în mijloc cele două *tuiuri* (coade de cal) ce i s'au dat de la Poartă. Vin reprezentanții domnului și boierii moldoveni câți se găsesc la Constantinopol, iar deoparte și alta câte un șir de ceauși. Apoi caii de călărie ai domnului, de cari, ca și vizirii, poate avea șapte, împodobiți cu covoare și pături cusute cu aur ; de o parte și alta șase (*șatirii*) alergători de ai domnului și doi împărătești. După ei, prințul îmbrăcat cu caftanul domnesc și cu *cucca*, iar calul lui e ținut de doi *peiki* ai sultanului și scările de doi *iedecci* (conducători de cai). Puțin mai în urmă, la stânga domnului (partea stângă fiind considerată mai de onoare, după obiceiurile Turcilor) are loc *iskiemne agasi* ⁸⁾, iar la stânga *sandgiak agasi*, păzitorul steagului. Spatele principelui e păzit de oamenii săi de casă ; după cari sunt purtate trei steaguri roșii desfăcute de către locote-

8) Cronicarii noștri întrebuințează forma : *schimni-agasi* și *schimi aga* (comisarul guvernului), care trebuie să instaleze pe Domnitor.

nenții lui *sandgiak-agasi*, dintre acestea cel din mijloc are în vârf *alem* sau semiluna, iar celelalte au numai globuri roșii aurite. Urmează muzica, având tobe mari și buciume ce răsună foarte tare. Alaiul întreg este închis de oamenii lui *iskiemne agasi* și ai lui *sandgiak agasi* și oameni de jos cari trebuie să-i însoțească în călătorie.

Cu această rânduială, merg ei cu pas încet până la primul popas, care nu e departe de zidurile capitalei. În restul drumului, nu se păstrează cu aceeași scumpătate toate rânduielile acestea, însă de câteori ajung la vreun oraș sau vreun sat trebuie să se repete și strigătele ceașilor și muzica și celelalte măsuri ceremonioase. Trebuie să meargă înainte pe drum doi ceași cu câțiva funcționari ai domnului până la al doilea popas, ce se zice *conak*, ca să pregătească cele de odihnă și de mâncare, cari toate se fac după plăcerea și voința domnului. În tot acest timp este poruncă dela împărat ca toți în toate să se supună principelui cum s'ar supune însuși marelui vizir și, dacă vreun Turc s'ar purta obraznic sau n'ar îndeplini poruncile lui, el poate, prin al său *bešli agasi* să-i dea pedeapsa meritată sau, dacă vrea să procedeze mai blând, lasă să-l pedepsească mai-marii lui localnici.

În felul acesta, când principele ajunge la Galați, care e primul oraș al Moldovei pentru cei ce vin dela Constantinopol, e întâmpinat de toți boierii din Moldova de jos și de cei din țara de sus câți locuiesc mai aproape. Însoțit de aceștia pleacă la Iași și, în drum, se interesează de starea locuitorilor, ascultă plângerile lor și judecă procesele. La o milă ¹⁾ înainte de Iași, îl întâmpină *caimacanii* (adică locoțiitorii), pe cari el îi numise prin scrisoare când era la Constantinopol, împreună cu boierii, soldații și cetățenii, pe cari el îi primește să-i sărute haina și mâna. De acolo intră în oraș cu aceeași pompă cu care ieșise din Constantinopol și descalecă aproape de catedrală închinată Sfântului Nicolae. În tinda bisericii îl salută mitropolitul și clerul, îl introduc în sfântul locaș, unde se execută aceleași ceremonii bisericești pe cari le am pomenit că fusese în uz din vechime. După ce se face *apolisis*, ieșind din biserică este primit cu aclamațiuni solemne și în sunetul muzicii

1) Nu putem arăta cu ce măsură corespunde azi, căci autorul nu precizează de ce *milă* este vorba.

de către alaiul turcesc, care în acest timp stătuse în stradă. Cu aceiași însoțitori merge la palatul său, unde este introdus în divanul zis cel mare de către *iskiemne agasi* și stă înaintea tronului cu trei trepte care e așezat acolo. După ce se așează boierii în scaunele lor, intră în divan comandantii trupelor de soldați și negustorii mai bogați din Iași. Se face tăcere. *Iskiemne agasi* dă spre citire decretul împărătesc (zis *hiukm fermani* adică : de încredințarea domniei) scriitorului consiliului zis popular *divan effendisi* (care e Turc, și slujește principelui cu plată bună). Iar în acel decret se scrie cam în acestfel :

„Vouă, cei mai aleși dintre nobili și cei mai vrednici din principat, Vlădică, episcopi și boieri ai Moldovei, cete călărețe și pedestre, toți ce sunteți supușii și slujitorii mei, vă urez să fie fericit sfârșitul vieții voastre ! Când va ajunge la voi decretul prea-strălucitei și prea-puternicei noastre majestăți imperiale, căreia se supune întreg pământul, să vă fie cunoscut că în anul..., luna..., nemărginita noastră îndurare, văzând credința și slujbele devotate ale prea-vrednicului dintre principii credincioși lui Isus și prea-alesului dintre cei mari din neamul Nazarenilor cu milă și îndurare l-a judecat plăcut nouă și vrednic de ajutorul nostru. Deaceea, îndurându-ne, l-am dăruit și l-am împodobit cu domnia Moldovei. I-am poruncit, însă, cu strășnicie să aibă părintească grijă de toți boierii de toate treptele, de mai marii județelor, de toți supușii lui, să-i ajute și să-i ocrotească ; să îndeplinească poruncile noastre fără întârziere și să ne facă cu credință serviciile de toate felurile. Iar vouă vă poruncim să-i fiți întru toate ascultători și supuși, iar câte va porunci vouă din porunca noastră să îndepliniți cu sârguință și fără întârziere. Iar cel ce se va purta cu îndrăsneală și îndărătnicie, va refuza de a asculta poruncile lui, acela ori de ce neam ar fi, să fie pedepsit pentru răutatea și îndărătnicia lui cu sabia sau cu orice pedeapsă i se va părea lui potrivit. Deci pe numitul să-l cunoașteți ca domn și stăpânitor al vostru pus de noi ; feriți-vă de a simți și a vă purta cu răutate sau protivnicie ; să aveți credință în sfânta noastră iscălitură (zisă *tura*, adică subscriere a împăratului). Dată la Constantinopol anul.... luna....”.

După ce acest firman s'a citit de către *divan effendisi*¹⁾ și

1) Adică secretarul divanului.

s'a explicat, după paragrafe, de către dragoman, toți boierii strigă deodată într'un glas: „să se îndeplinească porunca împăratului!” Atunci *iskiemne-agasi* îmbracă pe domn cu caftanul pe care l-a adus cu sine și ridicându-l cu mâna dreaptă îl așează pe tron. În acel moment pornesc a se slobozi tunurile, iar ceaușii repetă obișnuitele lor strigăte.

Astfel Domnul, întărit pe tron, dispune ca *iskiemne-aga* să fie îmbrăcat cu caftan căptușit cu samur, iar *divan effendisi* și marele-postelnic cu caftan simplu.

După terminarea acestei ceremonii, mitropolitul cel dintâiu printr'o scurtă cuvântare urează principelui fericire și prosperitate și-i sărută mâinile; iar, după binecuvântare, Domnul îi dă aceleași onoruri. După mitropolit, episcopii și boierii de prima treaptă sunt primiți la sărutarea mâinii și a hainei, pe când marele-postelnic spune numele fiecăruia cu formula următoare: „Sluga Măriei-Tale sărută cinstita poală a Măriei-Tale”. Apoi postelnicul al doilea prezintă pe boierii de treapta a doua și al treilea postelnic pe cei de treapta a treia. După boieri vin comandanții cetelor militare chiliarhii ¹⁾, căpitanii, și locotenenții precum și neguțătorii și alți cetățeni de frunte din Iași.

După acestea, domnul se retrage în apartamentul din lăuntru, iar *iskiemne agasi* e condus la gazda ce i s'a hotărât cu mare alaiu, având în frunte pe marele-ușier.

A doua zi boierii se adună iar în divanul cel mare și acolo, după ce toți boierii și-au ocupat locurile cele vechi, vine domnul precedat de ceata postelnicilor și trece în sala mică zisă popular Spătaria ²⁾. Acolo, după ce s'a așezat pe tron, chiamă prin postelnicii lor pe boierii celor trei trepte ai Moldovei. Pe măsură ce se prezintă fiecare, Domnul sau îl scoate din slujbă sau îl întărește din nou, sau trece pe unul dintr'un grad inferior în altul superior; iar a trece pe cineva dintr'un grad superior în altul inferior este oprit de obiceiul pământului (afară dacă ar cere cineva de bunăvoie). De aci încolo domnului îi este

1) Chiliarh ar corespunde cu *miaș*, comandant peste o mie.

2) În notă autorul spune că de aceea sala se numea „spătărie”, fiindcă pe masa din mijlocul ei se afla totdeauna spada Domnească și nu intrau acolo decât cei șapte boieri de sfat.

permis a hotărî orice cu ei, ca și cum n'ar cunoaște pe nimeni pe pământ mai mare decât el.

După ce a hotărît toate după voința sa și a rânduit administrația țării ce i s'a încredințat, pornește cu mare alaiu pe *iskiemne agasi* și pe ceilalți funcționari împărătești și-i trimite la Constantinopol încărcăți de multe daruri, însoțindu-i afară din oraș până la o mie de pași. De acolo le dă însoțitor până la Galați pe unul din boieri, iar el se întoarce în Iași.

CAP. IV

Despre confirmarea domnilor.

În modul povestit se dă domnilor Moldovei sceptrul de către Curtea Otomană: strălucitor, dar așa de puțin sigur, încât, dacă nu se asigură cu cercuri foarte puternice, el scapă din mână mai repede decât ai spune-o. Otomanii au dovedit îndeajuns în ce chip s'au purtat față de Moldoveni, de aceea spune adevărat proverbul despre ei: nu vânează iepurii cu câinii, ci cu carul, și nu amăgesc calul cu sacul deșert. Ei au socotit că e mai bine să domolească cu blândețe fiorosul taur moldovenesc (a cărui sălbăticie o cunoscuse nu fără pagubă și nu numai o singură dată) decât să-i stâmpere furia cu forța, sperând că, cu trecerea timpului, îi va scădea vechea sălbăticie și, mai pierzând sânge, i se vor micșora puterile și va lăsa singur, cu voie sau fără voie, să fie ferecat în lanțuri.

Cu acest scop, când Bogdan III, fiul lui Ștefan cel Mare a supus cel dintâiu patria sa puterii otomane, nu i s'a negat nicio cinstire, s'au respectat legile civile și religioase ale țării, i s'au lăsat semnele puterii supreme și s'au mulțumit Otomanii ca, în semn de feudă (cum o numesc ei), să plătească Porții patru mii galbeni de aur.

Murind Bogdan, au dat onoruri mai mari fiului lui, Ștefan VII, pe care boierii l-au ales ca legitim moștenitor al domniei: i s'a trimis de către Sultan ca sol pe cel mai mare peste *grajduri* ¹⁾ ca să-l felicite pentru luarea domniei și să-i dăruiască semnele

1) Funcțiunea aceasta se vede că era de mare importanță la Turci.

de onoare, cozile de cai, sangiacul ¹⁾, cuca, caftanul domnesc și un cal împărătesc împodobit cât mai frumos.

Succesorilor acestuia, deși le-au cerut Turcii dări mai mari, dar n'au îndrăsnit să le refuze nicio cinstire nici să turbure alegerea domnitorilor, până când, în vremea lui Ioan zis Armeanul ²⁾, au găsit prilejul să micșoreze vechile privilegii și să impuie țării sarcini noi și necunoscute înainte. Pe când Ioan era ocupat cu alcătuirea unei noi organizațiuni, l-au prins prin înșelăciune și l-au ucis, în contra făgăduielii date. Atunci au început să strângă Moldova cu lanțuri mai tari și să ceară ca domnitorul, dacă nu vrea să fie considerat dușman, să primească din trei în trei ani confirmarea domniei de către Poarta Otomană.

Când au văzut Turcii că Moldova slăbită n'ar putea refuza îndeplinirea unei condițiuni, îndată sub domnia lui Miron Bar-novski au impus altă regulă : ca Principele să vie însuși la Poartă să-și ia semnele demnității sale și la fiecare trei ani să vie la Inalta Poartă ca să se închine împăratului. Pentru a se îndeplini aceasta mai sigur, domnitorii au fost după aceea schimbați și destituiți mai des și aceștia atât au fost de înfricoșați încât nu numai că s'au supus să vie de bună-voie, după primul sau al doilea an, la Poartă pentru a dobândi confirmarea domniei dela îndurarea Împăratului, dar, de teama lăcomiei vizirilor, să ceară și să dorească decretul de întărire.

Acest decret se dădea ușor domnilor, câtă vreme nu avea vizirul nicio bănuială pentru fidelitatea lor și dacă altul nu oferea o sumă mai mare — și atunci marele vizir prezenta Sultanului un *talhiysz* ³⁾ cam în modul următor :

„Fiindcă N., principele de astăzi al Moldovei, în atâția ani ai domniei sale s'a arătat credincios imperiului otoman și în serviciile împărătești nu și-a cruțat nici viața nici averea și în fiecare an a trimis deplin tributul obișnuit la fericita Poartă, a împărăției și, pe lângă aceasta, a cârmuit cu milă și dreptate pe boieri și pe ceilalți locuitori ai Moldovei și aceștia au mărturisit prin deseale lor petițiuni că sunt mulțumiți de cârmuirea

1) Steagul.

2) Noi zicem de obicei „Ioan Vodă cel cumplit”, dar Cantemir nu-i dă nicio dată asemenea epitet, ci se mulțumește să-i dea numirea după origine.

3) Cantemir scrie cuvântul astfel. În cronicari găsim forma *talhâș*, cu sensul ce se vede aci : raport al vizirului către Sultan.

„lui, ei roagă pe Majestatea Ta să binevoiești a-l confirma în domnie, — eu îl cred vrednic de îndurarea Ta. Aștept prea înalta hotărîre a Majestății Tale”.

Acest raport este prezentat împăratului de *talhyszcz*¹⁾ (care însemnează :referendar) după datina solemnă a Turcilor și, după ce Sultanul a subscris, prin formula obișnuită, *Amel oluna* (adică : să fie după cum raportează), este înapoiată vizirului prin același referendar. Dar vizirul, deși a dobândit de la Sultan voia de a face confirmarea Domnitorului, totuși, ca să smulgă mai mulți bani, ascunde că s'a dobândit hotărîrea dela Sultan. Ba și *kehaia*, instrumentul iscusit al lăcomiei vizirului, chiamă la sine pe reprezentantul domnitorului și-i spune că, prin intrigile altora și prin oarecare șoapte ascunse ale funcționarilor lăuntrici, Sultanul pare a se învoi mai greu decât s'ar fi sperat ; că stăpânul său vizirul de câte ori pomenise împăratului de această afacere, nu primise niciun răspuns satisfăcător. Atunci, reprezentanții văzând primejdia adevărată sau fictivă pentru domnul lor, cad la picioarele lui *kehaia* și cer ca în orice chip să binevoiască a dobândi o soluțiune favorabilă pentru domnul lor, în fine măresc suma darurilor pentru el și pentru vizir.

Așa își bat joc ambiția și lăcomia de pielea bieților Moldoveni și astfel se luptă până când se mulțumește mândria nemăsurată care domnește la Curte și lăcomia de a dobândi cât mai mult. În fine, când s'au învoit despre toate și *kehaia* vede că nu mai poate storce nimic, îi lasă să plece încurajați de speranța succesului. A doua zi printr'un funcționar din cancelaria vizirului — care nu se întoarce cu mâna goală — îi anunță pe reprezentanții domnului că în sfârșit vizirul a dobândit de la împărat ca domnul lor să fie confirmat în domnie și le poruncește să vie la Curte. Când vin acolo, sunt introduși întâi la *kehaia*, apoi chiar la vizir și, după ce află din gura lui îndurarea împărătească față de stăpânul lor, sunt îmbrăcați, după obicei, cu câte un caftan. După câteva zile vizirul trimite la domn pe *kapugilar kehaiasi* sau pe vreun alt funcționar împărătesc, ca să-i ducă diploma de domnie și noul decret, numit popular *hiukm fer-*

1) În cronicari forma e *talhâșciu*, pe care o găsim și în traducerea din 1851 ; adică cel ce dă raportul.

mani. Decretul este la fel cu acela care se dă domnitorilor la prima lor numire, numai că în loc de formula „s'a hotărît prin îndurarea și mila *a ți se dăru* domnia....” se pune : „*a ți se reînoui și întări domnia*”.

Decretul acesta este cam astfel redactat :

„Prea strălucitul între principii credincioși ai lui Isus și „prea-vrednice între nobilii din neamul Nazarenilor, domnitor „al Moldovei de astăzi N..... ! Când firmanul nostru va ajunge „la tine, să-ți fie cunoscut că, constatând slujbele tale evidente „și credința ta față de noi, te-am socotit vrednic de îndurarea „și mila noastră și de aceea am poruncit să ți se întărească și „să ți se reînuiască domnia Moldovei. Așa dar ți-am dat con- „ducerea și stăpânirea deplină peste Moldovenii supuși Maje- „stății noastre. Acestora să le împarți dreptatea, cum ai făcut „și până acum ; să ocrotești și să aperi pe boieri și pe locuitorii „Moldovei de toate treptele, să nu neglijezi a aduce fără întâr- „ziere la cunoștința strălucitei noastre porți toate nevoile, greu- „tățile și asupririle lor. Afară de acestea, să fii gata a îndeplini „toate poruncile ce ar veni de la Majestatea noastră și *cu poalele* „*ridicate* ¹⁾ să-ți pui toate puterile tale spre îndeplinirea lor : „tributul anual și hotărît al Moldovei să-l trimiți la timpul „hotărît la vistieria noastră. Teme-te a cugeta sau a face altfel „și aibi credință în semnul nostru sfânt. Dat în Constantinopole, „anul, luna

Pe lângă acest firman se adaogă o scrisoare a vizirului, prin care se face cunoscut domnului că el — prin rugăciunile și stăruințele sale — a dobândit în fine de la marea îndurare a împăratului, întărirea domniei.

Prevăzut cu aceste documente, *kapugibași* pleacă la Iași cu cai ziși de poștă ²⁾ și, când ajunge la Galați, printr'un trimis înadins înștiințează despre sosirea sa și despre ziua când va intra în Iași. În ziua aceea domnitorul cu toată curtea iese înaintea lui *kapugibași* la o mie de pași afară din oraș. Când se întâlnesc, se salută unul pe altul de-a-călare și-și fac urări reciproce ; apoi, punând pe *kapugibași* să meargă la dreapta

1) Traducerea din 1851 pune aci nota următoare : „Aceasta este o zicere la Turci, care se înțelege o gătire spre a face slujba cuiva”.

2) Adică pe cari îi schimbă la fiecare stațiune..

(ceea ce la Turci e loc inferior),²⁾ se întoarce în oraş. Înaintea lui merg câţiva funcţionari ai lui *kapugibaşi*, ținând în mână firmanul împărătesc acoperit cu o pânză albă şi pe braţ caftanul destinat domnului; după domn vine muzica împărătească şi ceauşii repetând strigătele obişnuite. În ordinea aceasta merg la curte şi acolo, după ce domnul împreună cu toţi boierii au intrat în sala cea mare şi el s'a aşezat pe tron, *kapugibaşi* dă domnului firmanul şi acesta lui *divan-effendisi* să-l citească, şi toate se fac în aceeaşi ordine pe care am descris-o mai înainte vorbind despre urcarea pe tron.

Afară de această confirmaţiune, care se face odată la trei ani şi se obişnuieşte a se numi „*mtukarer* ²⁾ mare”, mai este o ceremonie anuală numită de popor „*mukarer mic*”, care se face cu mai puţină cheltuială decât cel mare, cum vom vorbi pe larg mai jos. La această ceremonie nu se reînnoieşte firmanul de domnie, ci se trimite domnului numai un nou *hiukm ferman* printr'un funcţionar vizirial mai mic, care este răsplătit cu daruri mai mici.

CAP. V.

Despre scoaterea din domnie a principilor.

După ce am vorbit despre urcarea pe tron şi întărirea domnilor Moldovei, poate cititorul, cu drept, va fi curios să ceară să vorbim şi despre scoaterea lor din domnie.

În această privinţă vom urma ordinea observată în cele de mai 'nainte şi vom cerceta amănunţit, din documentele ce avem, împrejurările din timpurile vechi şi din cele de astăzi.

În epoca primitivă a întemeierii Moldovei, domnii nu se scoteau şi nici nu puteau fi scoşi din scaun. Ca şi regii, ei domneau cu putere absolută asupra supuşilor lor şi puterea o aveau prin moştenire de la părinţi nu prin alegerea celor mari. Cronicile noastre pomenesc totuşi că domnitori din neam moldovenesc au fost goniţi: acestea s'au întâmplat prin lupte lăuntrice nu prin vre-o putere din afară. Moldova nu cunoştea dreptul de

2) *Mukarer* (Cronicarii zic şi *mucarel*) este *înoltea domniei*: *mare*=la trei ani, *mic*=în fiecare an.

primogenitură ¹⁾ care vindecă regatele europene de turburări interne; de asemenea legile opreau să se împartă domnia țării și era lăsat la voința părintelui să spuie în testament care dintre fii vrea să-i fie urmaș. Dacă o întâmplare neprevăzută oprea aceasta sau dacă ambițiunea nemăsurată a fiilor turbura lucrurile, se deschidea câmp larg luptelor civile. Atunci, acel căruia îi fusese prielnică soarta războiului lua domnia, iar cel învins, dacă putea fugi, se ducea în Transilvania sau în Polonia (țări în cari cei mai mulți principii aveau proprietăți) și acolo așteptau vreme potrivită pentru a-și întări puterile și a-și înmulți partizanii. De aci s'a întâmplat că scriitori ai Polonilor sau Ungurilor au conchis de la particular la general că domnii Moldovei au fost vasalii lor și au încercat a schimba în *supunere* ceea ce pe drept era numai *alianță* sau *tovărășie* ²⁾. Afară de acestea, s'a întâmplat câteodată că un domn a fost detronat de către boieri conspirați sau chiar și ucis, fie din cauza tiraniei, fie din cauza vreunei crime care îi lovise. Cu aceste excepțiuni, nu există nicio altă modalitate ca să se ia coroana principilor, dar cine lua odată sceptrul, îl păstra până la moarte fără ca nimeni să i se opuiască. Această rânduială a fost turburată întâiu față de Petru V zis Rareș, cunoscutul fiu al lui Ștefan cel Mare, pe care Soliman I, împăratul Turcilor, acuzându-l că a ars Chilia, l-a gonit din domnie și i-a dat urmaș, pe când el încă trăia, pe Ștefan VII, care zicea că este strănepot lui Alexandru I. A doua oară s'a întâmplat aceasta lui Petru VI, zis Șchiopul, pe care boierii l-au ales după moartea grozavă a lui Ioan Armeanul și pe care curând Turcii l-au scos din domnie, după ce tot ei, părându-le rău de aceasta, îl pusese iar în scaun. Mai rar totuși (afară de cazul unei revolte fățișe) obișnuiau Turcii să omoare pe vreun domn, — până când, după trădarea lui Miron Barnovski, desființând toate drepturile de alegere, au dat după placul lor domnia Moldovei lui Ilie III, fiul lui Alexandru IV, căci în vremea aceea, afară de Evstratie Dabija și de părintele nostru Constantin Cantemir, niciun domn nu s'a întâmplat să moară în scaun. Cred că cine ar vrea să cerceteze mai bine,

1) Primogenitură : dreptul copilului născut întâiu să urmeze tatălui său.

2) În text este cuvântul *collegatio*, pe care Ed. românească a Academiei îl traduce prin *confederațiune*, iar ediția din 1851 prin ceva mai vag : *așezăminte de pace*.

acestea, ar putea să consulte șirul domnilor Moldovei arătată de noi în cap. II. ¹⁾).

Astăzi, însă, scoaterea din scaun a domnitorilor Moldovei se face după rânduiala următoare.

Când vizirul a hotărât să scoată din scaun pe un principe al Moldovei și a dobândit de la sultan prin *talhysz* [tâlhâș] înlăturarea lui, păstrează cea mai mare tăcere asupra planurilor sale, ca să nu știe nimeni afară de principele nou numit și ca reprezentanții celuilalt să nu afle ceva și să înștiințeze pe domnul lor. Apoi *kehaia* al Vizirului chiamă la sine noaptea pe noul principe în haine schimbate, îi spune să-și aleagă *caimacani* (locuitori) și să le comunice ce au să facă după porunca împărătească. Apoi vizirul trimite un *kapugibași* ca să înmâneze principelui decretul și să-l conducă la Constantinopol. Acestuia noul principe îi dă însoțitor vreun funcționar de ai săi, îi dă scrisori și ordine către caimacanii pe cari i-au ales ca să comunice la toți boierii țării. Același *kapugibași* e purtător a două ordine împărătești: unul către principele detronat, altul către caimacanii aleși de noul principe.

Primul—către principe—de obicei se scrie cam în felul următor :

„Prea-alesule între cei mari ai neamului lui Mesia, prea-strălucitule între cei mari ai poporului lui Isus (căci principii „detronați se bucură de aceleași titluri de onoare ca și cei ce domnesc), fost domnitor al Moldovei, fericit să fie sfârșitul vieții tale ! Când va ajunge la Tine porunca înaltei noastre strălucitoare împărății, căreia se supune toată lumea, vei ști că prin „lenea ta întru îndeplinirea slujbelor și prin nepăsarea la ordinele împărăteștii noastre Majestăți te-ai făcut vinovat „de toate pedepsele (câteodată se pomenește și pedeapsa „cu moarte). Dar, fiindcă nemărginită este îndurarea și mila „Majestății noastre, am hotărât numai să te scoatem din domnie și să punem în loc pe N..... De aceea tu cu toată familia, „cu slugile și cu toate averile tale — fără a pierde un ceas sau „un minut — te vei grăbi să te înfățișezi la pragul înaltei Porți „strălucitei noastre Majestăți. Vezi să nu gândești și să nu faci „altfel, ci să ai credință în sfânta noastră iscălitură. Dat în „anul..... luna.....”.

1) Vezi pagina. 40 de mai înainte.

Al doilea decret, care privește pe caimacani, se obișnuiește a fi redactat cu următoarele cuvinte :

„Aleșilor între mai-marii neamului lui Messia, N..... (uneori „sunt doi-trei caimacani, se înșiră numele tuturor), fericit să „fie sfârșitul vieții voastre ! Când va ajunge la voi această po- „runcă a Majestății noastre împărătești, veți ști că ne-am con- „vins că domnitorul vostru de astăzi N..... se arată nepăsător „în îndeplinirea poruncilor noastre și leneș în slujbele lui, n'are „grijă de popor și de binele statului, nici nu ocrotește — cum „s'ar cădea — pe supușii noștri, nu-i cârmuește cu dreptate „și îngăduință, ci mai mult îi asuprește și-i stoarce în toate „chipurile. De aceea prin nemărginita noastră milă, îndurân- „du-ne de voi, am hotărît să scoatem din domnie pe numitul „principe și să-l chemăm la strălucita noastră Poartă. Prin ur- „mare să vă supuneți acestei porunci dela noi și pe numitul „fost domnitor, împreună cu toată familia, cu toți oamenii lui „și cu averile, să-l încredințați lui *kapugibași* trimes în acest „scop ; fiți, însă, cu băgare-de-seamă să nu i se întâmple ceva „necuviincios și să nu i se răpească cât de puțin din averea lui. „Apoi ceeace noul domn, din porunca noastră, v'a arătat să „rânduieți sau să faceți, aceea să îndepliniți fără niciun fel de „scuză pentru întârziere. Feriți-vă a gândi sau a face altfel și „aveți credință în prea sfânta noastră iscălitură. Dată.....”.

Când Otomanii se tem că principele, văzând că e scos din scaun, ar organiza vreo răscoală sau ar fugi la principii creștini vecini, atunci trimit porunci *seraskierului* din Babadag¹⁾ sau pașei din Bender²⁾, poruncind să se dea lui *kapugibași* ajutor militar ca să poată prinde și trimite pe domn sub pază sigură la Constantinopol. Dacă toate împrejur sunt în pace, încât nu se vede nicio cauză ca principele să-și ascunză averile, atunci numai *Kapugibașa* singur, cu cele două porunci de cari am vorbit, pleacă la Iași cât poate de repede cu cai de poștă, pe care Turcii o numesc *menzil*. Pe drum și mai ales când ajunge la Galați, primul oraș al Moldovei venind din Tracia, el ascunde cauza mișunii sale și, ca să apuce pe domn pe neașteptate, zice că are cu totul altă însărcinare. Apoi își rânduiește astfel itinerariul

1) În Babadag era un general.

2) Tighina, cum zicem azi, era atunci oraș turcesc, stăpânit de un pașă.

ca să ajungă la Iași înainte de prânz în care timp toți boierii sunt adunați la curte. Atunci merge drept la palatul domnului, se urcă în divan, salută pe toți boierii adunați acolo și întinde caimacanilor hotărâți de noul principe (pe cari un funcționar îmbrăcat turcește, ascuns în suita lui, îi arată cu degetul) le întinde decretul cu aceste cuvinte :

„Domnul vostru este mazilit. Voi ascultați de porunca împărătească și de ordinele noului domn”.

Atunci funcționarul în port acoperit, care e însoțitorul lui *kapugibași*, îi salută în numele noului principe și le dă scrisorile acestuia.

În fine, după ce toți boierii se adună în sala cea mare, intră și *kapugibași*, căruia domnul trebuie să-i iasă înainte la ușă. După ce se salută unul pe altul, *kapugibași* poștește pe domn să ocupe tronul, fiindcă are să-i comunice ceva din poruncă împărătească. Domnul, după aceste împrejurări, nu e greu să înțeleagă că va fi scos din domnie, totuși ascultă și se așează zicând aceste cuvinte : „Facă-se porunca prea-îndurătorului și „prea-înaltului împărat” ! După aceea, *kapugibași*, luând decretul împărătesc, îl dă domnului. Acesta, după ce îl sărută și-l duce la frunte, cum e obiceiul, îl dă lui *divan effendisi* să-l citească ; iar în timpul citirii, principele, *kapugibași* și toți boierii stau în picioare. După terminarea citirii, *kapugibași*, cu toată cinstea, ia de subțioară pe principe și coborându-l din tron îl pune să șază pe un scaun mai jos. Atunci se obișnuiește ca principele, întors spre *kapugibași*, să vorbească și el : că dă-torează nemărginită mulțumită prea-îndurătorului împărat, fiindcă nu vrea să piarză pe nevrednicul său servitor, ci vrea să-l îndrepteze printr’o ușoară pedeapsă, dar că va primi cu inimă bună orice ar decide asupra-i majestatea sa ; că-și recunoaște greșeala, dar nu pierde nădejdea în îndurarea împăratului..... și altele prin cari socotește că ar putea dobândi favoarea fruntașilor otomani.

După ce prințul și-a sfârșit cuvântarea, *kapugibași* îl încredințează boierilor pe trei zile și le poruncește a pregăti cât mai grabnic trăsurile și cele trebuincioase pentru drum. Apoi el se duce la gazda ce a fost orânduită de caimacani, iar principele la locuința sa. Aci rămâne trei zile după scoaterea din scaun și păstrează în acest timp aceeași putere de a porunci întru toate

ca și mai înainte. Din partea boierilor primește aceeași cinstire ca și când era în scaun; iar dacă ar îndrăzni cineva să facă ceva necuviincios în contră-i sau să-l insulte cu vreo vorbuliță măcar, are dreptul — fără a se opune cineva — să-i sfărâme oasele cu măciuca sau buzduganul primit de la sultan când s'a urcat pe tron; chiar dacă ar străpunge cu sabia pe vreun boier de cel mai mare rang, nu i se poate socoti de împărat ca o crimă, numai s'o fi făcut cu mâna lui. Căci Turcii au un proverb: piatra care a slujit odată la o clădire rămâne tot piatră de clădire și poate veni o vreme când să fie iar trebuincioasă la clădire.

În cele trei zile, trimișii caimacanilor pregătesc cai, trăsură și tot ce trebuie pentru a porni pe fostul domn. După aceea, el iese pe poarta cea mică din spre miază-zi, se sue nu pe cal, ci în trăsură, cu tot alaiul, cu toată familia, cu averile (din cari nu îndrăznește nimeni în prezența lui să ia ceva sau să răpească măcar preț de un ban) și pornește la drum spre Constantinopol. Toți boierii și toți ofițerii îl însoțesc până la o milă ¹⁾ și acolo descălecă și-i sărută mâna cu respect, ca și cum ar avea încă domnia țării, și-i urează sănătate. Principele asemenea le mulțumește pentru cinstea ce i-au dat și pentru traiul împreună cu ei și, după obișnuita datină îi sfătuiește să dea ascultare poruncilor împărătești și ale noului domn. După aceasta, boierii se întorc la Iași, dându-i doi însoțitori cari să aibă grijă de găzduirea lui și cele necesare.

Pe drum, *kapugi-bași* are grijă să nu se întâlnească domnul detronat cu cel nou; iar dacă aceasta s'ar întâmpla, acela să se dea la o parte și să lase drumul liber acestuia. ²⁾

După ce a trecut Dunărea, principele e liber să trimită la Constantinopol pe unii din oamenii săi ca să caute a câștiga bunăvoința celor mari ai statului otoman pentru stăpânul lor. Aceștia dacă pot să potolească prin daruri lăcomia celor puternici, obțin ordin către *kapugi-bași* să ducă pe principe la palatul său; dacă nu pot obține aceasta, *kapugi-bași*, după ce a ajuns aproape de oraș, se oprește, trimite de știre printr'un om al său lui *kehaia* că a adus pe principe și așteaptă ca vizirul să-i ordone ce să facă. Dacă e acuzat de vreo vină mai gravă sau dacă

1) O milă depărtare de Iași.

2) Adică domnul detronat să lase trecere celui nou.

Turcii vor să-i stoarcă mai mulți bani, se dă poruncă să-l ție sub pază. Dacă vor să se poarte cu el mai îngăduitor, îl închid în casele lui *kapugi-bași* sau în ale lui *baș-bakyculi* (cel ce adună banii Statului). Dacă împăratul vrea să se arate supărat, îl trimite la cele șapte turnuri, căci acolo nimeni nu poate fi închis fără o poruncă expresă și precisă a împăratului. În orice fel de închisoare ar fi pus, nu-și poate relua libertatea decât cum-părând-o cu mulți bani și cu daruri bogate. Scăpând, poate după aceea să trăiască liber în casa sa până când vine prilejul ca să ocupe din nou domnia.

Apoi, deși detronat, când ascultă slujba în biserica patriarhiei, șade pe tronul domnesc, ceea ce nu e permis altcuiva, decât dacă ar fi prezent în Constantinopol vre-un alt patriarh. De același privilegiu se bucură și soția sa, care are în tinda bisericii un scaun particular mai înalt decât celelalte. Apoi își face casă după voie și o împodobește cât poate mai strălucit; vorbește liber cu trimișii suveranilor europeni, francez, englez, belgian și venețian, căci Turcii nu cred că cineva din Constantinopol ar putea lucra ceva în contra statului otoman; umblă escortat de patru sau de mai mulți însoțitori, călărind pe un cal împodobit cu oricâtă strălucire ar voi, el însuși și oamenii săi poartă haine de orice culoare, pe când hainele verzi și cismele galbene sunt interzise unui creștin. Când se duce la curtea vizirului, descalecă la piatra scării, e salutat de *kehaia* și de ceilalți cu titlul de principe, i se oferă cafea și dulceață și i se dă toată cinstea cu care sunt obișnuiți Turcii a primi pe principii domnitori. Odinioară se da din tezaurul împărătesc fiilor de domni și domnilor detronați o pensiune zilnică de cinci sau zece imperiali dar acest obicei a căzut apoi în desuetudine. Totuși și astăzi principele cu toată casa sa se socotește liber de impozit și poate să aducă pe față vinul pentru casa sa, dar nu-l poate vinde. Acest lucru însă nici nu l-au dorit vre-odată principii, căci orice fel de negustorie afară de vinderea produselor pământului din moșiile lor proprii este socotită la Moldoveni ca neonorabilă și nedemnă de niște oameni de înaltă condițiune.

Cel mai fericit se socotește și este acel principe a cărui scoatere din domnie se cunoaște cu evidență că nu este datorită vinei lui, ci lăcomiei vizirului, căci, după obiceiurile Turcilor, se schimbă foarte des vizirii și cel următor ca să arate fraudele și lăcomia

antecesorului, cercetează întâiu ce a stors acela de la principii Valahiei și Moldovei pe nedrept peste suma datorată. De aceea acesta, ca să mărească vinovăția celuilalt, foarte adesea spală de acuzare pe un principe nu totdeauna așa de inocent și acuză de lăcomie pe antecesorul său ca să-și ușureze sieși drumul pentru a aduna bogății.

CAP. VI.

Despre boierii Moldovei și rangurile lor.

Fiindcă s'a vorbit până aci adesea despre boierii Moldovei, și se va vorbi mai des în capitolele următoare, socotim că va fi o operă prețioasă a informa pe cititorul curios despre condițiunea și rangurile lor. Numele lor local „boieri” este de origine slavă, corupt pare-se din „boliare”, cu care cuvânt a fost obiceiul vechiu la popoarele slave a se numi toți mai-marii lor; uzul le-a dat numele de *baroni*, cu un cuvânt latin, dar acesta nu e păstrat dela cei vechi, ci luat de la curțile vecine ¹⁾.

Originea lor este nesigură și obscură din cauza nepăsării începătorilor istoriei moldovenești; totuși exemplele popoarelor vecine, ale Sârbilor și Bulgarilor ne arată că această instituțiune este mai veche decât reîntemeierea Moldovei, că primii ei conducători n'au împărțit totdeauna după aceeași rânduială nobililor lor onorurile de curte.

Titlurile existente astăzi și rangul demnităților au fost instituite de Alexandru I numit cel Bun, după ce obținuse de la Ioan Paleologul ²⁾ numele de „despot” și coroana regală; cronicile noastre spun că și-a orânduit toată curtea după regulile împărătești. Această afirmațiune este ușor de crezut dacă se compară cu atenție rangurile boierești din Moldova de astăzi cu rangurile de curte ale vechilor împărați ai Greciei ³⁾, asupra cărora au scris un comentariu Curopalates și Georgius Codinus ⁴⁾.

1) Termenul de *baroni* nu se întrebuițează însă de cronicari. Ei zic : *boieri mari*, pe care l-am folosit și noi în această traducere.

2) Ioan Paleologul, împărat al Bizanțului.

3) Adică ai Bizanțului.

4) Cu epitetul de *Curopalates* (guvernator al palatului) se cunosc doi cronicari bizantini : *Georgios Codinos* (mort pe la 1434) și *Ioanes Scybilzes* (mort pe la 1081).

Se va găsi aici și acolo aceleași nume, aceleași ocupațiuni, aceleași îndatoriri de a sta la sfat, de a spune principelui părerile lor, de a-l ajuta în administrarea statului și la procurarea celor cerute de trebuințele și onorul Curții. Din aceste cauze, precum odinioară la Greci, se deosebesc și astăzi la Moldoveni : boieri *de sfat* (sau consilieri) și boieri *de divan* (cum ai zice : ajutători).

* * *

Boieri de sfat (cari spun principelui părerile lor despre cele ce privesc statul) sunt următorii șapte :

1. *Marele-Logofăt* (s'ar zice mai bine : primul cancelar al Statului) întrece în rang și în cinste pe toți ceilalți ; este președintele și conducătorul tuturor consiliilor. El arată celorlalți consilieri chestiunile asupra cărora domnul a poruncit să se discute și comunică domnului, după voturile lor, hotărîrea luată ; apoi, dacă se cere ceva domnului în numele tuturor boierilor, el expune dorința lor, pe când ceilalți tac, de aci i-a venit numele grecesc de *logofăt*¹⁾. Afară de acestea, în căderea lui este dreptul de a stabili hotărele și a soluționa procesele de pământuri, de proprietate și de servituți, el e mai mare peste curteni, adică peste acei nobili, al căror neam n'a ajuns încă la rangul de boieri mari. El poartă la gât o bulă mare de aur atârnată de un lanț, care este semnul funcțiunii sale, și în mână un toiag lucrat cu aur. În vremea de înflorire a Moldovei, tot de funcțiunea lui ținea și prefectura de Moncastro, numită azi Akkerman ; după ce însă, prin puterea Turcilor, Moldova a pierdut-o, i s'a dat în loc o zecime din venitul ținutului Cernăuților.

2. *Vornicul de țara de jos*, guvernatorul Moldovei de jos²⁾, prezintă la curtea domnească toate afacerile acestei provincii ; el face toate judecățile, ascultă plângerile, dă hotărîri ; poate judeca pe hoți, pe ucigași, pângăritorii celor sfinte și pe rău-făcătorii de orice fel, pedepsindu-i chiar cu moartea fără a fi nevoie de aprobarea Domnului. Ca semn al demnității sale, poartă toiagul lucrat cu aur. Odinioară, când Basarabia făcea parte din Moldova, și Chilia era sub puterea lui ; după ce s'a

1) Grec. *logos* = vorbire.

2) *Țara de jos* cuprindea județele : Iași, Cărligătura, Roman, Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui, Fălciu, Lăpușna, Orhei, Soroca.

răpit acest oraș, i s'a dat prefectura Bârladului, unde are locuitori doi vornici de un rang mai mic, căci rostul funcțiunii sale și nevoile țării cer ca el să fie totdeauna la Curte.

3. *Vornicul de țara de sus*, guvernatorul Moldovei de sus ⁷⁾, are aceleași drepturi în provincia sa ca vornicul țării de jos și poartă ca semn al funcțiunii toiagul aurit. Lui i-e încredințată în mod special prefectura județului Dorohoi.

4. *Hatmanul*, comandantul întregii armate, însărcinare care, pe vremea împăraților greci, se dădea funcționarului celui mai intim. E mai mare peste toți călărașii, cum și peste soldații cu plată, și călări și pedestri. Are prefectura de Suceava și poartă, la Curte, toiagul aurit.

5. *Marele postelnic*, funcționarul cel mai mare al curții, conduce toată curtea, are sub ordinele sale pe toți curtenii, pe soldații cari însoțesc pe trimișii la Constantinopol și la Crimeea, numiți de popor *beșlii*. În sfatul domnesc n'are scaun, nici vot, dar foarte adesea este chemat, fie după învoirea celorlalți, fie prin porunca domnului. În acest caz e un fel de reprezentant al domnului și are grijă ca membrii consiliului să hotărască despre diferitele nevoi ale țării cât mai repede și potrivit cu voința domnului. Afară de aceasta, are prefectura Iașilor, pe ai căror cetățeni are drept să-i judece. La curte poartă ca semn al demnității sale toiagul argintat.

6. *Marele spătar*, cel mai mare purtător de spadă al Domnului, e conducătorul funcționarilor spătăriei și are prefectura jumătății ținutului Cernăuților. În zilele de sărbători mari, cari se numesc „domnești” purtând vestminte aurite și cască împodobită cu pietre prețioase, când principele ascultă slujba în biserică și stă la prânz, el obișnuște să-i ție spada.

7. *Marele-paharnic*, mai mare peste paharnici toarnă principelui vin în primul pahar. Are în seamă toate vinurile domnului, le îngrijește și, la timpul potrivit, poruncește să se culeagă strugurii. Este mai mare peste toți podgorenii din Moldova. Nimeni în țară nu poate să-și culeagă via fără permisiunea lui, permisiune pe care obișnuște a o da la 14 Septembrie, după ce primește un mic dar din care poate să aibă destul câștig. Afară de aceasta, are și prefectura târgului Cotnarilor.

7) *Țara de sus* cuprindea județele : Hotin, Dorohoi, Hârlău, Cernăuți, Suceava, Neamț, Bacău.

Pe lângă acestea se adaogă :

8. *Visternicul* ¹⁾ sau marele casier. El adună banii statului și cheltuește după porunca domnului. Ține socoteală de încasări și cheltuieli și are sub ordinele sale pe toți funcționarii visteriei, pe cari poporul îi numește *dieci de visterie*. Ține cheile sălii unde se adună sfatul și numai cu numele este al optulea între sfetnici, dar n'are nici scaun nici vot. Dacă se discută în sfat vreo chestiune bănească, el are drept să ia parte, dar nu ca să-și spuie cuvântul, ci ca să asculte hotărârile celorlalți și să le execute.

* * *

După acești opt sfetnici, urmează *boierii de divan* și se împart în trei clase.

In prima clasă sunt *boierii mari* ²⁾, în fruntea lor fiind :

Marele-Stolnic (cum s'ar zice : marele bucătar), peste toată bucătăria domnului și peste toți slujitorii acesteia. La praznice și la orice mare sărbătoare, el orânduiește mâncările la masa domnească, gustă întâiu din toate și stă lângă masă până la al 3-lea pahar. Pe lângă alte foloase, are drept și la oarecari provizii din bucătăria domnească.

Marele Comis, prefectul locuințelor (statului), are sub îngrijirea sa toate locuințele și grajdurile domnului, cu toate obiectele și cu toți slujitorii, fierarii, caretașii. Are în stăpânirea sa Braniștea, marea câmpie de lângă Prut, și îngrijește să se cosească fânul necesar curții domnești, din care se folosește și el cu o provizie sigură. Afară de aceasta, ia în fiecare an câte douăzeci de imperiali dela morile de apă, cari sunt numeroase pe malurile Prutului.

Marele Medelnicer, la sărbătorile mari toarnă apă principelui ca să se spele pe mâini și se bucură de jumătate din veniturile târgului Ștefăneștilor ³⁾.

Marele Clucer, (cum ai zice : mai mare peste sufragerie)

1) Se găsește în vechii scriitori și forma *vistier*, care însemna și *tezaurul* și *omul ce-i avea grija*.

2) Cantemir numește și pe cei din prima clasă a boierilor de divan tot : *barones*.

3) Ștefănești eră târg în jud. Hârlău. Se vede că era important și producea venituri aproape ca un județ.

are grijă de toate cămările domnești în cari se păstrează fructele, untul, mierea, brânza, sarea și altele de acest fel, caută ca toate să se strângă la timpul lor și să se adune în cămări și de acolo să se scoată la rând cu măsură când trebuie sau când poruncește domnul. Domnitorii i-au acordat ca venit zecimea din plata pentru oile pe cari le cresc țăranii moldoveni pe munți.

Serdarul (sau, după expresiunea europeană, locotenentul general) are comanda călăreților din județele Lăpușnei, Orheiului și Sorocei și păzește teritoriul dintre Prut, Nistru și Basarabia contra năvălirii Tătarilor de la Crâm și din Bugeac.

Marele Sulger (sau prefectul măcelarilor) are sarcina de a aduna vitele cari se taie pentru masa domnului și a celor dela curte și de a împărți carnea celor cari au drept de la curte la un traiu zilnic, în numărul cărora, pe lângă ceilalți, se consideră și pedestrima *Segbanilor*¹⁾.

Marele Jitnicer (prefectul grâului) adună din țară grâul destinat folosinței domnului și îngrijește să se așeze în hambarele publice.

Marele Pitar e peste brutari și are grijă să se pregătească făina și să se coacă pâine proaspătă în fiecare zi atât pentru domn cât și pentru ceilalți cari au drept la tain zilnic.

Marele Șătrar are grija corturilor domnești, iar în timp de lupte comandă mașinile de războiu și toate celelalte unelte și fixează locul taberelor, adică îndeplinește tot deodată funcțiunea de comandant al artileriei și de comandant al taberelor.

Marele-Armaș e comandantul celorlalți armași (sau lictori), al căror număr e cam de 60. Dacă cuiva are să se aplice o pedeapsă, e grija lui ca să se execute porunca domnului; are, afară de acestea, supravegherea închisorilor și a muzicilor militare (zise *tabulhana*).

Logofotul al doilea este locțiitorul marelui logofot și, când acesta este împiedicat de afaceri mai importante, el e trimis la procesele de hotărnicii ale moșiilor și câmpiilor.

Marele Ușier e mai mare peste ceilalți ușieri și are grijă de trimișii dela curtea împărătească și de capugibașii vizirului și de ceilalți aga.

Aga supraveghează strejile Iașilor, comandă pe seimenii de

1) Segbani = seimeni.

socoteală, cari pentru a fi scutiți de impozit urmează armata fără leafă, judecă micile procese ale cetățenilor ieșeni, pedepșeste pe vre un desfrânat care ar fi găsit beat pe stradă — ori de ce treaptă socială ar fi —, adică îndeplinește aproape funcțiunea celui numit de Turci *ienicer-agasi*.

Postelnicul al doilea, în lipsa marelui postelnic, îi ține locul și se ocupă de toată curtea. Dar funcțiunea sa proprie este să introducă la domn pe boierii mari scoși din slujbă și pe toți funcționarii de al doilea rang sau, dacă au să ceară ceva, dă domnului jeltile lor și le aduce răspunsul.

Al treilea logofăt (sau : secretarul) pune pecetea cea mică pe scrisorile particulare ale domnului, le scrie și i le prezintă ca să le subscrie. E mai mare peste uricari (scriitori de acte) și peste cancelarie, expediază afacerile mănăstirilor, introduce la domn pe arhiepiscop, pe episcopi, pe orice cleric; dacă vin trimiși dela alți principii, îngrijește ca audiențele sau ceremoniile la curte pentru primirea lor să se facă după obiceiuri. Poartă un sigiliu atârnat cu un lanț de aur, cu care obișnuiește să sigileze hotărârile judecătorești subscrise de mâna marelui logofăt.

Căpitanul de darabani comandă pe „darabani” (sau dorobanți) — nume derivat din germanul „drabant” —, miliție pedestră care păzește curtea domnească, inspectează, ziua și noaptea, strejile, le așează, le schimbă și când lipsește aga, îndeplinește toate în locul lui.

Toți boierii pomeniți mai sus sunt boieri de prima clasă poartă titlul de *mari* și, pe lângă drepturile rangului lor, se bucură de privilegiul că în toată Moldova, oriunde s’ar întâmpla să poposească, au căderea să asculte plângerile locuitorilor și să hotărască asupra lor, drept pe care boierii de a doua și a treia clasă nu l-au.

Serdarul, Logofătul al doilea și al treilea, Postelnicul al doilea și căpitanul dorobanților, de și sunt sub poruncile altor boieri mai mari cu aceeași însărcinare în cât s’ar pareă că ar trebui puși mai bine în clasa a doua, totuși fiindcă serviciul lor este mai de cinste decât al altora și trebuie să fie zilnic mai des pe lângă principe, au obținut loc între primii boieri și aceleași drepturi ca și ei.

Afară de aceștia, se obișnuiește a se pune în aceeași clasă [întâia] :

Vameşul, mai marele vămilor, şi *Căminarul*, care adună dijmele de ceară datorite domnului. Totuşi nici unul nici altul n'are loc hotărît în divan, dar trebuie să se afle oriunde porunceşte domnul, dar nu pot să fie mai sus de Serdar.

* * *

După acesta se socotesc în *clasa a doua*:

Spătarul al doilea, care în sărbătorile de mai mică importanţă ţine sabia domnului, dar, când lipseşte marele-spătar are toate atribuţiunile lui.

Paharnicul al doilea, în acelaşi mod, înlocueşte pe marele-paharnic, îngrijeşte de viile domneşti de la Huşi şi, la vremea potrivită, caută să fie lucrate şi culese.

Visternicul al doilea ţine registre de venituri şi cheltuieli ale statului după referinţele trimestriale ale visternicului al treilea, dă socoteală de ele marelui visternic. Această rânduială se observă în toate slujbele cari se ocupă de venituri şi cheltuieli.

Stolnicul al doilea rândueşte bucătăria de toate zilele, porunceşte ce mâncări să se gătească pentru domn, le aduce apoi la masa domnului şi le gustă.

Comisul al doilea ţine locul celui mare, îngrijeşte zilnic de grajdurile domnului şi, dacă acesta vrea să iasă, îi aduce şi-i pregăteşte calul. El se foloseşte de a treia parte din alimentele ce formează venitul marelui comis.

Medelnicer al doilea.

Clucer al doilea.

Sulger al doilea.

Jitnicer al doilea.

Pitar al doilea.

Şetrar al doilea, în aceeaşi rânduială ca şi visternicul al doilea,

Armaşul al doilea ţine lista celor arestaţi şi celor ce au a fi pedepsiţi, o arată domnului în fiecare sâmbătă şi îndeplineşte ce porunceşte el în privinţa celor arestaţi, apoi, cu câţiva armaşi din ceată (armăşei), caută să prinză pe acei cari pentru vreo vină trebuie a fi aduşi înaintea domnului.

Uşierul (Portarul) *al doilea* obişnuieşte să ţie locul Marelui Uşier, când acesta lipseşte.

clasa III

Boieri de a treia clasă sunt :

Postelnicul al treilea, care, zi și noapte, trebuie să se găsească la Curte împreună cu alți doi postelnici de rang mai de jos. Slujba lor este ca, dacă domnul vrea să cheme pe marele postelnic, ei să-i comunice chemarea; asemenea să îngrijească de îndeplinirea poruncilor comunicate lor de către camerieri [sau : cămărași] și să raporteze cum s'au îndeplinit; de aceea acestor trei le este permisă intrarea în odaia cea mare de culcare, lucru interzis altor boieri.

Spătarul al treilea ține în toate zilele spada domnului și, afară de boieria lui, face parte și din funcționarii Curții.

Paharnicul al treilea are grijă de vinurile din Bacău și din Troțuș și supraveghează ca strugurii să se culeagă la timp și să se calce.

Visternicul al treilea este sub ordinele marelui visternic și-i dă socoteală de ce lucrează. După ce visternicul cel mare face lista cheltuielilor pe trimestru, o dă în sarcina celui al treilea, care are grija să le facă o lună și după aceea dă lista visternicului al doilea, care la finele trimestrului, cum am zis mai sus, dă iarăși administrarea fondurilor publice visternicului al treilea, iar acesta, după treizeci de zile, dă din nou socotelile marelui visternic împreună cu lista ce i-a încredințat. Astfel se învârtete totdeauna administrația banilor statului între acești trei casieri, astfel că cei doi mai mari o au în mâna lor câte trei luni, iar celălalt mai mic două. Aceeași rânduială se observă și la celelalte funcțiuni financiare, cum vom vedea mai jos.

Comisul al treilea are aceeași slujbă ca al doilea.

Sulgerul al treilea și

Jitnicerul al treilea în aceeași rânduială ca și visternicul al treilea face în a patra lună serviciul colegilor săi superiori.

Cămărașul de sulgerie împarte carnea după cântar (=după cât se cuvine fiecăruia).

Cămărașul de jitniță ține registrele și socotelile grâului care se pune în magaziiile domnului și primește ca plată treizeci de aspri de fiecare car.

Vornicii de poartă, patru, au birourile la poarta din afară a Curții și acolo judecă procese de puțină importanță, pedepsesc pe femeile publice; pe fetele cari au păcătuit cu voie sau de silă cu oameni desfrânați, le căsătoresc bisericește

[cu vinovatul], dacă amândouă părțile sunt oameni de jos, iar dacă una din părți e din boierime, aduc la cunoștința domnului. Apoi stau lângă domn când judecă, impun tăcere poporului și introduc în divan pe împetricinați. Dacă vreunul din cei cari sunt acuzați de anume faptă nu se prezintă în fața domnului la ziua hotărâtă împreună cu pârâșul (reclamantul), îl înseamnă în registrele lor ca nesupus la porunca domnului și prin chiar acest fapt se consideră vinovat. Pentru munca lor primesc în loc de leafă prefectura județului Roman (adică venitul din acea prefectură).

Pe toți boierii pe cari i-am enumerat până aci îi hrănește țara și-i pune în slujbele domnești, de aceea nu ajunge nimeni la aceste demnități dacă nu e de neam boieresc, dar domnul, dacă vrea, e liber să dea slujbele acestea chiar oamenilor de jos.

Soțiile acestora, când se duc să salute pe doamna în apartamentele ei, au loc după rangul soților lor.

* * *

Domnitorul, afară de boierii externi pe cari i-am pomenit, are și funcționari interni ai curții sale, așa ziși *boierinași*, pe cari obișnuiește a-i lua în serviciu nu numai dintre nobili, dar chiar dintre robi și dintre cei mai de jos și prin chemarea lor dobândesc privilegiile boieriei.

Aceștia sunt:

Marele Cămarăș. El e mai mare peste servitorii sălii celei mari și păzește tezaurul bănesc al domnului, care e deosebit de casieria țării. El dă ordine curtenilor de cămară și nobililor mai mici, hotărăște măsurile și greutatea cu cari trebuie să vândă negustorii, are grijă să nu se servească de măsuri sau greutate false și pedepsește după lege pe cei prinși cu înșelătorie. Sub ordinele lui stau și negustorii *Sarhorodensi*, cum se numesc cei ce aduc în Moldova mărfuri din orașele Cazacilor și din Rusia.

Vătaful de aprozi de divan (inspectorul aprozilor de divan), are cam aceeași funcțiune ca a lui *ciauș bași* la curtea otomană. E mai mare peste aprozii de divan, îngrijește ca să se aducă la îndeplinire ceea ce a hotărât domnul la judecată, adică să se dea celui nedreptățit ceea ce i se cuvine, fie că a primit altul pe

nedrept fie că datorează pe drept. El chiamă în ordine pe împričinați, pe cei ce au a se înfățișa la divanul domnesc. Poartă ca semn al funcțiunii sale un biciu cu mâner argintat.

Vătaful de stolnicei (prefectul sufragiilor) e mai mare peste cei ce servesc la mese și când ei aduc la masa Domnului un rând de bucate dela bucătărie, el merge în fruntea lor, ținând un biciu, care însă nu e argintat.

Vătaful de păhărnicei (inspectorul paharniceilor) care, la masa domnului sau oaspeților, ordonă paharniceilor să dea boierilor paharele cu vin.

Cuparul, paharnicul zilnic al domnului, are în grijă pivnițele cu vinuri ale curții; el dă cârciumarilor măsurile drepte și pecetluite cu pecetea domnească și dacă prinde pe vreunul vânzând cu o măsură mai mică decât cea stabilită îi dă pedeapsa cuvenită.

Ciohodarul îngrijește de toată încălțăminte și pulparele pentru trebuințele domnului și ale Curții întregi. El pune pulparele domnului. Toți cismarii din Iași sunt sub ascultarea lui.

Medelniceri, de obicei trei sau patru, pun zilnic masa domnului, îi dau apă ca să se spele pe mâini. Au în paza lor talerele, capacele, vasele și celelalte lucruri întrebuințate la ospete, argintăria, precum și șervetele, pânzeturile și tot ce este pentru podoaba mesei.

Cămărașul din năuntru păstrează vestmintele, giuvaerurile și celelalte podoabe ale domnului, este mai mare peste cămărașii cancelariilor celor mici.

Vătaful de copii, șeful cămărașilor (cameriștilor) dela spătare și dela divan, are inspecțiunea acestora și din munca lor își are plata (căci ei sunt trimiși foarte des la boieri pe cari îi chiamă domnul de la țară și atunci este obicei ca boierul să dea cameristului șase galbeni ¹⁾ din cari vătaful ia unu.

Cămărașul de dulceți, îngrijitorul dulceturilor, are grijă de conservele și fructele fierte în zahăr cari trebuiesc puse la masa domnului și păzește vasele de porțelan,

Cămărașul de rafturi ²⁾ e inspectorul frâielor și șeilor, are în

1) In text : aureus.

2) *Rafturi*, nu cu înțelesul obișnuit azi (=polițe), ci în înțelesul de tot ce se pune pe un cal, de călărie mai ales. Cu acest sens, cuvântul a dispărut, înlocuindu-se cu francezul *harnasament*.

seamă frâiele aurite și argintate și toate cele de găteală ale grajdului domnesc.

Pivnicerul, mai mare peste îngrijitorii cămărilor cu vinuri, este sub ordinele cuparului domnului, dar are sub ordinele sale pe toți dogarii și pe ceilalți cari au treabă în cămările cu vinuri. Are drept plată drojdia vinului din care se scoate rachiul.

Logofătul de visterie, secretarul tezaurului, poruncește tuturor funcționarilor casieriei, ține registrele de cheltuieli, dar este sub ordinele marelui visternic.

Cămărașul de catastife ține registrele tuturor veniturilor particulare ale domnului; ține și lista soldaților și când se trec în revistă el chiamă pe nume pe fiecare. Tot așa face când se plătesc lefurile soldaților și dă fiecărui căpitan lista soldaților din compania lui subscrisă de mâna sa. Pentru munca sa primește ca onorar dela fiecare câte un imperial.

Cămărașul de lumini (mai marele luminilor) primește în seama sa când se adună darea de ceară și seu (numită *bezmen*) și îngrijește să ia din ea ce trebuie pentru lumânările și lămpile curții.

Vornicul de târg, inspector al târgului, ia taxă din tot ce se vinde în piață cu număr sau cu măsură : această taxă se chiamă în Moldova *mortasipie*. El primește dela Cămărașul de lumini lumânările și le împarte oamenilor curții. Tot el are grijă să aibă lemne pentru nevoile curții și le împarte la timp pentru odăi și bucătării.

Vătaful de aprozi de târg, inspectorul aprozilor cari adună dările de tot felul dela cetățeni și le aduc la casierie. Toți aceștia împreună cu șeful lor sunt sub porunca marelui casier.

Vătaful de paici, mai mare peste paici, opt servitori ai domnului, cu cingători de argint, purtând săbii și lănci împodobite cu argint aurit la mâner și la vârf.

* * *

Pentru slujba doamnei sunt :

Vornici, doi, cari au împreună prefectura jud. Vaslui.

Comis, unu, care îngrijește de grajdurile, caii și trăsurile ei.

Cluceri, doi, cari au grijă de bucatele curtenilor și de nutrețul pentru vitele din grajdurile ei.

* * *

După aceștia vin la rând funcționarii nobili, cari prin serviciile ce fac domnului și la curte se pregătesc pentru demnități mai mari.

Camerierii divanului, 50, cari stau împrejurul domnului când acesta e în sală; ei chiamă înăuntru pe boieri.

Camerierii de spățarie, 24.

Camerierii cancelariei mari, 12.

Camerierii cancelariei mici, 3.

Postelnici, 7, de rang superior, iar de rang inferior 24 sau mai mulți, dacă vrea domnul.

Aprozi de divan, 50, a căror funcțiune corespunde cu a ciaușilor la Turci, au sarcina de a aduce la judecată pe acuzații neprezențați la termen și de a sili la plată pe datornicii înșelători.

Păhărniceii, 24, stau lângă mese și dau paharele oaspeților domnului.

Stolniceii, 24, aduc mâncările dela bucătărie la masa domnului.

Armășei, 60, se trimit să prinză pe hoți, pe boierii cari se pregătesc de fugă și pe cei acuzați de vreo vină mare.

Ușierii, cari duc la gazdă pe Turcii trimiși de la Poarta Otomană și pe Tătarii de la Hanul tătărăsc; ei le procură proviziile necesare și celelalte de trebuință.

CAP. VII.

Despre armata Moldovei.

După ce am arătat numele boierilor Moldovei și ai Curții domnești, urmează să vorbim pe scurt despre armata pe care a avut-o odinioară Moldova și cea pe care o ține acum.

Cronicile interne spun că armata Moldovei libere de altădată se socotea la șaptezeci de mii de soldați, ba nu era rar și la o sută de mii. Acel lucru va trebui să-l crează cel ce va considera războaiele ce a purtat Moldova odinioară cu vecinii ei puternici, Turcii, Polonii, Cazacii, Ungurii și Valahii, contra cărora nu numai și-a apărut libertatea, dar — până pe timpul lui Bogdan III — și-a întins chiar mai departe hotarele sale. În adevăr, forțele Moldovei, după cum au ajuns la culme sub Ștefan cel Mare, tot așa, după el, au început a descrește în mod simțitor.

Căci, după Bogdan III, care a închinat Turcilor Moldova, conducătorii de atunci ai țării, fiind sub tutela Turcilor, se socotiră feriți de atacurile vecinilor și părăsiră chiar pe față chestiunea militară și lăsară ușor nu numai să scadă vechia virtute, dar și numărul trupelor lor, socotind că este inutil să hrănească atâția oameni fără nevoie. Totuși, până în vremea Movileștilor — spun Cronicile Moldovei — au avut domnitorii nu mai puțin de patruzeci de mii soldați; dar după aceea, și din cauza luptelor interne și din cauza înșelăciunii Turcilor, cari, îndemnați de prilejul răsvrătirii domnilor, căutau să răpească orice strălucire coroanei Moldovei, până într'atât a scăzut puterea Moldovenilor, încât astăzi d'abia îndrăsnesc să opue dușmanului șase sau opt mii de ostași.

Soldații se deosebesc în soldați *cu leafă* cari servesc cu plată hotărâtă, și soldați de *scuteală*, cari fac serviciu pe cheltuiala lor, ca să fie scutiți de impozite.

Comandanții militarilor *cu leafă* sunt:

✓ *Baş-buluc-bași* ¹⁾ are sub comanda sa zece *buluc-bași* sau căpitani; iar fiecare din acești are sub ordinele sale cam o sută de *segbani*. Prin această vorbă turcească „segbani” ²⁾ se înțeleg soldați angajați dintre Sârbi, Bulgari, Albanezi și Greci cari slujesc cu plată bună pentru paza persoanei domnului, ei sunt todeauna, cu schimbul, în curtea domnească și au locuințele lor chiar lângă zidurile palatului.

✓ *Căpitani nemți*, patru, cari odată aveau câte o mie de oameni sub comanda lor, au astăzi d'abia câte 25 de soldați sub steagurile lor.

Căpitani cazaci, patru, cari, asemenea, altădată comandau fiecare câte o mie și mai mulți soldați, astăzi au d'abia câte patruzeci sau cincizeci compatrioți și aceia adunați mai mult din neamul Zaporojenilor ³⁾.

Căpitani călăreți, douăzeci, cari comandă cam câte o sută de soldați și sunt plătiți fiecare cu trei imperiali pe lună.

Ei sunt sub comanda *căpitanilor mari* și aceștia sub ordinele *hatmanului*.

1) Cronicarii zic și : *bulucbaș* (a).

2) Forma obișnuită sub care se cunoaște acest cuvânt, întrebuințat de cronicari, este : *seimeni*.

3) Cazaci din Rusia de pe lângă fluviul Nipru.

Căpitani ai Tătarilor lipcani (prin acest cuvânt se numesc Sciții cari locuiesc în Lituania și țin de religia mahomedană), patru sau mai mulți, după cum vrea domnul.

Beșli-agasi care are sub comanda sa doi căpitani de *beșlii*. Acești beșlii sunt Turci sau Tătari, ținuti de domnitor ca să oprească mișcările trupelor turcești și ca să pedepsească pe Turci dacă ar încerca vreo neorânduială; căci la Otomani se consideră faptă criminală ca un Mahomedan să fie pedepsit sau bătut de un necredincios, cum numesc ei pe Creștini.

Comandanții ostașilor *de scuteală*, adică acei cari servesc pentru a fi scutiți de impozite, sunt :

Buluk-bașii orașelor, câte patru sau cinci pentru fiecare oraș spre paza teritoriului său; în Iași sunt zece; peste toți e mai mare Aga.

Căpitani, opt, cari comandă pe darabani, sub ordinele *căpitaniului șef* ai darabanilor, iar acesta e comandat de Aga.

Căpitani de mie, nouăsprezece, în cele nouăsprezece județe ale Moldovei. Odinioară avea fiecare câte zece centurii, comandate de *sutași* cum se zice în Moldova. ⁴⁾ Astăzi numărul lor a scăzut foarte mult. Altădată ei ascultau de vornicii mari ai țării de sus și de jos, acum însă toate trupele acestea sunt încredințate grijii și comandai hatmanului. Cei ce se găsesc la hotare păzesc trecătorile munților și vadurile râurilor; cei ce se găsesc în centrele din mijlocul Moldovei, unde nu este teamă de vreun dușman, se întrebuințează ca streajă în curtea hatmanului și sunt trimiși de el unde cere vreo nevoie a țării.

Înainte au fost și *husarii*, al căror nume arată că sunt din felul celor ziși *hinsari*. Cei de astăzi, din țara de sus și de jos, sub ordinele vornicului nu fac parte din armată, ci — deși au păstrat încă vechiul nume milităresc — ajută la cultura

4) *Căpitanii de mie* sunt numiți câteodată de Cantemir *chiliarhi* (dela grecește). Trad. lui Negruzzi din 1851 îi numește „căpitani de *polcuri*”. Cuvântul rusesc *polk* (de unde *polcovic*) s'a întrebuințat la noi în vremea Regulamentului organic, iar mai târziu s'a înlocuit prin *regiment* (și *polcovic* prin *colonel*). Tot Negruzzi explică cuvântul *sutaș* (prin care pare a înțelege : grupă de o *sută*, când în realitate e : comandant *peste o sută*) prin *roată*, asemenea întrebuințat în timpul Regulamentului Organic, corpunzând cu expresia modernă de *companie*.

câmpului ; deaceea a și rămas proverbul despre ei : „de la armă la sapă”.

Tot în același rând cu ei trebuie pus corpul vânătorilor Moldovei, care, cu vătaful sau comandantul său, ocupă un sat de vre-o sută de case în munții Moldovei aproape de orașul Piatra.¹⁾ În timp de războiu trebuie să fie totdeauna lângă cartierul domnului ; în timp de pace se ocupă de vânătoare și aduc la curtea domnească diferite animale din păduri, cerbi, boi, oi și altele, fie vii pentru petrecere, fie ucise pentru masă. Pentru munca aceasta sunt scutiți de impozite și primesc leafă numai pentru praf de pușcă și plumbi.

Călărașii de Tarigrad (sau alergătorii la Constantinopol), 50 la număr, cu vătaful sau comandantul lor, cari toți știu turcește, când este nevoie trebuie să se ducă la Constantinopol și pentru serviciul lor, afară de scutirea de impozite, primesc din casa Statului douăzeci de imperiali.

Călărașii de Galați îndeplinesc, cu vătaful lor, același serviciu ca și cei de Tarigrad, dar ei primesc din casa Statului, când sunt trimiși, numai zece imperiali. Numărul lor e cam cincizeci.

Umblătorii (sau : alergătorii) *de Hotin*, 50 și tot atâția

Umblătorii de Soroca, se aleg dintre cei ce cunosc limba polonă și rusă și se trimit după nevoie în Polonia și Rusia. Și unii și alții sunt sub ordinele vătafului sau șefului lor.

Fuștasii, 24, în timp de pace păzesc porțile apartamentului doamnei și închisoarea de curte, unde se închid curtenii pentru greșeli mai ușoare și aplică loviturile celor ce se pedepsesc astfel din porunca domnului. Ei însoțesc pe domn când iese cu pompă sau spre preumblare, mergând de o parte și de alta și ținând în mână fușturi²⁾. Același serviciu fac și în timp de războiu. Au un comandant special al lor numit *vătaf de fuștași*.

* * *

Acestea sunt trupele pe cari le ține țara cu cheltuielile sale pentru domn. Nimeni nu împiedică pe domn să aibă mai multe

1) Pe un exemplar din textul latin al lui Cantemir (Biblioteca Academiei) cineva a notat cu creionul că acolo s'a format „satul Vânători”, care în adevăr există și azi sub numele de : *Vânătorii Neamțului*.

2) *Fuște* plur. *fuști* sau *fușturi* ieșit din uz, însemna și baston și lance sau sulică.

plătite din casa sa ; totuși, în vremea noastră, afară numai când urzesc vre-o revoluție, nu mai încearcă domnii să mărească numărul trupelor, căci socotesc mai folositor să puie banii în lăzile lor de cât să-i dea să-i mănânce niște soldați cari nu le sunt întru nimic folositori.

CAP. VIII.

Despre ceremoniile Curții când domnii ies din palat și când dau ospete.

După cele spuse, socotim că nu va fi inutil nici fără interes pentru cititorul curios a-i arăta pe scurt rânduiala la purcesul domnilor și la ospetele domnești precum și la ascultarea slujbei la biserică.

Decâteori iese domnul afară din oraș ca să viziteze vreo biserică sau mănăstire sau ca să meargă la războiu, aceasta se face cu cea mai mare pompă și cu cât mai multe trupe de soldați.

Parada e condusă de câțiva conducători și cunoscători ai drumurilor dintre soldați și alergători însărcinați cu acest serviciu. Urmează călărimea, având în frunte steagurile și pe comandanți și lăsându-se un spațiu între fiecare unitate, pentru a se putea deosebi unii de alții. Căpitanii regimentelor merg de o parte și de alta a steagurilor, îngrijind ca toți soldații să meargă în ordine și în linie dreaptă. După ei vin călărașii și alergătorii, cu șefii lor, apoi caii de călărie și cele două tuiuri pe cari le-a primit domnul dela Curtea otomană ca semn al puterii sale. Urmează fiii domnului și, puțin mai urmă, în mijlocul liniei însuși domnul. Il înconjoară de o parte și alta paici, despre a căror îmbrăcăminte și serviciu am vorbit mai înainte¹⁾. Mai în urmă, la dreapta comișii, șefii funcționarilor curții la stânga marele postelnic cu ceilalți postelnici. În a treia linie de o parte și alta vin bulucbașii, cei mai bătrâni mai aproape de domn. În fine tot acest cortegiu este închis de o parte și alta de seimeni (sau soldați cu leafă) și ca să meargă drept și în pas egal, au grijă ceaușii, pe cari i-am putea numi cu o expresie europeană „corporali”.

1) Vezi pag. 61.....

După domn vine întâi spătarul, purtând spada domnului; urmează funcționarii intimi, cameristii, paharnicii, ciohodarii și medelnicerii. După aceștia în primul loc *vătaful de copii* cu copiii de casă apoi păharniceii, în al treilea rând stolniceii. Urmează sandgiakalem (steagul cel mare) împreună cu alte două steaguri, date domnului de către împărat la începutul domniei. După stegari, urmează tabulhana (muzica turcească) și apoi armașii pe două părți. Vin după aceștia în prima linie boierii cei mari, în a doua boierii de clasa a doua, apoi cei de a treia și toți boierii scoși din slujbă amestecați după funcțiunea ce au avut. Tot alaiul este închis, în fine, de ceata amestecată a slugilor boierești, a cetățenilor și negustorilor. Dacă domnul pornește la războiu, urmează tunurile sub comanda marelui șetrar și căpitanul cu pușcașii ¹⁾ sau tunarii și toate cele necesare taberei, munițiuni și bagaje. Astfel, toți boierii, merg la rândul lor după grad.

Cititorul va înțelege mai ușor acest alaiu dacă va privi ilustrația alăturată ²⁾.

Când au ajuns cu rânduiala aceasta la biserică sau la mănăstire, toată călărimea așezată în ordinea stabilită rămâne afară din biserică (din curtea bisericii) și salută prin înclinarea capului pe principele care trece, iar toți pedestrii câți pot intra în curte se așează în cerc cât mai mare. Domnul când vine la piatra intrării, descalecă pe când ciaușii îi strigă închinarea lor : *să trăiască întru mulți ani !* Atunci mitropolitul, pe când diaconii cădelnițează, iese înaintea domnului cu sfânta cruce și-i dă să sărute cartea sfintei evanghelii. De aici pornește înainte mitropolitul, psalții cântă axionul și domnul, după ce s'a închinat la sfintele icoane, trece pe amvon ³⁾ (pe unde numai domnului și preoților e permis să treacă) și în mijlocul bisericii se închină, apoi se duce la tronul său și după ce s'a așezat salută prin aplecarea capului întâi pe mitropolit, apoi pe boierii așezați în scaunele lor.

Fiindcă am apucat să descriem ceremoniile Curții, nu va fi fără interes să spunem pe scurt cum se face rânduiala scaunelor în biserică.

1) În limba veche *pușcă* însemna *tun*, deci servanții se numeau *pușcași*.

2) În edițiunea publicată de Academie lipsește ilustrația.

3) Amvon este pupitrul înalt de pe care se țin predicile. Unele traduceri au pas : *analogul*, adică pupitrul unde citește cântărețul. Aci însă nu poate fi vorba nici de una nici de alta. Vezi : Indicele.

În interiorul bisericii la coloana din dreapta este tronul domnului, ridicat cu trei trepte, împodobit cu împletituri sculptate și aurite, de o parte și de alta este stema țării, deasupra o coroană aurită sub care este chipul sfântului pe care domnul și l-a ales ca patron. La coloana din stânga a bisericii este scaunul destinat fiilor de domn, la fel cu celălalt, dar are numai două trepte. La dreapta domnului stă spătarul cu sabia lui pe umăr; la stânga, postelnicul, iar îndărătul lui șirul întreg al postelnicilor cu bastoanele lor se întinde până la coloana stângă. Apoi se așează ceilalți funcționari ai curții după ordinea lor. La dreapta domnului spre altar are loc mitropolitul cu un episcop, urmând apoi stareții mănăstirilor și egumenii până la scaunele cântăreților. La dreapta stau în față doi episcopi cu stareții corului mitropoliei. Șirul clericilor la dreapta îl închide marele visternic pentru că să aibă gata banii pecare obișnuiește domnul să-i dea la miruit ca nu cumva să se turbure tăcerea și devoțiunea dacă ar fi să-i aducă mai de departe. La stânga este logofătul al doilea și al treilea, unul pentru că are în grija sa afacerile clerului și ale tuturor mănăstirilor, celălalt pentru că trebuie să ție și să împartă coliva (colybam)¹⁾ după ce a fost sfințită de mitropolit sau alt preot. În unghiul drept al altarului este corul psaltilor moldoveni, în cel stâng al celor greci cari cântă cântările bisericesti în fiecare limbă pe rând. După tronul fiului de domn sunt boierii de prima clasă înșirați până la coloana de afară, care e în tinda bisericii, apoi boierii fără slujbă, căpitanii de mie, căpitanii și ceilalți câți au putut încăpea în biserică.

Dela tronul domnesc sunt soțiile boierilor așezate în dreptul bărbaților lor, după funcțiune, până la ultima coloană care este în latura dreaptă în interiorul bisericii. Acolo este așezat tronul doamnei cu trei trepte, iar, dacă ea are fete, acestea se așează între mama lor și soțiile boierilor. La dreapta doamnei sunt cameristele, fete de boier, cari o servesc. La stânga stau de pază cei doi vornici ai ei și priveghează ca lumea să nu se apropie prea mult de scaunele femeilor. În tinda din afară au loc soțiile

1) Am pus și cuvântul din original. Traducerea Academiei și traducerea din 1851 pun: *vinul*. După opinia Păr. N. Popescu, am pus chiar *colivă*, corespunzător cu cuvântul lui Cantemir, pe care l-am găsit și în lexiconul grecesc cu sensul de aici. În vremuri mai vechi se obișnuia a se face colivă la unele sărbători, nu numai la înmormântări și parastase.

boierilor fără slujbă în dreptul bărbaților lor. Lângă toți păreții bisericii sunt scaune pentru aceștia, dar nimeni nu îndrăznește să se așeze, afară de slujbele de noapte când se citesc viețile sfinților sau unii psalmi ai lui David. Numai domnului i-e permis a sta în biserică cu capul acoperit și-și scoate căciula numai când se cântă „Sfinte Dumnezeule“ ! ¹⁾, când se citesc evangheliile, când se recită simbolul credinței de la Niceea și Tatăl nostru sau când se rostesc de către preot cuvintele prin cari se sfințește sfânta împărtășenie ²⁾.

Când slujba ajunge la chinonic ³⁾, se duce întâi mitropolitul ca să sărute sfintele icoane, apoi și domnul, iar când acesta se coboară de pe tron, toții boierii ies din scaunele lor și la înapoierea lui îl salută cu supunere.

După ce se termină aceasta, mitropolitul oferă domnului, doamnei, fiilor și fiicelor lor antidoron ⁴⁾; asemenea toți boierii primind darul din mâna mitropolitului care șade pe scaunul său în fine logofătul al treilea le dă să guste vinul sfințit.

Terminându-se aceste ceremonii, boierii înainte, apoi domnul ies din biserică și ajungând în curtea bisericii încalecă cu toții și boierii salută respectuos pe domn, plecând capul, în momentul când el pornește. Apoi se urmează drumul la palat, după ordinea ce am descris. Acolo, în curtea din afară descalecă toți (căci în cea din lăuntru nu e permis să intre nimeni călare) și în curtea interioară, stând toți în rânduială în picioare, salută pe domn când descalecă. Apoi principele, după ce urcă treptele scării, întorcându-se spre boieri cu capul descoperit îi salută și el. În fine toți se duc pe la casele lor.

În zilele în cari nu e nicio serbare, prânzul domnului se servește în sala cea mică, mai des chiar în sala cea mare sau în apartamentul doamnei. La masa aceasta asistă totdeauna doi boieri mari și doi mici; iar în locurile ce mai rămân, comandantii armatei, căpitani și câteodată militari veterani. La cină nu ia parte niciun strein, afară numai dacă e vreo rudă a domnului sau cu o favoare particulară dobândită sau printr'o intimitate de curte

1) În text cuvintele grecești.

2) Cunoscutele cuvinte: „Luați, mâncați, acesta este trupul meu....”, etc.

3) Aceasta e cântarea ce se face în timpul miruelii, numită azi *concert*, în Transilvania *priceasnă* (după indicația Păr. Nicolae Popescu).

4) *Antidoron*: numirea grecească p. anafură. (Aceeași indicație.)

sau prin darul unei conversațiuni vesele. Doamna câteodată ia masa de prânz împreună cu soțul ei, alteori poruncește să-i puie masă separată în apartamentul său și acolo are oaspeți pe funcționarii săi particulari, medelnicer sau cupar sau paharnic și fete alese dintre fiicele nobililor și boierilor.

Dacă e o zi de sărbătoare, masa se așează în divanul cel mic. Prin tobe și trâmbițe se anunță aducerea bucatelor. Stolniceii, în cap cu vătaful și cu al doilea stolnic, le iau dela bucătărie și le prezintă marelui stolnic spre a fi puse pe masă.

După venirea domnului, mitropolitul spune rugăciunile obișnuite și binecuvintează bucatele, marele medelnicer aduce apa de spălat pe mâini. După ce domnul se așează la locul său, se așează și ceilalți toți după rangul lor, iar consilierii ¹⁾ și boierii cei mari stau împrejur îndeplinându-și fiecare funcțiunea. Marele Stolnic gustă întâiu mâncarea care se pune în fața domnului; după aceea, când domnul întinde mâna ca să ia mâncarea, se trage cu tunul și răsună muzica creștină și cea turcească. Marele paharnic toarnă primul pahar și gustă întâiu el vinul într'un păhăruț mai mic, ceea ce pe moldovenește se chiamă *credința*. Mitropolitul și episcopii, cari nu pot să mănânce carne (după regulile mănăstirești ale Sf. Vasile cel Mare) sunt serviți cu pește și lăpturi. În acel moment toți boierii se ridică în picioare și înclinând capul, salută pe domn când bea primul pahar. La celelalte pahare nu se mai ridică, dar apleacă cu seriozitate capul, chiar dacă sunt beți. Boierii cei mari, după ce s'a băut al treilea pahar, se așează la masă. Marele spătar dă sabia domnului spătarului al doilea, paharnicul al doilea servește paharul și toți ceilalți boieri de clasa a doua îndeplinesc funcțiunile celor dintâi. Mai apoi, domnul, în semn de cinste, le dă un vas cu mâncare de la masa sa, pe care ei, după ce i-au sărutat mâna, îl iau și-l duc într'o odaie vecină, unde se pune masa pentru dâșii. Aceeași cinste o face domnul și boierilor mai mici cari stau împrejur, bulucbașilor și căpitanilor, cu același ceremonial.

Dupăce toți au mâncat și au băut, acestia mai mici se întorc la serviciul lor la masa domnească, au grijă ca păhărniceii să se umple paharele boierilor, stolniceii să pună și să ridice bucatele, cămărașii să schimbe talerele și toate să se petreacă frumos

1) Consilierii, adică cei șapte boieri de sfat.

și după rânduială. Armașii stau la sfârșitul mesei (care se întinde în lungime) ținând buzduganele ca și cum ar păzi pe domn. După câteva pahare, când creierul s'a mai încălzit, se ridică primul pahar mare pentru bunătatea și mila cerească, al doilea pentru sănătatea sultanului, dar nu se spune niciun nume. Căci a bea în sănătatea Turcilor li se pare Moldovenilor necuviincios și urât, iar în schimb a închina un pahar pentru regii creștini și ortodocși li se pare periculos. Al treilea pahar îl ridică mitropolitul, după o cuvântare, pentru domn, la numele căruia toți boierii se scoală odată dela masă și se așează în mijlocul sălii după ordinea stabilită. Mitropolitul, după ce a sfârșit cuvântarea, face cruce spre domn și-l binecuvințează, iar când acesta duce paharul la gură, izbucnesc tunurile de jurîmprejur și un concert amestecat de muzici se aude de către cei dela masă cașicum ar veni dela depărtate colțuri ale palatului. După domn, bea mitropolitul dintr'un pahar de argint de aproape o sută de dramuri. El nu-și părăsește locul, ci numai se scoală în picioare. Toți ceilalți boieri și cei ce stau jos și cei din picioare beau, câte doi doi paharele ce se oferă și duși de braț de către marele postelnic sărută mâna domnului și se întorc la locurile lor. După acest pahar, beau în sănătatea doamnei a fiilor și fiicelor domnului, dacă nu și pentru alții, după vreun interes al timpului sau din pricina beției. Căci domnul n'are obiceiul a se scula dela masă până nu se aduc lumânările și după ce acestea au fost așezate prin porunca marelui medelnicer, toți mesenii se scoală în picioare și salută pe domn. Semnul terminării ospățului este șervetul pus pe masă de către domn și, observând aceasta, marele postelnic bate în pământ cu bastonul său de argint. La acest semnal toți câți sunt siguri pe picioare se ridică deodată, iar cei cărora băutura le-a luat stăpânirea picioarelor sunt ridicați de alții. Medelnicerul aduce domnului, care s'a ridicat, apa ca să se spele pe mâini și prosopul ca să se șteargă. Mitropolitul spune rugăciunea de mulțumire și atunci domnul face trei cruci, se întoarce spre boieri și-i salută cu capul descoperit.

Indată ce s'a întors cu spatele, funcționarii Curții și camerierii iau ce poate apuca fiecare de pe masă. E o onoare pentru ei să ducă vreo mâncare dela masa domnului. Totuși nu pier vase de argint, căci este oprit să ducă ceva afară din sală; iar dacă mai mulți adunați ar voi să mănânce separat trebuie să spuie celui

ce are grija argintăriei câte talere au primit și sunt ținuți să le înapoieze cu număr.

Pe ceilalți boieri muzica domnească îi duce până acasă; iar a doua zi, toți se adună în sala de audiență și sărutând mâna domnului mulțumesc pentru cinstea ce li s'a făcut și cer iertare pentru vreo greșală făcută din beție.

CAP. IX

Despre vânătorile domnului

În toată lumea s'a obișnuit ca printre cele mai mari plăceri ale principilor să fie deprinderea de a vâna fiarele sălbatice, asemenea a fost și pentru domnitorii Moldovei. Un neam deprins cu armele și cu toate exercițiile corporale avea firește înclinare pentru vânătoare, care este și ca un fel de războiu, dar pentru Moldoveni era oarecum de un interes particular, fiindcă se crede că o vânătoare a fost ocazia regăsirii și întemeierii patriei. Dar în cursul timpului domnitorii au trecut peste drepturile lor și au obligat la vânători pe țăranii săraci cari locuiau lângă păduri bogate în vânat și lângă câmpii plăcute și căroră astfel d'abia le mai rămânea timp să-și câștige hrana lor. Din cauza aceasta s'au născut adesea răscoale. Mai târziu oamenii cuminți au observat că domnii prea dedați vânătorii cam părăsesc grijile țării pe cari le lasă prietenilor și ei întrebuințează timpul destinat treburilor pentru asemenea plăceri.

Succesorii, văzând acestea, au stabilit exercitarea vânătorii în așa chip ca să nu apese prea mult pe locuitori și să nu lipsească pe domn de asemenea plăcere. Ei au fixat pe an numai patru epoci înaintea celor patru posturi ale bisericii orientale, când toți locuitorii țării, boieri, militari, nobili, cetățeni și negustori trebuie să ia parte la vânătoarea domnească. În aceste zile se adună vreo câteva mii de țărani din satele vecine și sunt porniți să intre în păduri și să gonească sălbătăciunile. Vânătorii se așează în locurile deschise din jurul pădurilor, unii însoțiți de câini de vânătoare, alții cu lațuri și prind ușor vânatul stârnit de strigătele țăranilor. Ca să se ațâțe silința vânătorilor, se stabilește pentru fiecare vânat o plată care se chiamă *bacșiș* (cu acest cuvânt turcesc se numește acest mic dar): pentru un ie-

pure se plătește 25 de aspri, pentru o vulpe 60, pentru un mistreț un imperial, pentru un urs un galben de aur, pentru o căprioară 80 de aspri. După ce se termină vânătoria, toate animalele curate, cari se mănâncă, se trimet unele la bucătăria domnului, altele se împart boierilor și comandanților armatei; cele necurate, vulpi, lupi, urși, pisici sălbatice ¹⁾ și altele asemenea, cari trăesc în munții Moldovei se dau paicilor sau servitorilor domnești, cari își fac un bun venit din pieile lor.

Afară de aceste pentru vânători sărbătorești pe an, domnul poate oricând ar voi să adune pe locuitori și să-i silească la uciderea fiarelor sălbatice (căci, precum am spus, nu e nimeni în Moldova care să-i pună vreo regulă sau să se împotrivească dorințelor lui); dar despre astfel de lucru se vorbește rău și o neștearsă pată pe numele lui rămâne și pentru posteritate și nici nu poate fi sigur că nu se vor face plângeri la Poartă pentru asemenea vexațiune. De aceea, când, îndemnat de frumusețea vremii sau a vreunui loc, ar voi să-și mulțumească o astfel de plăcere, domnul face vânătore cu oamenii curții și cu militarii cari trebuie să-l urmeze totdeauna — și aceasta nu prea des, ca să nu întrebuițeze cu sălbătăciunile tot timpul pe care trebuie să-l dea trebilor publice.

CAP. X.

Despre înmormântarea domnilor.

După cum Moldovenii dau mari onoruri domnului cât timp e în viață, tot așa fac și după moartea lui.

Indată ce a închis ochii, dacă e vară, îl îmbălsămează cu mirodenii și-l țin neîngropat în palat până când toți boierii, mari și mici, episcopii, arhimandriții și stareții tuturor mănăstirilor, chiar și monahi cunoscuți prin sfințenia vieții lor și principalii preoți se adună în Iași. Este îmbrăcat cu vestmintele domnești și cu insemnele puterii. Boierii mari și mici și ceilalți funcționari stau lângă dânsul cu același respect ca și când era viu; tot poporul, ca să-și manifeste întristarea, umblă prin oraș cu capul descoperit în toate zilele până la înmormântare și clopotele sună ziua și noaptea.

1) În original este și cuvântul *hilaces* pe care nu l-am putut traduce.

În ziua hotărâtă pentru îngropăciune se pregătește aceeași pompă care se obișnuia, înainte când eșea în mod solemn din palat. În frunte sunt preoții cântând cântecele de înmormântare ale bisericii orientale, de ambele părți merg trupele, cu steagurile și armele plecate. Toți poartă tristețea pe față și în îmbrăcăminte și această înfățișare o comunică și cailor, făcând să le curgă lacrimi din ochi, picându-le zeamă de ceapă. Sicriul e purtat pe umeri de boierii cei mari, apoi trece la cei mai mici până la cei din urnă, spre a se mărturisi prin aceasta că ei sunt gata supuși mortului ca și la poruncile celui viu. Cortegiul se încheie prin muzica militară cu trompete, cari, fiind înfundate scot sunetele lugubre.

Cu această rânduială îl duc la biserica catedrală și-l așează în fața tronului pe care stătea în timpul vieții și apoi se face serviciul funebru. Se sue apoi predicatorul în amvon și într-o lungă cuvântare pronunță elogiul defunctului, îi înșiră virtuțile, arată țării ce a pierdut în el, în fine consolează pe ascultători de această lovitură și exprimă nădejdea că fiul (sau succesorul) lui va avea aceleași virtuți laudate. După terminarea cuvântării, toți episcopii, stareții, boierii, nobilii și cei cari au fost în serviciul curții lui se duc la sicriu și sărută mâna dreaptă a mortului în care ține crucea. După această ultimă cinstire, dacă s'a hotărât să fie îngropat în oraș, este dus la locul destinat cu aceeași pompă cu care a fost adus în biserică și boierii cei mari îl scoboară în groapă cu fâșii de mătase. Mitropolitul aruncă cel dintâiu țărână peste sicriu și în acel moment se descarcă tunurile și sunetul muzicilor amestecat cu dangătul clopotelor produc un vuet confuz, care încetează numai când groapa a fost umplută. Dacă, însă, s'a hotărât să fie înmormântat în vreo mănăstire departe de oraș, atunci se aleg câțiva boieri, cu toți curtenii, cari să ducă acolo cu cea mai mare pompă rămășițele lui pământești. În tot drumul, ei păstrează pentru cadavrul lui același respect pe care i-l dădeau când era viu. Când au să treacă prin vreun oraș sau târg, iau din car sicriul și-l poartă pe umerii lor până când ies afară din oraș. În fine, când au ajuns la mănăstirea hotărâtă pentru înmormântare, îl așează în mormânt cu aceleași onoruri pe cari le-am spus mai nainte. Pun semnele de domnie pe perețele bisericii cel mai apropiat și apoi pe acel părete i se zugrăvește chipul.

CAP. XI.

Despre legile Moldovei

Tăcerea istoricilor ne oprește a ști cari au fost în vechime legile Daciei; totuși după obiceiurile celorlalte națiuni barbare, putem presupune că voința domnilor și drepturile naturii au avut putere și autoritate de legi scrise. Însă, după ce a fost învins Decebal de către Împăratul Ulpiu Traian și neamul Dacilor a fost nimicit, introducându-se în Dacia coloniile romane, noii locuitori au primit și legile romane. Acestea au rămas câtă vreme țara s'a supus poruncilor împăraților dela Roma și de la Constantinopol, iar, după ce năvălirile barbarilor au lipsit-o de locuitori și au silit pe stăpânitorii dela Constantinopol să lase părăsită provincia și să se îngrijească de propria lor casă, legile romane au început a se strica și a schimba așa de mult între locuitorii Daciei încât, când prin îndrăsneala fericitului Dragoș s'a întemeiat Moldova, judecătorii mai că nu știau cum să judece. *Alexandru I*, despotul Moldovei, pe care ai noștri pentru marile lui virtuți l-au numit *cel Bun*, când a primit coroana regească dela împăratul Constantinopolului, văzând aceste neajunsuri, a adoptat și legile Grecilor cuprinse în cărțile των Βασιλικών (Basilicalele) și din vastele acelea volume a făcut un extras de legi cari și azi se întrebuințează în Moldova. Acestea însă n'au putut înlătura diversele obiceiuri ale neamurilor vecine pe cari Moldovenii le-au luat în rătăcirile lor în atingere cu popoarele vecine precum cele privitoare la succesiune, la testamente, la împărțirea moștenirii, la hotarele și servituțile moșiilor, toate deosebite la deosebitele popoare de pe pământ. De aci s'au născut la Moldoveni două felurite de legi: unele scrise, întemeiate pe edictele împăraților romani și greci și pe hotărârile conciliilor; altele nescrise pe cari trebuie să le numim cu vorba slavonă *obiceai* care însemnează moravuri sau consuetudine [drept consuetudinar, obiceiul pământului]. Fiindcă aceste „obiceiuri”, nesprijinite pe nimic scris, erau adesea întoarse dela adevăratul lor înțeles de către judecători corupți și dădeau naștere la nedreptăți, Vasile Albanzul [Lupul], domnul Moldovei, în secolul trecut, a poruncit câtorva bărbați cunoscători de legile țărilor să adune într'o colecțiune toate legile scrise

și nescrise și a făcut din toate un singur Codice care este norma de astăzi pentru judecători spre a judeca drept.

CAP. XII.

Despre judecățile domnului și ale boierilor.

În tot cursul anului, afară de zilele hotărâte de biserică pentru marile ajunuri, domnul de trei sau patru ori pe săptămână judecă în divan în public procesele jeluitorilor. *Divanul* (cuvânt turcesc prin care Moldovenii înțeleg pretoriul) se ține într-o sală în mijlocul palatului domnesc. Acolo, la păretele din fund se așează tronul principelui, împodobit deasupra cu icoana lui Hristos înaintea judecății luminată totdeauna de o candelă aprinsă. În laturea stângă (care, la Moldoveni, după obiceiurile turcești, se consideră mai de onoare decât cea dreaptă) este scaunul mitropolitului, după care urmează ale boierilor în funcțiune, fiecare după gradul său; iar la păretele din dreapta sunt locurile boierilor fără slujbă. La mijloc, la dreapta domnului, stă aproape spătarul, ținând spada domnească; ceva mai încolo în aceeași parte, marele postelnic urmat de șirul postelnicilor. Ceilalți, a căror prezență în divan este necesară, precum aprozii și armășeii, stau în fața domnului ca să poată fi văzuți de el.

Domnul, după ce face o rugăciune către Hristos judecătorul, se așează pe tron și face semn de tăcere, iar din mulțimea jeluitorilor cari se adună la ușă se introduc de către aprozi câte doi trei, după porunca vornicilor. Jeluitorii, după ce li s'a judecat pricina (afară numai dacă judecata i-a oprit la închisoare) ies din divan pe altă ușă care dă în curte, apoi urmează alții, până când nu mai rămâne nimeni care să aibă vreo plângere. Dacă însă sună ceasul amiezii, cealaltă lume care ar mai fi este amânată să vie în altă zi la judecată.

Această judecată este așa de severă și nepărtinitoare încât chiar dacă ar fi marele logofăt contra căruia să se plângă și un țăran, îndată ce-și aud strigat numele ar trebui să plece de la locul său și să stea la stânga țăranului până se judecă procesul.

Cauzele mai grele le judecă însuși principele; cele mai ușoare sunt lăsate boierilor ca să le cerceteze. Boierii cărora li s'a încredințat cercetarea judecă acasă pricina și dau hotărîrea

după părerea lor. Dacă se mulțumesc cu ea și jeluitorul și acuzatul, ea devine aplicabilă ca și cum ar fi fost pronunțată în divanul domnului; dacă, însă, una sau alta din părți s'ar socoti nedreptățită, poate să apeleze la judecata domnului. La divan procesul se judecă din nou și dacă boierul îndemnat de darurile adversarilor sau de prietenie pentru ei sau chiar din ignoranța legilor s'ar dovedi că a dat o sentință nedreaptă, ar fi pedepsit foarte sever. Dacă însă s'ar părea principelui că apelantul a fost judecat drept, poate fi pedepsit și cu bătaia, fiindcă a desconsiderat judecata boierului. După voința domnului, i se poate aplica și altă pedeapsă meritată, asemenea e silit a plăti de două ori cheltuielile celuilalt. În privința pricinilor mai grele și proceselor criminale, dacă domnul însuși vrea să le cerceteze, poruncește ca pârâșul și acuzatul să se înfățișeze înaintea divanului și fiecăruia dintre ei li se dă cea mai mare libertate ca să spuie ce va crede atât pentru a se apăra cât și pentru a acuza pe celălalt. După ce s'a cercetat pricina, mitropolitul și toți boierii de sfat (sau consilieri) își spun hotărârea lor cu voce tare, chiar dacă știu că altfel este părerea domnului, și sau declară pe acuzat nevinovat de crimă sau îl declară vinovat. Boierilor fără slujbă nu li se permite a-și spune părerea decât dacă sunt întrebați de domn. După ce a ascultat părerile tuturor și dacă s'a stabilit că e vinovat, domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cuvine după legile civile și cele bisericești. Mitropolitul întâi citește textul legii, apoi cere îndurarea domnului (căruia nu i se poate opune nicio regulă) ceea ce se obișnuiește să facă și toți boierii ¹⁾. În fine domnul dă hotărârea: sau achită pe acuzat sau îl pedepsește cu moartea sau cu altă pedeapsă. Cei pedepsiți pentru vreo faptă criminală se dau marelui armaș spre a-i pune la închisoare, cei pentru datorii se dau vătafului aprozilor.

Sunt mai multe feluri de pedepse. Hoții sunt spânzurați, cei vinovați de sacrilegiu sunt arși, nobililor ucigași li se taie capul, țăranii sufer un supliciu încet și mai grav fiind puși în țeapă. Pentru asemenea crime mai că nu se poate cere clemența domnitorului afară numai dacă se împacă vinovatul cu familia celui ucis și rudele acestuia declară public față de domn că-l

1) Se înțelege: dacă e cazul.

iartă de vină și de pedeapsă, că nu vor să răsbune sângele prin sânge și moartea prin moarte. În acest caz poate ucigașul să aibă nădejde în clemența domnului, dar tot nu este sigur de viață. Dacă din viața lui anterioară se arată domnului că răutatea lui nu se poate îndrepta prin nicio pedeapsă sau dacă sunt alte motive cari îl determină să-l scoată din societate, domnul obișnuiește să răspundă: dacă reclamanții și familia celui ucis pot să-i ierte crima pe care a făcut-o, el însă nu suferă să trăiască în țară oameni ucigași și răi cari să molipsească cu puroiul lor membrele sănătoase ale ei — și în numele lui osândește pe criminal sau la moarte sau la ocnă.

Boierii, dacă sustrag ceva din tezaurul public sau dacă uneltesc ceva rău în contra domnului (ceeace din pricina spiritului nestatornic al Moldovenilor nu rar se întâmplă) pot să fie pedepsiți de către domn cu luarea vieții și a averii, fără a consulta pe ceilalți boieri. Dacă însă nu e temere că ar putea urma vreun neajuns din pricina amânării și că ceilalți conjurați ¹⁾ ar putea fi oarecum îndemnați să-și execute planul, domnul, ca să justifice sentința sa și să înfricoșeze pe ceilalți prin teroare, poruncește să aducă pe cel răsavrătit în divan și dovedind trădarea prin scrisori, dacă sunt, sau prin alte argumente, îl osândește la moarte sau altă pedeapsă. Dacă e pedepsit cu moartea, nu poate fi ucis altfel decât prin tăierea capului. Dacă e pedepsit cu bătaia, nu poate să facă aceasta nimeni decât domnul cu topuzul, ale cărui lovituri deși sunt foarte grele, dar nu ating onoarea, socotindu-se foarte desonorat a fi lovit de altcineva cu varga sau cu biciul.

Procese rămase nu stau îndelung sub judecată, ci pricina celor mai multe se termină în aceeași zi sau, dacă sunt prea încurcate, se cercetează în trei patru ședințe și se dă sentința. Dacă prințul din cauză de boală sau din altă pricină nu poate veni în divan, boierii așezați toți în scaunele lor ca și cum el ar fi prezent, ascultă procesele jeluitorilor și dau sentința; totuși hotărîrea lor cu povestirea pricinii îi este comunicată în scris.

Când domnul se duce la biserică sau la vreo petrecere, e permis tuturor să-i dea plângeri, pe cari le adună spătarul al treilea și, la întoarcerea domnului la palat, i le pune pe masă.

1) Probabil, înțelege: încă nedescoperiți.

Atunci vine logofătul al treilea și citește în fața lui cererile cuprinse în jelbi și scrie pe cealaltă parte a lor rezoluțiunea domnului, iar pe cele cari cer ceva în contra adevărului și a dreptății le rupe. Apoi spătarul le înapoiază pe toate petiționarilor și șeful aprozilor îngrijește să se execute voința domnului. Nu s'a auzit niciodată nici din zvon că judecata domnului a fost influențată de ceva nelegal sau că s'a depărtat dela ce e drept prin favorizarea altuia, dar s'a observat că acest lucru s'a întâmplat de câteva ori boierilor.

Aceasta este rânduiala când dorințele celor nedreptățiți sunt adresate judecătorului suprem din Moldova (vreau să zic : principelui) ca el să hotărască asupra lor.

Acum vom avea să vorbim despre judecătorii mai mici. Aceștia sunt sau generali, adică pentru toată țara, sau particulari, adică locali.

Consilierii domnului și boierii de divan de prima clasă, îndată ce au ieșit din orașul Iași, au drept în toată Moldova să asculte și să judece procesele; dar puteri mai mari au cei doi vornici mari. Dela judecata acestor din urmă nu se poate sustrage niciun cetățean care locuiește în ținutul unuia din ei. Față de ceilalți boieri, dacă o parte sau alta nu vrea, poate să nu se înfățișeze și să se plângă domnului înainte de a da ei vreo hotărîre. Asemenea, dacă unul din împricinați nu e mulțumit cu hotărîrea vornicului, îi rămâne libertatea de a se adresa divanului domnesc. Când împricinatul vine aici, nu se mai discută faptul în sine, ci numai se cercetează dacă hotărîrea vornicului (care se obișnuiește a se da celui ce a câștigat) s'a dat drept și după legile țării. Tot așa se cercetează și când cineva face apel la domn contra sentinței altui boier înaintea căruia se înfățișase mai înainte. Dacă sentința boierului se găsește nedreaptă (ceeace nu rar se întâmplă), i se dau pedepse grele, socotindu-l mituit. Dacă însă în cercetare se constată că drept s'a pronunțat și apelantul în dorința de a se judeca a jicnit onoarea boierului printr'o plângere nesperioasă, e supus la bătaie și va fi obligat să întoarcă îndoit cheltuielile părții adverse.

Chiar în cetatea Iașilor pot boierii de prima clasă să asculte și să judece procesele jeluitorilor, dacă ei consimt, căci altfel

nimeni nu poate fi oprit de a se înfățișa la judecata domnească.

Dacă vreun boier a judecat o pricină încredințată sieși în divanul domnesc, el trebuie să trimeată marelui logofăt printr'un grefier al divanului sentința dată de el și motivele. Dacă el, după condițiunea specială a procesului, o găsește dreaptă după legile civile și bisericești, scrie cu mâna sa : „S'a cercetat“ și o dă logofătului al treilea ca să-i puie pecetea divanului și prin acest fapt ea devine definitivă. Dacă i se pare, din contra, că boierul nu s'a pronunțat drept, rupe hotărîrea și îndreptează pe jeluitori la tribunalul domnesc. Însă afară din divan nici marele logofăt nu poate modifica sau respinge sentința altui boier, iar un inferior nu poate niciodată să anuleze sentința unui boier de grad superior.

Fiindcă boierii cei mari sunt ținuți mai todeauna să fie la curte și nu pot cerceta procesele tuturor în toată țară, s'au rânduit alți judecători statornici cari să împartă dreptatea în fiecare oraș și târg, numiți în unele părți *pârcălabi*, aiurea *vornici* și *cămărași*. Sunt câte doi pârcălabi la : Hotin, Cernăuți, Suceava, Neamț, Soroca, cari, fiindcă acestea sunt orașele cele mai mari din Moldova, ei poartă și numele de comandanți. Apoi câte doi la : Roman, Botoșani (oraș aparținând soției domnitorului), Orhei, Chișinău, Lăpușna, Fălci, Galați, Tecuci, Tutova, Putna. Celelalte orașe de mai mică importanță au câte un singur pârcălab. La Bârlad judecă procesele doi vornici, cari sunt locuitorii marelui vornic în Moldova de jos. Tot asemenea la Dorohoi, cari înlocuesc pe marele vornic al Moldovei de sus. La Câmpulung sunt doi și unu la Vaslui, peste saline la Ocna sunt doi cămărași.

Toți aceștia pot să asculte toate plângerile, dar pot hotărî numai în chestiile mai ușoare ; în cele mai grave trebuie să trimeată sau marelui vornic al ținutului sau la domnitor, dacă s'a făcut apel. În asemenea caz însă hotărâsc sorocul (adică ziua) când au să se înfățișeze părțile înaintea domnului. Aceasta se face în acest mod. Pârcălabul scrie un act în care amintește că Cutare și Cutare având un proces asupra cutărui obiect au făcut apel la domn și au făgăduit ca la cutare termen să se înfățișeze înaintea domnului. Taie în două acest act și dă fiecărui jeluitor câte o parte. Dacă unul sau altul nu se

duce la ziua hotărâtă, trebuie să plătească *heria*¹⁾ adică amenda bănească : dacă e țăran, 25 de galbeni, dacă e nobil, o sută, dacă e boier, șase sute. Acolo nu se primește nicio scuză, afară numai dacă poate dovedi că a fost oprit sau de boală sau de un serviciu pentru domn sau de o afacere cerută de cei mari ai țării.

CAP. XIII.

Despre veniturile de altădată și cele de acum ale Moldovei.

Odinioară Moldova statornicită de Dragoș, a fost proprietatea numai a domnului și cronicile țării precum și hrisoavele vechilor domni confirmă îndeajuns aceasta. Noii locuitori ai Moldovei nu puteau să-și aleagă proprietăți, ci după cum se distingea mai mult fiecare prin virtuțile sale, asemenea era dăruit de principe cu cinstea de boierie și cu pământuri și sate spre a-și susține demnitatea pe care o primise. Despre adevărul acestui lucru vorbesc toate hrisoavele vechilor familii din Moldova cari stăpânesc satele lor numai ca daruri și răsplătiri din partea domnului. Va fi interesant pentru a se vedea mai bine aceasta, să arătăm aci hrisovul dat strămoșului nostru Teodor Cantemir de către Ștefan-cel-Mare. Cuprinsul este acesta : „Fiindcă Teodor Cantemir, pârălăbul Chilie și Ismailului, „apărând aceste orașe în contra năvălirii Turcilor și Tătarilor, „s'a arătat servitor credincios și neobosit luptător pentru Sf. „Cruce, însă după aceea voind astfel Dumnezeu, toate locurile „acelea au fost ocupate și pustiite de Turci, iar el silit de puterea lor a părăsi moșiile părintești pe cari le dobândise moșii „și strămoșii lui, pentru slujbele îndeplinite cu credință, dela „înaintașii noștri de fericită pomenire, Noi, îndemnați de creștinească dreptate și îndurare, dăruim zisului Teodor Cantemir trei sate în județul Fălciilor, îl numim mai mare peste „Codrul Tigheciului și comandant suprem al călăreților Tighecieni” (care atunci după mărturia istoricilor număra opt mii de oaameni) Astfel glăsuesc și hrisoavele date altor familii. De aci vine și faptul că aproape nu e familie nobilă în Moldova

1) *Heria* (*cheria* în textul lui Cant.) sau *herăia* era taxa pentru reluarea unui proces când partea sau părțile nu se prezentau.

care să nu-și ia numele dela un sat pe care întemeietorul ei l-a primit ca dar de la vre-un domn. Astfel Cantemir s'a numit mai apoi, dela un sat, Silișteanu ¹⁾, Racoviță dela Racova, Ureche de la Urechești, etc. ²⁾

Fiindcă însă, în cursul timpului, s'a mărit foarte mult numărul boierilor și se părea că acele donațiuni au absorbit tot venitul țării, domnii au despărțit veniturile pentru necesitățile domnului de cele pentru trebuințele țării, cari înainte se adunau amândouă la un loc. Pentru întreținerea curții au oprit toate orașele și târgurile Moldovei cu 12 sate mai apropiate, salinele, impozitele, vămile, zeciuiala din oile, porcii și stupii țăranilor și nobililor de rang inferior căci boierii cei mari au fost totdeauna scutiți de această dare. Toate celelalte venituri le-au lăsat pentru stat și pentru boieri și au hotărât ca în timp de pace să se ia pentru stat 80 de aspri adică un florin de fiecare casă ceeace se numește : *fumuri* ³⁾; iar în timp de războiu un imperial adică 120 de aspri; iar dacă uneori era nevoie mai mare câte un galben ⁴⁾, care în vremea aceea prețuia două sute de aspri. Câtă sumă se strângea din aceste dări poate binevoitorul cititor să-și închipue, dacă ajungea să se plătească leafa la patruzeci de mii de soldați moldoveni și la alte patrusprezece mii de streini luați dintre Germani, Cazaci, Sârbi, Bulgari, Albanezi și Greci. Numai venitul sigur al domnului întrecea anual suma de șase sute de mii de imperiali; se constată din semile (sau socotelile) averii publice că dela singur Câmpulungul se lua ca zeciuială douăzeci și patru de mii de oi. Astăzi însă, durere! Moldova a ajuns la atâta sărăcie și nenorocire, încât abia dă a șasea parte din vechile venituri. Din impozitele vămilor ⁵⁾ numai cam treizeci de mii, din saline zece, dela orașe și târguri administrate de pâr-călabi cincisprezece, din zeciuiala oilor zece, iar în primul an al

1) Dela un sat *Silișteni*.

2) Așupra raportului dintre numele de localitate și numele de familie, vezi pg. 116

3) *Fum* (plur. *fumuri*) era o expresie care arată o casă; mai multe *fumuri* însemnau mai multe case. De aci birul care se plătea pentru fiecare casă se numea *fumărit*.

4) Prin *galben* dăm cuvântul din text : *aureus*.

5) In text : *vectigalibus et telloniis*. Deși vedem că în original sunt două cuvinte, socotim că vorba e numai de impozitul vămilor, căci Ducange explică în dictionarul său cuv. *vectigalia* prin *voitures*, iar alături de *telo* (telonis), cu sensul de „birou de plată”, pune *teloneum* pe care-l explică prin *impozit pentru mărfuri*.

domniei (când și boierii sunt ținuți să plătească zecimea) douăzeci, din zeciuiala stupilor și porcilor douăzeci și cinci, dela curteni și nobili de rang inferior cincisprezece mii, cari toate la un loc fac ceva mai mult de o sută de mii imperiali. De aceste venituri domnul poate să uzeze și să abuzeze după voință pentru trebuințele sale și ale Curții; iar marginile veniturilor statului se stabilesc nu după puterile supușilor, ci după trebuințele și lăcomia Turcilor căci nu se poate refuza ceeace cer ei, nici nu poate fi obligat principele să dea statului ceva din averea sa particulară. Toată grija tezaurului public o au cei șapte boeri mari (numiți popular boeri de sfat)¹⁾ și numai lor li se permite să intre în *vistierie* (sala destinată discuțiilor chestiunilor mari). Afară de ei numai marele vistier (care are paza tezaurului și ține cheile vistieriei) are loc între ei.

Așa dar, dacă se cere ceva de către Curtea turcească sau dacă domnul socotește să facă ceva pentru interesul public, poruncește în scris celor șapte boieri ca să discute despre acel lucru. Aceștia se adună în *vistierie* și toți își dau părerea despre modul cum trebuie să se facă, comunicând apoi domnului prin vistiernic. Dacă domnul aprobă părerea lor, poruncește ca în atâtea zile lucrul să se execute. Atunci se trimit doi sau trei sau chiar mai mulți (dacă necesitatea cere) în județe ca să adune banii sau proviziile și să le aducă vistierului dela care primesc chitanță. Acestor șapte boieri consilieri este ținut casierul ca la fiecare trei luni să dea socoteală de încasări și cheltuieli. Dacă timpurile sunt liniștite, se adună în tezaurul public la treizeci sau patruzeci de mii de imperiali, dar când se trimite dela Poartă domn nou sau cel vechiu se întărește din nou în domnie prin firman trebuie să se adune vreo cincizeci de mii de imperiali cari toți se răpesc și se storc dela nenorociții supuși pentru a mulțumi nesăturata lăcomie a Curții otomane. Deaceea se mărește din zi în zi primejdia ruinii generale mărimdu-se numărul nenorocirilor și mizeriilor.

1) Vezi pag. 78.

CAP. XIV.

Despre tributul și darurile pe cari Moldova le plătește
Curții Otomane.

De când armatele turcești s'au apropiat de malurile Dunării până în vremea lui Ștefan-cel-Mare, Moldovenii și-au apărat cu putere libertatea și nici lingușirile și marile promisiuni nici exemplul vecinilor Valahi nu i-au putut înșela ca să-și puie grumazul sub jug strein. E adevărat, cronicile țării spun că de câteva ori s'au dat bani Turcilor, căci domnitori foarte prudenți au putut cu bani să scape de suferințe, după exemplul lăudat al vestiților conducători ai republicei venețiene cari preferau să-și sacrifice punga decât țara și pe supușii lor; dar tribut constant și perpetuu nu li s'a putut impune până după Ștefan-cel-Mare.

În fine fiul lui, numit Bogdan încrucișatul, (după testamentul tatălui său, se zice) a făcut Moldova sa vasală Turcilor, cu îndatorirea de a da în fiecare an patru mii de galbeni patruzeci de cai și douăzeci și patru de șoimi, nu însă cu numele de tribut, ci pentru recunoașterea vasalității, iar dacă sultanul ar avea nevoie într'o expedițiune, s'ar trimite în tabăra turcească patru mii de Moldoveni ca să deschiză drumuri și să repare poduri. Această învoială a rămas aproape un secol întreg și Turcii, mulțumiți, ținuți în frâu de taurul moldovenesc, n'au îndrăsnit să-i facă silă înainte de a-l îmblânzi. După aceea însă, după răsvrătirea lui Ioan Armeanul, fiind foarte scăzute puterile Moldovenilor, începură a cere dela succesorul lui, Petru numit Șchiopul, douăsprezece mii de galbeni sub numele de tribut (*haraci*). Deși boierii se învoiră la aceasta, totuși Petru n'a vrut ca să rămâie vorba pentru viitorime că el a impus Moldovei primul tribut și, părăsind scaunul domnesc, s'a retras în Transilvania, unde-și avea moșiile. Urmașul lui, pus de Turci, Iancu Sasul, om crud și fără omenie, Șardanapalul Moldovei, ca să ia tronul, a primit lesne orice cereau Turcii și nu s'a temut să piarză un renume pe care înainte nu-l avea. În cursul timpului, fiindcă principii voiră de câteva ori să scuture acest jug, adăogindu-se mai ales desbinările lăuntrice, Turcii găsiră ocazia de a mări tributul, încât,

dela douăsprezece mii de galbeni l-au ridicat la şaizeci şi cinci mii de imperiali, pe cari trebuie să-i verse astăzi tezaurului otoman. Ca să primească aceşti bani, dacă nu e niciun războiu între Turcia şi alţi principii din Europa, se trimite în fiecare an în Moldova un funcţionar intim împărătesc numit *hasne agasi* (prefect al tezaurului). Acesta este primit în oraş de către domnitor cu mare pompă şi, după ce a numărat banii, îi dă înapoi domnului şi porunceşte să-i trimită la Constantinopol. Pentru această osteneală, el primeşte dela domn şapte mii cinci sute de imperiali şi o blană de samur. Câteodată trebuie să i se dea chiar o sumă mai mare, când vizirul cere aceasta prin scrisoare sau când se ştie că *hasne agasi* se bucură de o trecere specială, pe lângă împărat. După ce reprezentanţii domnului [la Constantinopol] au numărat casierilor împărăteşti banii tributului, ei primesc o chitanţă subscrisă de *hasne-agasi*, pe care o prezintă lui *madenhalfasi* (mai-marele minelor)¹⁾ şi primesc dela el altă adeverinţă prin care se constată că tributul acelui an este plătit. Ei le prezintă pe amândouă primului secretar al marelui vizir (*mektubci effendi*), care, primind adeverinţele celorlalţi, dă declaraţiunea sa că banii au fost primiţi. Vizirul, văzând această declaraţiune pe care i-o arată reprezentanţii, porunceşte să-i îmbrace cu caftan, apoi el şi *tefterdarul* scriu domnului o scrisoare amicală cam în acest fel :

După titlu : „Banii pe care trebuie să-i plătiţi anual, în acest „fericit an ni s’au adus şi ni s’au dat pe deplin şi fără lipsuri „de către mai marele tezaurului şi de către reprezentanţii tăi, „cari sunt neconţenit în serviciu la înalta poartă. Foarte bine ! „Fii îmbelşugat în toate ! Fie-ţi spre folos pâinea stăpânului „nostru, strălucitul sfânt împărat (dacă o vei merita) ! Să te „văd. Ridicându-ţi poalele hainei, întrebuiţează-ţi toate pu- „terile cu aceeaşi credinţă în viitor în toate slujbele împăra- „tului nostru ! Teme-te a lucra cu duşmănie sau altfel decât „ţi se va porunci ! Să mergi totdeauna cu credinţă şi devo- „tament şi pacea să fie cu tine !” Dat., etc.

Afară de tributul anual, de care vorbirăm, Moldova trebuie să mai dea : — sultanului, la *bairam* (Paştele Turcilor) cu nu-

1) Acest cuvânt : *maden* înseamnă şi *metal* şi *mină*. Cronicarii noştri i-au dat forma *madem* cu aceleaşi sensuri ca şi în turceşte.

mele de *peşkeş* (dar) douăsprezece mii cinci sute de imperiali, două blăni, una de samur de 1500 de imperiali alta de răs; — sultanei *valide* (mama împăratului) cinci mii de imperiali şi o blană de răs; — şase mii pentru ceara lumânărilor dela palatul imperial; — douăsprezece mii de imperiali pentru seul cu care se ung corăbiile de războiu; — două mii cinci sute de lei şi o blană de samur lui *kislar-agasi* (şeful eunucilor); — vizirului cinci mii imperiali şi o blană de samur foarte de preţ; — două mii cinci sute şi o blană de samur pentru *kehaia*; — tefterdarului o mie de taleri şi o blană de samur; — lui *reis effendi* cinci sute şi o blană de samur. Celelalte daruri, cari se împart funcţionarilor curţii împărăteşti şi ai vizirului, stofe, mătăsuri, şi blăni de samur mai ieftine (numite *pacea*, cari se scot de pe picioarele animalelor) fac aproape patruzeci de mii de imperiali.

Pe lângă acestea, dacă se porneşte vreun războiu cu Polonia sau cu Ruşii, vizirul porunceşte să se facă pod peste Dunăre sau să se dea cai pentru grajdul împărătesc, sau să se care tunurile cele mari de războiu sau să se adune grâne; toate acestea trebuie să le dea ţara cu cea mai mare îngrijire, dar toate aceste cheltuieli se scad din tributul anual.

Când trebuie să vie un domn nou, nu se plăteşte totdeauna aceeaşi sumă: depinde de lăcomia vizirului şi de ambiţia candidatului. Regulat este totuşi să se dea sultanului douăzeci şi cinci de mii de imperiali, sultanei-mame cinci mii, vizirului cincisprezece mii, lui *kehaia* pe jumătate decât acestuia, tefterdarului o mie, lui *reis effendi* cinci sute de imperiali. Darurile celorlalţi funcţionari şi curteni, ca la peşkeşul de bairam, se urcă la patruzeci de mii de imperiali. *Iskiemne agasi*, care conduce pe domn până la reşedinţa sa, primeşte ca onorariu zece mii de lei. Mai totdeauna aceste cheltuieli ajung la trei sute de mii de lei, pe care suma n'o plăteşte domnul din banii săi, ci ţara.

Şi înnoirea domniei ¹⁾ cere cheltuielile ei. Ea este, cum am zis mai înainte, sau mică sau mare. Mică, prin care se dă numai *întărirea* domniei (*hiukm ferman*) şi se plăteşte douăzeci

1) Despre înnoirea domniei vezi pag. 66.

2) Prin *lei* traducem vorba *leonines* din original. (Vezi Indicele).

și cinci de mii de imperiali, câteodată chiar mai puțin dacă vizirul are simpatie pentru domn. Mare, când *se înnoește* firmanul și trebuie să se facă după ce au trecut trei ani de domnie; ea cere aceleași cheltuieli ca la așezarea unui nou domn. Afară de acestea, dacă este trimis la domn un *kapugi bași* sau alt funcționar dela curtea împărătească cu vreun ordin, nu trebuie să se întoarcă fără daruri.

CAP. XV

Despre nobilimea Moldovei.

Pentru cei ce vor să cerceteze originea nobilimii moldovenești, nu e nevoie, ca la alte națiuni, a recurge la tradițiuni nesigure și obscure: scriitorii greci și latini ne dau lumină mai clară decât a soarelui. Socotim că nu va fi nimeni care să nege că cetățeni și militari romani au fost coloniile aduse în Dacia de Traian, după ce a învins pe Decebal și a supus tot regatul dacic. Dacă ne ar lipsi mărturia că Hadrian, după moartea lui Traian, când a lăsat în stăpânirea barbarilor unele provincii asiatiche ar fi fost — se zice — împiedecat a părăsi Moldova numai fiindcă se temea să nu piarză atâtea mii de cetățeni romani cari erau acolo, — ar fi suficient, pentru cititorul obișnuit să caute adevărul despre antichitate, regula statornică pentru toți Romanii de a nu primi în legiuni pe cineva care nu era cetățean și prin acest fapt nobil. Dacă astfel stau lucrurile, socotim că nu merită discuție afirmațiunea lui Aeneas Sylvius ¹⁾, care spune că Moldova a fost pentru Romani numai un loc de exil, căci niciodată mărturisirea unui scriitor contemporan nu va putea fi înlăturată față de a altuia care ar flecări orice după o mie de ani dela întâmplarea pe care o povestește. Nu avem să demonstrăm aci ²⁾ printr'un lung raționament că, în tot timpul care a trecut dela Traian până la noi,

1) *Aeneas Sylvius*: numele literar al unui papă al Romei (1458—1464), care a scris despre istoria Romanilor.

2) *Nota autorului*: Socotim că s'a demonstrat aceasta în cartea despre istoria Romano-Moldovenilor. — Cantemir înțelege scrierea sa: Hronicul Vechimii Romano-Moldo-Vlahilor.

neamul roman s'a întins și s'a păstrat în Dacia. Pentru cei cari s'ar îndoi aducem un singur argument: limba din Moldova, care — evident — este mai aproape decât oricare alta de vorbirea Romanilor și dovedește, fără posibilitate de contradicție, pe întemeietorii neamului nostru. Totuși nu vom susține că familiile de frunte ale nobililor cari înfloresc astăzi în Moldova sunt tot acelea cari, pe vremea Romanilor, au avut în Dacia aceleași demnități între tovarășii lor. Noi înțelegem vicisitudinile faptelor omenești, nici nu uităm că aceia cărora li s'au dat cele mai mari funcțiuni de către Dragoș, întemeietorul Moldovei, n'au fost aceia cari au putut să arate mai multe titluri ale strămoșilor, ci aceia cari întreceau pe alții în virtute și credință, nu uităm desbinările lăuntrice și luptele pentru putere, cunoaștem că prin năvălirile Tătarilor s'au pustiit câmpiile Moldovei, că dintre ele unele s'au ocupat de colonii noi ale țăranilor goniți ¹⁾ din Polonia, că de către ei s'au întemeiat sate, dându-le numele lor, sau — ce e mai probabil — adoptând numele satelor ca semn de nobleță.

În cursul timpului, după ce s'au distrus de Turci statele Sârbilor și Bulgarilor și chiar cetatea împărătească a Grecilor ²⁾ a căzut în stăpânirea streinilor, mulți urmași ai familiilor celor mai însemnate din acele neamuri s'au refugiat în Moldova, ca într'un azil comun al acelei vremi, și de sigur, grație fidelității lor, au fost primiți între pământeni și li s'a acordat onoarea boieriei. Chiar și unii din familiile cele mai nobile ale Tătarilor cari, din pricina a aproape necontenitelor războaie ce se purtau între Sciți și Moldoveni, ori căzuse în captivitate ori se supuseseră de bună voie domnitorilor, goniți de desbinările lor lăuntrice, se făcură creștini și fură admiși în funcțiuni civile și militare ale țării. Apoi mai ales în ultimul secol ³⁾, când se începu a se trimite în Moldova domni de la Constantinopol, mulți robi dintre Cerchezi și Abaziani cumpărați de domni pe când trăiau ca particulari în Constantinopol, după ce prin

1) Și așezați de proprietarii locurilor pustii în diferite puncte. Probabil acesta e înțelesul. Dar termenul întrebuințat de Cantemir este *abactorum* (*abactor* = *voleur de bestiaux*).

2) Constantinopolu.

3) Secolul XVII.

lungi servicii își arătară fidelitatea către domni, fură întâi puși în funcțiuni la curte, apoi ridicați la rang boieresc și prin aceasta dobândiră prerogativele nobleței. Și dintre Poloni au primit domnii în rândurile nobililor, mai ales pe aceia cari susțineau interesele domniei lor, precum, în schimb, mulți Moldoveni au fost primiți în nobilimea polonă.

În felul acesta, fiindcă se mărea prea mult numărul nobililor în Moldova, au hotărât domnitorii să împartă toată nobilimea în trei clase. Primul loc a fost dat boierilor mari ¹⁾, mai ales acelor puși de domni în slujbele cele mai înalte ale țării sau născuți din asemenea părinți. Sunt cam ca aceia cari, în imperiul rusesc, sub numele de *boiarski rod* se disting de celelalte categorii ale nobililor mai mici. În a doua clasă sunt curtenii cari au moștenit vreun sat dela părinții lor, cari la Ruși se chiamă *dvoriane*. În a treia clasă sunt *călărașii*, cari, pentru moșiile date lor în stăpânire de domnitori, sunt ținuti să-i urmeze totdeauna în războiu pe cheltuiala lor. Ultimii sunt *răzeșii* (pe cari am putea să-i numim mai bine coloni liberi decât „nobili”) ²⁾ cari corespund aproape cu *odnodvorți*, ei n’au moșii deosebite, ci locuiesc împreună mai mulți într’un sat și-si cultivă pământul sau singuri sau cu șerbi ³⁾ conduși de ei.

Neamurile boierilor, pe cari îi pomenește dela început istoria Moldovei, există încă aproape toate. E lucru de mirare că, după atâtea războaie, după atâtea cruzimi ale Tătarilor, nu s’a stins nicio familie din vechea nobilime moldavă, dacă exceptăm pe a lui Vasile Albanul ⁴⁾, domnul Moldovei, care după ce odinioară a întrecut în strălucire pe toate celelalte, astăzi a pierit cu totul.

Deși unele familii din acestea au ajuns astăzi într’atâta sărăcie, încât din cinci mii de curți boierești (câte existau odinioară) d’abia au rămas vreo cinci, dar urmașii lor sunt încă în viață.

1) Autorul întrebuințează termenul *barones*, care corespunde cu *boieri mari*.

2) Cantemir se servește de termenul *nobiles* (nobili) pentru a înțelege pe boierii de toate clasele. Pentru răzeși are oarecare îndoială, căci unii istorici nu-i consideră nobili.

3) Termenul latin *servi* se poate traduce sau cu *șerbi* sau cu vorba *vecini* în sens de *iobagi*.

4) Adică Vasile Lupu.

Doresc să înșir aci numele acestor familii și, fiindcă toate sunt egale în demnitate, le voi așeza pe alfabet ¹⁾ :

Abazeștii [Abază],
Arbureștii [Arbure sau Arbore.] [*Arbore*, jud. Suceava, *Arborea*, jud. Dorohoi],
Asanii, cari își trag originea de la Ioan Asan, principele Valahilor, după Choniates,
Arăpeștii [Arapu],
Bantașeștii [Bantaș],
Bașoteștii [Bașotă],
Bogdăneștii [Bogdan] [*Bogdana* jud. Bacău, *Bogdănești*, jud. Bacău, Baia, Bălți, Fălciu, Hotin, Iași, Tutova],
Bohușeștii [Bohuș] [*Buhuși*, jud. Neamț],
Bălșeștii, două familii [Balș],
Bouleștii [Boul] [*Bou*, jud. Putna],
Bozerenii [?],
Burgheleștii [Burghelea] [*Burghelea*, jud. Bălți],
Cantacuzenii, Greci, se trag din Ioan Cantacuzen, împăratul Constantinopolului,
Cantemirii [Cantemir] se trag din Chersonesul Tauric,
Carabaceștii [?],
Carpeștii [Carp],
Catargieștii [Catargi, Catargiu],
Hrisoverghii, Greci, neam de domni,
Clucereștii [Clucerul],
Costăcheștii sau *Gavrileștii* (Costache, Gavrilă),
Costineștii [Costin], Sârbi, [*Costinești*, jud. Botoșani, *Costineni* jud. Bacău],
Crupenschieștii [Crupenschi] Poloni,
Ciobăneștii [Ciobanul],
Ciaureștii [Ciaur sau Ceur],
Cerchezeștii [Cercez], Cerchezi [*Cerchez* jud. Cetatea Albă,

1) Din tabloul următor se poate vedea bine raportul dintre numele de familie și numele de sate, despre care vorbește Cantemir la pag. 108. El înșiră aci numele familiilor boierești, cu forma de plural. Alături de aceste plurale noi vom da (în paranteză) numele unui singur, care a fost purtat și de întemeietor (Ex. Costin, Costinești) și, apoi, dacă s'a găsit, numele satului pe care l-a stăpânit odată o familie sau un boier din familia aceea și care are sau forma de singular (ca numele fondatorului) sau formă de plural în —ești (ca numele familiei) sau în-*eni*.

Cerchezeni jud. Botoșani, *Cerchezești*, jud. Bacău),
Cițeștii, ¹⁾
Ciogoleștii [Ciogolea],
Darieștii [Darie],
Doniceștii [Donici],
Drăgușestii, [Drăguș],
Duraceștii sau *Doneștii* [Durac sau Donea],
Frățiceștii [?],
Găneștii [Ganea, Gănescul] [*Gănești*, jud. Covurlui și Iași],
Ghergheștii [?],
Goianeștii [Goian] [*Goiana*, jud. Lăpușna],
Hăbășeștii [Habășescul],
Hinteștii [Hintea, Hințescu?]
Hizareștii [?],
Isăceștii [Isac, Isăcescul],
Chiriacești [Chiriac, Chiriacescu],
Mihuleștii [Mihul] [*Mihuleni*, jud. Orhei],
Micleștii [Miclea, Miclescu] [*Miclești* jud. Orhei, Tutova, Vaslui],
Mileștii [Milea, Milesco] [*Milești*, jud. Bacău, Lăpușna],
Merești [Merea?] [*Merești*, jud. Baia],
Movileștii [Movilă] din această familie au fost 5 domni [*Movileni* jud. Baia, Covurlui, Iași, Lăpușna, Roman, Tutova, Tecuci],
Mozoceștii [?],
Murguleștii [Murgul, Murgulescul],
Naculeștii [Nacul],
Neculeștii, Greci [Necula],
Paladeștii, Greci [Palade] [*Paladești*, jud. Bacău],
Petralișii, Greci [?]
Pilateștii [Pilat],
Pisoscheștii Poloni [Pisoschi],
Prăjeștii [Prăjescul, Prajea] [*Prăjești*, jud. Bacău, Roman],
Racovițeștii [Racoviță, dela Racova].
Razii, Greci [Razu],
Ropceneștii [Ropcea] [*Ropcea*, jud. Storojinești],
Rusețeștii, Greci [Ruset],

1) Poate *Țițești*, căci e un boier pomenit de cronicari în secolul XVII: *Ilie Țițeșcul* poreclit Frige-Vacă.

Sepoteneștii [?],
Stârceștii [Stârcea] [*Stârcea* jud. Bălți, Rădăuți, *Stârceni*, jud. Soroca],
Sturzeștii [Sturza] [*Sturza*, jud. Roman, *Sturzeni*, jud. Bălți, Tighina, *Sturzești*, jud. Bălți],
Șeptiliceștii [Șeptilici], [*Șeptelici* jud. Soroca],
Șoldăneștii [Șoldan] [*Șoldana*, jud. Iași, Covurlui, *Șoldănești*, jud. Orhei, Botoșani],
Tălăbeștii [Tălabă],
Tâlpeștii [Talpă],
Tămășeștii [Tamaș] [*Tamaș*, jud. Bacău],
Tanschii [?],
Tăutuleștii [Tăutul] [*Tăuteni*, jud. Cernăuți, *Tăutești*, jud. Dorohoi, Iași],
Totoeștii [?] [*Totoești*, jud. Neamț],
Tudorești, Greci [Tudor],
Turculețeștii [Turculeț],
Vărlăneștii [Vârlan], [*Vărlănești*, jud. Bacău],
Urecheștii [Ureche] [*Urechești*, jud. Putna],
Zoreștii, *Zorileștii* [Zorea?, Zorilă].

La Moldoveni era un obicei, din vechime, care cu timpul a dobândit aproape putere de lege, după care tinerii, chiar născuți din familii nobile, nu erau primiți în funcțiuni publice decât după ce dăduse dovezi de credință în servicii inferioare și după ce fusese supuși unei experiențe și practice lungi a lucrurilor. Din această cauză boierii mai mici dădeau pe fiii lor, îndată ce ieșeau din adolescență, ca slujitori în casa unui boier mare, dar întrebuintarea lor nu putea fi alta decât să serve la masă și să păzească în anticamera stăpânului. După ce învățau în timp de trei ani obiceiurile curții și dobândeau deprinderi mai elegante, tot boierul îi ducea la Domnitor și izbutea, prin intervenirea lui, să fie numiți între cameristii marelui divan și după un an în pretoriul cel mic și apoi erau trecuți la spătărie. Aci, dacă vreunul dădea probe de bun caracter și de moravuri cinstite, așa ca să poată da bune nădejdi, era primit între cameristii cabinetului celui mare. De aici, după câțiva ani, prin intervenirea vreunui boier (căci se socotea lucru necuviincios ca un fiu să fie recomandat domnului de

către părinți), îl făcea postelnicel (postelnic mic): sunt doisprezece de aceștia cari merg înaintea domnului purtând vergele albe și subțiri, lungi cât statura lor. Dacă arăta, în acest serviciu, îndemânare și credință față de domn, îi dădea alte însărcinări în curtea interioară. După ce-și petrecea astfel tinerețea, îl înălța la a treia clasă și la urmă la prima clasă a boieriei. Dacă domnitorul observa la el în vreo chestiune un spirit deosebit, îl putea înălța în câțiva ani la cele mai înalte funcțiuni, deși boier de gradul cel mai mic. Astăzi, însă, cu sărăcia crescând și mândria, nobilul socotește că ar fi rușine pentru nobleța lui să servească unui boier, dar fiindcă ambițiunea nu-l lasă a trăi ca simplu particular, încearcă în toate chipurile, prin protecția rudelor sale, să fie primit dintr'odată între funcționarii interni numiți *boierinași*. Acest corp fiind oarecum pentru toată țara pepiniera din care se umple numărul boierilor mari, nici nu se poate spune ce monștri omenești se ridică foarte adesea la cele mai înalte funcțiuni. Aceasta este cauza pentru care mai adesea vei vedea între cei mai înalți funcționari cheltuitori, trufași, disprețuitori nu numai în administrația statului, dar lipsiți de disciplina moravurilor, în cari nu vei găsi nimic vrednic de laudă, afară de ceeace natura fără niciun fel de ajutor sau cultură a putut să dea ceva bun la câte unul.

* * *

Poate că ar fi potrivit să spunem aci în ce fel și cu ce ceremonial se dă boieria ¹⁾ în Moldova.

În ultima zi a lui Decemvrie, în ajunul sărbătorii Sfântului Vasile, după slujba vecerniei toți boierii, după chemarea marelui postelnic, își lasă în spătarie (auditoriul domnului) insemnele funcțiunii lor. A doua zi, la întâiu Ianuarie, cu trei sau patru ceasuri înainte de zori, toți boierii (atât cei în slujbă cât și cei fără slujbă) se adună la curte și însoțesc pe domn la slujba de dimineață, însă fără insemn, ca și cum ar fi toți fără slujbă. După terminarea serviciului divin, domnul intră în spătarie și se așează pe tron, pe când toți boierii stau afară. Apoi, domnul, printr'un camerier intim, chiamă pe marele postelnic, dacă vrea să-l confirme în funcțiune, sau pe acela pe

1) Aci *boterie* înseamnă *funcțiune*.

care voiește să-l puie în locul lui. Domnul rostește o scurtă cuvântare, amintește serviciile făcute statului de el sau de părinții lui și arată că din această cauză îl confirmă (sau îl numește), îl îndeamnă să fie cu aceeași fidelitate (pomenindu-i recompensele și pedepsele posibile) și-i spune ce are de făcut. Acestea zise, îi dă bastonul argintat, pe care el, după ce a sărutat mâna și poala hainei domnului, îl primește, se dă puțin înapoi și în acest timp e îmbrăcat cu caftan de către marele cămăraș. Deci marele postelnic primește cel dintâiu însemnele funcțiunii sale (nu fiindcă e mai mare în grad decât toți, căci este al cincilea la rând, după cum am spus mai înainte ¹⁾), dar fiindcă ceilalți trebuie să fie introduși de el). Așa dar, îndată ce a fost confirmat, chiamă, după porunca domnului, pe acela căruia vrea să-i dea cinstea de mare logofăt : după o scurtă cuvântare, îi dă bastonul aurit și marele postelnic îi pune pe umeri caftanul și, ținându-l ușor de subsuoară, îl conduce să sărute mâna domnului și poala hainei. Același ceremonial se face pentru ceilalți consilieri ²⁾ și pentru boierii de prima clasă. Boierii de clasa a doua sunt chemați de postelnicul al doilea și îmbrăcați cu caftan, cei de clasa a treia de postelnicul al treilea, dar acestora nu li se dă caftan, ci numai se confirmă de domn în funcțiunile lor.

După acestea, toți împreună urmează pe domn la sfânta liturghie ; în biserică cei nou numiți ocupă locurile celor înlăturați, iar cei scoși din slujbă rămân în tinda bisericii împreună cu alți colegi.

După ce se termină serviciul divin, domnul pofteste la prânz pe cine vrea, iar către seară trimite în dar boierilor de sfat [consilieri] și boierilor de primă clasă câte două pahare de argint (cari conțin aproape două ocale), celor de clasa a doua câte un singur pahar, pe cari trebuie toți să le bea pline cu vin, în fața domnului.

Soțiile boierilor de prima clasă primesc în aceeași zi dela doamnă câte un singur pahar mai mic.

În ziua următoare boierii se adună din nou în auditoriu, mulțumesc domnului pentru binefacerea primită și-i oferă, prin

1) Vezi pag. 79.

2) Adică boierii de sfat. Vezi pag. 78.

postelnic, un dar oarecare : un cal ales sau un alt lucru de preț.

În aceeași zi soțiile boierilor fac aceeași ceremonie doamnei în apartamentul ei.

În restul anului foarte rar obișnuiesc domnii să facă schimbări în funcțiuni, dar nimic nu se opune ca oricând să poată scoate din funcțiune pe vechii boieri și să puie alții noi. Fiindcă, însă, din vechime era obiceiul ca totdeauna la începutul anului să ridice în ranguri și să schimbe boierii în slujbe, se vede că din religiozitate au fost conduși la această veche datină și au socotit că este mai bine ales de cei bătrâni timpul pentru aceste ceremonii.

CAP. XVI

Despre ceilalți locuitori ai Moldovei.

D'abia îți vine să crezi că o țară în niște hotare atât de înguste ca Moldova să poată cuprinde neamuri atât de multe și atât de diferite.

Afară de Moldoveni, ai căror strămoși au venit din Maramureș, mai locuiesc mulți Greci, Albanezi, Sârbi, Bulgari, Poloni, Cazaci, Ruși, Unguri, Germani, Armeni, Evrei și fecunzii Țigani.

Grecii, Albanezii, Sârbii și Bulgarii trăiesc în libertate și unii se ocupă cu comerțul, alții slujesc domnului ca soldați cu plată.

Germani, Poloni și Cazaci sunt puțini : sunt sau militari sau funcționari ai Curții ; dintre Poloni au ajuns unii, dar rar, să aibă cinstea boieriei.

Armenii se socotesc supuși ai țării trăind ca negustori și cetățeni în celelalte orașe și târguri ale Moldovei și plătesc domnului impozit ca și locuitorii ceilalți ; dar au biserici cari țin de cultul roman (nici mai mici, nici mai urâte decât bisericile ortodocșilor) și se bucură de liberul exercițiu al ritului lor.

Și Evreii se consideră ca supuși ai țării și sunt obligați a plăti anual un impozit bănesc, mai mare decât cel obișnuit. N'au altă meserie decât negustoria și cârciumăria ; pot avea sinagoge, dar numai de lemn, nu de piatră.

Rușii și Ungurii sunt numai șerbi ¹⁾).

Țigani sunt risipiți în toată țara : mai nu este boier care să n'aibă ca robi ²⁾ mai multe familii de Țigani. De unde și când au venit în Moldova, nu știu nici ei și nu spun nici cronicile noastre. Vorbesc o limbă comună tuturor Țiganilor din părțile noastre, amestecată cu multe cuvinte curat grecești, multe chiar persane. N'au alte meserii decât fierăria și lucrarea aramei. Firea lor este ca a celor din alte țări, au aceleași moravuri, calitatea lor de frunte și însușirea distinctivă sunt hoția și lenea.

Turcii, ca negustori, locuiesc cei mai mulți în Iași, alții în orașe ; dar n'au voie să cumpere nicăeri moșie sau casă în vreun sat sau oraș, cu atât mai puțin să-și construiască biserici sau să facă în public rugăciuni după credința lor, nici n'a insistat vreodată curtea otomană ca domnii să le permită aceasta. De-ar da Dumnezeu să rămâie muți în vecie !

Moldovenii curați, afară de nobili, ale căror categorii le-am arătat mai înainte ³⁾, sunt orășeni ⁴⁾ sau țărani ⁵⁾, după cum locuiesc în orașe sau în sate. Orășenii nu sunt supuși nimănui decât domnului, căruia îi plătesc impozitul. Ei exercită toate meseriile, dar rar Moldovean negustor. Ei au din naștere un fel de mândrie sau slăbiciune și socotesc că e un lucru nedemn să facă orice negustorie, afară de vânzarea roadelor de pe proprietățile lor. Eu cred că aceasta este principala cauză pentru care rar găsim în Moldova un orășean bogat, și patria noastră, deși mai mult dă streinilor decât primește dela ei, totuși e chinuită totdeauna de lipsa de bani. Negustorii sunt de alte neamuri : Turci, Evrei, Armeni și Greci (pe cari obișnuim a-i numi *gelepi* ⁶⁾) ; din cauza lenei alor noștri, ei au pus mâna pe tot comerțul Moldovei și duc la Constantinopol și în alte orașe turme întregi de oi și de vite cumpărate în Moldova pe preț de nimic, iar acolo obișnuiesc să le vândă îndoit și întreit. Fiindcă, însă, cea mai mare parte dintre ei nu pot avea moșii și case în Moldova,

1) Prin *șerbi* traducem pe *servi*.

2) *Robi* traduce cuv. *subiecti* (subjectas familias.)

3) Vezi pag. 77.

4) *Orășeni* = cives.

5) *Țărani* = rustici.

6) *Gelepi* (Cantemir : *dzelepi*) se numeau într'o vreme *negustorii streini* și în deosebi *negustorii de vile*.

cea mai mare parte din averea lor o duc afară din țară, o mică parte trece înapoi Dunărea și d'abia ajunge să plătim tributul datorit Turcilor și să îndeplinim alte nevoi publice.

Nu e niciun țăran care să fie curat Moldovean. Cei ce se găsesc sunt de origine sau rusească sau transilvană (sau ungurească, cum obișnuim să zicem noi). Căci în primele timpuri când s'a așezat Moldova, Dragoș, fiindcă a găsit noua provincie lipsită de locuitori, a împărțit-o toată tovarășilor lui de expediție. Fiindcă, însă, li s'a părut nedrept ca un nobil să muncească pentru un nobil (căci toți se considerau deopotrivă nobili și de neam roman și socoteau nedemn pentru cei deprinși a purta armele să aibă grija câmpului), siliți au fost urmașii lui Dragoș, cu învoirea domnului, să năvălească în țările vecine, unde era introdusă șerbia agricultorilor, și să răpească de acolo cultivatori pentru pământ, aducându-i la moșiile lor. Că acest lucru e adevărat dovedește chiar cuvântul moldovenesc *vecin*¹⁾ [dat acestor locuitori], care arată că ei fuseseră înainte „vecini” (latinește *vicinus*) și apoi izbânda armelor moldovenești i-a silit la munca câmpului. Din aceeași cauză, în Moldova de sus care a început mai întâi a fi cultivată de oamenii lui Dragoș, sunt multe case ale țăranilor, pe când în cea de jos, care mai apoi a început a fi locuită, nu sunt deloc, afară de ale acelora pe cari boierii din părțile acelea i-au cumpărat din cea de sus și i-au adus în proprietățile lor și afară de ale celor ce au fost răzeși²⁾ și, din cauza sărăciei, și-au vândut moșia părintească și nedreptatea boierilor i-a silit să îndure jugul șerbiei. De aceea, chiar în fața judecății, dacă era cerut în șergie [sau iobăgie] de către boier, era ușor a se desluși starea lui dacă acuzatul arăta ori că au stăpânit vreodată strămoșii săi vreo moșie și din sărăcie sau din nevoile timpului au pierdut-o ori că au fost primiți între călarași, curteni și aprozi și judecata îl declara liber, căci serviciile acestea nu se pot îndeplini decât de către oameni liberi; altfel era silit a primi supunerea la boier.

Cei cari au fost aduși în mijlocul Moldovei din Polonia, în cursul timpului, și-au uitat limba și au învățat moldovenește; cei cari

1) Termenul moldovenesc *vecin* (vecinătate) are corespondent în Muntenia rumân (rumânie).

2) Pentru răzeși vezi pag. 115.

locuesc la hotarele Poloniei vorbesc încă rutenește sau polonește. Ungurii au fost mai îndărătnici în păstrarea limbii patriei lor ca și în păzirea ritualului Romei; dar toți cunosc limba moldovenească. Ori de ce neam ar fi, sunt ținuți a munci cu sârguință în interesul stăpânului lor: pentru aceasta nu e nicio măsură, ci pot fi puși la lucru oricâte zile ar vrea stăpânul. Banii sau vitele nu le pot fi luate cu forța și dacă un asemenea țăran are o avere cât de mare, stăpânul n'are nicio parte și dacă i-ar răpi-o, judecata l-ar osândi să i-o dea înapoi. Dacă stăpânul vrea să-i răpească ceva cu silnicie, îl bate până când țăranul îi dă de bună voie ce dorește. E oprit prin legi a-l ucide, iar, dacă i-ar lua viața în orice fel, nu numai ar fi judecat ca omorîtor, dar ar fi obligat să dea libertate soției și copiilor celui ucis, căci nimeni nu are dreptul de viață și de moarte față de orice Moldovean, afară de singur domnitorul. Boierului moldovean îi e permis să vândă pe un iobagiu [sau vecin], dar numai în satul în care s'a născut. Dacă vinde satul întreg cu vecini, vânzarea e bună și legală. Impozit plătește [țăranul] cât poruncește domnitorul, fără a preciza măsura și termenul. Aș zice că din toți muncitorii de pământ câți sunt în lume, cei mai săraci cu totul sunt țăranii moldoveni, dacă nu i-ar mântui de sărăcie, cam fără voia lor, belșugul pământului și al semănăturilor.

Sunt foarte leneși, n'au răbdare la muncă, ară puțin, seamănă puțin, dar seceră mult. Nu îngrijesc să aibă ceeace pot dobândi prin munca lor, ci sunt mulțumiți să puie în hambare câtă recoltă le ajunge pe un an sau — cum zic ei: până la „pânea cea nouă”, de aceea, dacă vine vreo secetă sau dacă vreo putere protivnică împiedică adunarea rodului, lesne sunt amenințați de foamete. Dacă un țăran are o vacă sau două, crede că a dobândit destul ca să-și poată hrăni copiii și pe sine, căci sunt unele [vaci] cari dau zilnic patruzeci sau măcar două zeci de litre de lapte. Dacă are douăzeci de stupi, poate ușor din produsul lor să plătească impozitul pe anul întreg. Un singur stup, dacă timpul e potrivit dorinței țăranului, ajunge ca să dea [roind] în fiecare an alte șapte și fiecare tăietură dă două sau mai multe măsuri de miere, iar o măsură se vinde cu un imperial.

Cei cari locuesc la munți au multe oi, miere și fructe;

cei dela câmp au semănături, boi și cai. Nenorocirea tuturor acestora este că au vecini pe Tătari, cari nu numai pe pe furiș răpesc ceea ce pot, dar câteodată sub formă de expediție în Polonia, fiindcă nu pot să nu treacă prin Moldova, nu numai că iau foarte multe prăzi, dar câte odată iau în robie pe toți locuitorii unor sate și-i vând la Constantinopol drept Ruși. Aceste năvăliri au fost oprite adesea prin ordine repetate ale Sultanului; dar cine este care să se poată feri de fraudele Tătarilor în această privință? Mai fericiți sunt totuși aceia pe cari soarta i-a dus la Constantinopol. Căci acolo reprezentanții domnilor oriunde găsesc un rob moldovean, pot să-l răscumpere fără plată și să-l pună în libertate.

Cele ce am spus mai sus, despre vecinii din Moldova, nu se potrivesc locuitorilor din trei ținuturi ale Moldovei, cari nu sunt în adevăr nobili, dar nu sunt supuși nici unui boier și trăesc ca într'un fel de republică.

Primul este *Câmpulung* în județul Sucevei, înconjurat de un lanț continuu de munți foarte înalți. Are cam cincisprezece sate cari toate se folosesc de legi și de judecători particulari. Câte odată primesc doi vornici trimiși de domn, totuși nu rar, dacă aceștia vatămă pe locuitori, îi gonesc sprijiniți de întăriturile pe cari natura li le-a dat. Ei nu cunosc munca câmpului, căci n'au câmpii în munții lor; toată ocupația lor este creșterea oilor. Plătesc impozit anual nu cât ar voi domnul, ci cum li s'a făgăduit de domnii anteriori, și această învoială o reînnoesc prin trimișii lor de câte ori vine un domn nou în Moldova. Dacă domnul ar voi să-i trateze cu asprime și să le împuie biruri noi, nu stau mult de vorbă, ci refuzând plata impozitului, se retrag în adâncurile cele mai ascunse ale munților; deaceia nu pot domnitorii să le ceară mai mult decât sunt datori. Câte odată, întărâtați de unii agitatori, s'au desfăcut de domni și au primit protecția Polonilor; acest lucru a dat prilej unor istorici poloni, să spună că Moldova a fost tributară Poloniei. Este constatat de toți că Moldova înainte de a se supune Turcilor, a fost aliată cu Polonia, aceasta chiar după mărturia episcopului Piasecius dela Premisl cu toată împotrivirea lui Dlugosius, Sarnicius și Orihovius ¹⁾. După ce Moldova a început să plătească tribut

1) Istorici poloni.

Turcilor, nu s'au mai putut gândi Polonii să o supere, ci unii regi au încercat de câteva ori s'o ajute a-și redobândi vechia libertate.

A doua republică mai mică în Moldova este *Vrancea* în județul Putnei aproape de hotarul Valahiei, înconjurată de toate părțile de munți foarte stâncoși. Ea are 12 sate și numără 2000 de case; pentru același motiv ca și Câmpulungul, locuitorii se mulțumesc cu creșterea oilor și nu cunosc plugul. Ei deasemeni plătesc în fiecare an domnitorului un impozit anumit și hotărît, se conduc după legile lor și refuză și poruncile domnitorului și pe judecătorii lui.

A treia este *Tigheciul* în județul Fălciu, o pădure așezată la hotarele Bugeacului Tătarilor, apărarea cea mai puternică a întregii Moldove așezată între Prut și Basarabia. Locuitorii plătesc în fiecare an domnitorului un mic impozit și sunt toți călărași. Odinioară ajungeau la 8000, astăzi deabia pot s'aducă în câmpul de luptă 2000. Ei întrec pe toți ceilalți locuitori ai Moldovei în puterea războinică, deaceia proverbul zice: „Cinci „ostași dela Crâm fac mai mult de cât zece din Bugeac. Cinci „Moldoveni întrec pe zece dela Crâm și cinci Codreni biruesc „pe zece Moldoveni”. Codreni însemnează: dela pădure (codru) fiindcă în Moldova se zice Codrul Tigheciului. Despre acesta am vorbit mai mult mai înainte: partea I capit. VI. ¹⁾

CAP. XVII.

Despre obiceiurile Moldovenilor.

Având a descrie obiceiurile Moldovenilor, lucru necunoscut de nimeni sau de puțini dintre streini, iubirea de patrie poruncește a lăuda neamul în care ne-am născut și a recomanda pe locuitorii țării noastre de origine; de altă parte iubirea adevărului se opune și oprește a lăuda faptele pe cari dreapta judecată ne sfătuește a le critica. Ar fi mai de folos pentru patrie, dacă locuitorii și-ar pune înaintea ochilor cu sinceritate viciile în cari bălăcesc, decât dacă s'ar înșela înșiși printr'o blândă lingușire și printr'o scuză iscusită, încât să crează că bune sunt faptele

1) Vezi pag. 27.

lor, pe cari le critică toată lumea deprinsă cu moravuri mai alese. Convinși de acest argument, vom mărturisi cu seninătate că, în moravurile Moldovenilor, afară de credința ortodoxă și de ospitalitate, mai că nu găsim ceva care să merite laudă. Viciile comune celorlalți muritori stăpânesc pe Moldoveni, dacă nu totdeauna în mai mult, dar de sigur nici în mai puțin. Din contra, virtuțile sunt rare și, fiindcă sunt lipsiți de exercițiul practicei adevărate a virtuților, d'abia vei găsi câte unul strălucind prin virtuți, ajutat de bunătatea deosebită a naturi.

Aroganța și mândria sunt mama și sora lor. Dacă Moldoveanul are un cal bun și o armă mai bună, va crede că nimeni nu-i e superior și nu va refuza să se lupte, dacă ar fi nevoie, chiar cu Dumnezeu. În deobște sunt irascibili și ușor se iau la harță, dar îndată se înmoaie și se împacă cu adversarul. Duelul nu e cunoscut la ei nici ca nume. Țăranii rar trec dela vorbă la armă, dar cu bastoane, cu ciomege și cu pumnii închid gurile prea îndrăsnețe ale tovarășilor; asemenea fac și militarii, rar ajung la arme și când aceasta se întâmplă, trebuie să-și ispășească îndrăsneala prin pedepse foarte severe. Sunt glumeți și veseli, inima lor nu e departe de gură, dar, precum uită lesne inimițiile, tot asemenea nu păstrează mult amintirea prietenilor. Nu disprețuesc beția, dar nici nu se prăpădesc după ea; totuși au mare plăcere să petreacă în lungi chefuri, dela ceasul al șaselea al zilei până la ceasul al treilea al nopții, uneori și până la revarsatul zorilor, și să se îndoape cu vin până când varsă. Totuși nu obișnuiesc să facă aceasta în toate zilele, ci numai în sărbători sau în vremea viscolelor de iarnă când frigul închide pe oameni între pereții caselor și-i îndeamnă să-și încălzească trupul cu vin. Nu le place rachiul; afară de militari, ceilalți locuitori beau numai câte un pahar, și acela mic, înaintea mesei. Le place mai mult vinul, mai ales în Moldova de jos și la hotarele Valahiei. A fost cândva o ceartă între Moldoveni și Valahi: cari sunt băutori mai strașnici; și ducându-se pe puntea dela Focșani (care este hotarul între Moldova și Valahia) concurenții au băut atâtea pahare până când Valahul năbușit de atâta cantitate de vin și-a dat duhul; iar ca premiu al acestei victorii Moldoveanul a fost făcut „nobil” de către domnitor.

Dau foarte bine cu arcul, au învățat să arunce și lancea, dar au făcut mai multă ispravă cu sabia. De pușcă nu se servă

decât vânătorii și socotesc că este neonest să întrebuințeze această armă împotriva inamicului, căci în întrebuințarea ei nu e nicio artă și nu cere nicio calitate războinică. La primul asalt se arată totdeauna foarte dârzi, la al doilea mai moi; respinși la acesta, rar au îndrăsnit să atace a treia oară. Au învățat totuși dela Tătari fuga și cu acest meșteșug nu odată au dobândit victoria în contra dușmanului. Față de cei învinși, după cum îi îndeamnă spiritul lor nestatornic, sunt câteodată îndurători, câteodată cruzi. Socotesc că este o datorie neapărată pentru un creștin să ucidă un Turc sau un Tătar și ar considera ca lipsit de credință pe cel care s'ar purta milos cu ei. Ceeace cugetă ei în această privință au dovedit în deajuns în ultima pustiire în Bugeac, când Petriceico, după lupta dela Viena, a năvălit în Basarabia.

Nu cunosc moderațiunea: când izbândesc, se îngâmă; când sunt învinși, își pierde capul. La prima vedere nu li se pare nimic greu; dacă intervine cea mai mică dificultate, se turbură și nu mai știu ce hotărîre să ia; în fine dacă văd neizbânda încercării lor, se căesc că au întreprins-o.

Astfel fiind lucrurile, se poate mulțumi numai providenței divine nespuse de binevoitoare că imperiul Otoman atât de mare și atât de temut (care a supus cu armele toată întinderea stăpînirii Romanilor în Asia și o parte nu mică în Europa și a cuprins cu sabia Ungaria, Serbia și Bulgaria și nenumărate alte țări și a pus stăpînire cu puterea peste neamul cel foarte iscusit al Grecilor) n'a putut sili pe un popor atât de incult și atât de slab să primească cu forța a fi supus și că, decâteori a îndrăsnit să scuture jugul primit de bună voie, i-a lăsat neatinse legile civile și bisericesti.

Moldovenii nu sunt iubitori de învățătură, ba chiar o urăsc. Ei nu cunosc nici numele artelor și științelor. Ei socotesc că învățatii își pierde mințile și, dacă vor să laude știința cuiva, zic că a înnebunit de multă învățătură. Despre acest lucru se păstrează în gura Moldovenilor un proverb rușinos: „Preotul are să se ocupe de învățătură; pentru ceilalți e destul să știe citi și scrie, să-și poată scrie numele, să poată însemna în condică boul alb, negru, ciut, cai, oi, vite și altele de ce fel mai sunt; toate celelalte sunt de prisos”.

Femeile nu sunt păzite de vederea bărbaților cu atâta grijă

ea la Turci, dar, dacă sunt de o condiție ceva mai bună, rar ies afară din casă. Cele de neam sunt în adevăr frumoase, dar mai puțin decât cele de rând. Acestea le întrec în frumusețe, dar multe sunt ușurate și chiar cu obiceiuri rele. Unele beau vin mult în casele lor, în public însă rar se va vedea o nevestă bând vin, căci femeile, cu cât vor mânca și vor bea mai puțin la ospete, cu atât se vor socoti mai [vrednice] de cinste. Deaceea d'abia le vei vedea ducând la gură din când în când o bucătică de pâine, nici nu deschid gura — ca să se vază dinții — și introduc mâncarea în gură cât pot mai ferit. Ele socotesc că nu e nimic mai rușinos decât să se vază părul unei femei măritate sau văduve și se consideră crimă faptul de a descoperi capul unei femei. Din contră, fetele țin că nu se cade să-și acopere capul cu vreo basma cât de subțire; căci libertatea părului este semnul castității.

De altfel, după cum diferită e clima în diversele provincii ale Moldovei tot așa deosebite sunt și obiceiurile.

Locuitorii din Moldova de jos sunt mai deprinși cu armele din cauza deselor războaie cu Tătarii; sunt și soldați mai buni și mai cruzi, dar sunt turburători și nestatornici și, dacă n'au în față un dușman din afară, lenevia îi strică lesne și urzesc răsvărtiri contra comandanților și câteodată chiar contra domnitorului.

Sunt puțin înclinați la cele bisericesti. Mulți dintre ei — și aproape mai toată lumea de jos — cred că fiecărui muritor i-a scris Dumnezeu ziua sfârșitului și că, dacă nu s'a împlinit sorocul, nu poate nimeni nici să moară, nici să cază în războiu. Acest lucru le întărește sufletul într'atât încât se aruncă uneori ca niște turbați contra dușmanului; ei cred că nu e niciun păcat o omorî sau a jefui pe Turc, Scit¹⁾ și Evreu și cu atât mai puțin că ar fi o crimă. Cei cari sunt vecini cu Tătarii fac multe furturi; iar dacă fac vreo năvălire în ținuturile acestora, zic că n'au furat nimic, ci au luat înapoi, căci Tătarii n'au avut odinioară nimic al lor, ci numai ce au răpit cu forța dela strămoșii [Moldovenilor].

La ei adulteriile sunt rare, însă tinerii, până când se însoară, socotesc că, nefiind legați de nicio lege, nu e rușine, ci laudă

1) Prin *Sciti* înțelege locuitori de dincolo de Nistru și în genere pe vechii locuitori ai țărilor orientale din vremea Romanilor și mai înainte. Vezi pag. 1.

să aibă dragoste pe ascuns; de aceea vei auzi adesea la ei zicându-se: „Fiul meu, ferește-te să nu furi și să nu jefuești, fiindcă „nu te voi putea scăpa de furci, iar pentru vreo dragoste oprită, nu e nicio primejdie de moarte decât să plătești banii șugubinei (așa se chiamă cel ce urmărește fetele violate sau femeile publice)”¹⁾.

E de laudă — și vrednică a fi deosebită și totdeauna cunoscută — ospitalitatea pe care o acordă călătorilor și streinilor. Deși sunt foarte săraci din cauza vecinătății Tătarilor, dar o mâncare și un adăpost nu refuză trecătorului, ba chiar pe cel cu cai îl țin trei zile fără plată. Pe cel care vine îl primesc cu bunătate și veselie, ca și cum ar veni un frate sau o rudă. Sunt unii cari întârziează cu prânzul până la ceasul al nouălea și, ca să nu mănânce singuri, trimit servitori pe drum și orice călător întâlnesc îl poftesc la masă și la adăpost. Numai cei din Vaslui nu merită această laudă, căci nu numai își închid casa și camera față de oaspete, dar, când văd venind vreun strein, se strecoară pe ascuns, se întorc acoperiți cu sdrențe și cer de po-mană, ca cerșetorii, chiar de la acel strein.

Locuitorii din Moldova de sus sunt mai pașnici și nedeprinși cu armele, ei vor mai bine să mănânce în liniște pâinea câștigată cu sudoarea feții lor. Sunt foarte religioși, aproape până la superstițiune; de aceea vei găsi numai în județul Sucevei șaizeci de biserici de piatră, iar în toată Moldova de sus mai mult de două sute de mănăstiri mari zidite din piatră. Munții sunt plini de călugări și pustnici, cari și-au închinat lui Dumnezeu viața lor singuratică scăpată de turburările lumești. Hoțiile sunt rare la ei, sau aproape că nu sunt. Totdeauna s'au arătat credincioși domnitorului și, dacă s'au produs și la ei turburări interioare, focul a fost pus de boierii din Moldova de jos. Ceea-ce este rar la Moldovenii ceilalți, la ei vei găsi castitate și moravuri oneste chiar înainte de căsătorie. Sunt mai pricepuți decât ceilalți în afacerile publice, își văd mai bine de

1) Cantemir întrebuițează forma latinizată: *szugubinato*, care presupune un nominativ *szugubinaus*, dacă e vorba de un funcționar, sau *szubinatum*, dacă e vorba de o instituție (ceceace ar corespunde cu *poliția de moravuri* de azi). *Șugubină* (mai vechiu: *deșugubină*) înseamnă păcatul de aduiter și de desfrânare, apoi amenda pentru aceste păcate. Cel care cerceta cazurile și aplica pedeapsa se numea de obicei *șugubinar*.

afacerile lor particulare, îndeplinesc poruncile cu mare stăruință, față de oaspeți sunt mai sgârșiți de cât cei din Moldova de jos.

Jocurile moldovenești sunt altfel cât la celelalte neamuri. Ei nu joacă câte doi sau câte patru, ca Francezii sau Polonii, ci mai multe persoane odată alcătuesc sau un cerc sau un șir lung și joacă mai bucuros la nunți. Dacă toți cari joacă în cerc se țin de mână și se mișcă în pas măsurat la dreapta și la stânga, aceasta se numește *horă*; dacă însă așezați în șir lung se țin de mână astfel ca extremele să rămână libere și se învârtesc în diferite feluri, aceasta se numește cu vorba polonă *danț*. La nunți, înainte de ceremonia religioasă, este obiceiul să joace în curte sau în stradă în două grupe: deoparte bărbații, de alta femeile. Fiecare alege un conducător, un bătrân onorabil, care ține în mână un baston vâpsit ca aurul sau vârstat cu diferite colori și în vârf având legată o basma frumos țesută. La început, un conducător pornește spre dreapta, altul spre stânga, urmat de tot șirul, așa că cele două șiruri vin în față; apoi se întorc în sens invers, astfel că șirurile vin spate în spate; în fine prin mișcări șerpuitoare fiecare formează câte o horă, dar așa de frumos încât d'abia bagi de seamă că se mișcă. În ambele șiruri fiecare își ocupă locul după gradul demnității sale, asemenea femeile și fetele boierilor, după rangul soților și părinților. Primul loc îl ocupă întotdeauna conducătorul corului, al doilea nuntul al treilea mirele. Asemenea în șirul femeilor nuna și mireasa, chiar dacă ar fi de un rang inferior celorlalți. După cununie se amestecă cele două grupe și se învârtesc în cerc, fiecare bărbat ținând de mână cu dreapta pe soția sa, și fiecare tânăr pe o fată de același rang. Uneori se obișnuiește ca hora să formeze un triunghi, un patrat, chipul unui ou sau alte forme neregulate, după plăcerea și iscusința conducătorilor.

Afară de aceste feluri de jocuri cari se fac la sărbători, este altul ținând de datină, care se compune dintr'un număr nesot de jucători: șapte, nouă și unsprezece. Aceștia se numesc *călușari* (caluczeni=căluceni) și se adună odată pe an îmbrăcați în haine muieresti, își pun o coroană pe cap, împletită din foi de pclin amestecate cu alte flori, imită vocea femeiască și ca să nu-i cunoști își acoperă fața cu o pânză albă. Toți țin în mână o sabie cu care ar străpunge îndată pe oricine ar îndrăzni să le smulgă acoperemântul feței. Obiceiul din vechime

Călușarii

le-a dat un fel de privilegiu, încât ei n'ar putea fi dați în judecată pentru fapta lor ca omorîtori. Conducătorul cetei se numește *stariță* ¹⁾ al doilea *primiceriu* ²⁾. Acesta are rolul de a întreba pe stareț ce joc vrea să joace călușarii, și le spune într'ascuns, ca privitorii să nu audă numele jocului înainte de a-l vedea. Căci ei au peste o sută de jocuri diferite, cu mișcări anume întocmite, unele așa de meșteșugite încât se pare că nici nu ating pământul când joacă, ci că sboară în aer. În cele zece zile dintre Înălțare și Rusalii, ei străbat toate orașele și satele sărind și alergând, și făcând neconținute exerciții. În tot acest timp dorm numai sub acoperișul bisericilor și cred că dacă s'ar culca în alt loc, îndată i-ar chinui *ielele* sau *frumoasele* ³⁾. Apoi dacă o ceată întâlnește pe drum alți călușari, trebuie să se lupte între ei și învinșii fac loc învingătorilor și hotărăsc condițiunile păcii, ca învinșii, în timp de nouă ani să se considere supuși celelalte cete. Dacă în asemenea luptă se întâmplă ca vreunul să fie omorît nu se face judecată și judecătorul nu cercetează cine a fost omorîtorul. Cine este primit odată într'o asemenea ceată, trebuie să o urmeze odată pe an în timp de nouă ani, căci dacă n'ar face aceasta ar fi lovit de duhul rău și de frumoase. Poporul superstițios crede că ei au putere de a vindeca boalele cronice. Iată cum se face aceasta : cel bolnav se culcă la pământ, ei încep să joace și la un anumit punct al cântecului îl calcă pe rând dela cap până la călcâie, apoi îi șoptesc la ureche cuvinte ale lor poruncind boalei să-i iasă din trup. Aceasta se repetă de trei ori în trei zile și adesea sfârșitul corespunde speranței și cele mai grele boale, pe cari multă vreme nu le-a vindecat arta celor mai pricepuți medici, se vindecă în acest chip. Atât este de mare credința la oamenii superstițioși. !

1) *Stariță* : Cantemir întrebuițează forma de feminin (în loc de *Stariț*), pentru că jucătorii sunt îmbrăcați lemește.

2) *Primiceriu* sau *primicer* e cuvântul întrebuițat de Cantemir. El corespunde cu *mutul* (cum se găsește în traducerea Academiei), care se zice în unele locuri și *ofițer*.

3) Sub acest nume se înțeleg niște divinități superstițioase despre care vezi pag. 144.

CAP. XVIII.

Ceremoniile la logodnă și la nuntă.

După ce am arătat spiritul și obiceiurile Moldovenilor, cred că cititorul curios va găsi interesant să-i arătăm pe scurt riturile ce se obișnuiesc în Moldova la logodne și la nunți.

Moldovenii își căsătoresc copiii când ajung în vârstă prescrisă de sfintele canoane. După obiceiul țării, e rușinos ca fata să dorească a se mărita, de aceea tânărul trebuie să-și caute soție, iar nu părinții fetei să caute ginere. Dacă unui tânăr i-a plăcut o fată, trimite la părinții alesei sale *pețitori* (cum se zice cu un cuvânt latin corupt din *petitores*). Aceștia întâi cearcă pe ascuns voia părinților, ca să nu pățească rușinea unui refuz pe față; dacă înțeleg că părinții nu s'ar arăta protivnici căsătoriei, merg cu rudele tânărului la locuința fetei. Atunci primul pețitor, care se numește *staroste*¹⁾, rostește o mică *orație*²⁾ care se face de obicei cam în aceiași termeni, de aceea nu va fi de prisos s'o transcriem aci.

„Mai marii noștri, moșii și strămoșii noștri, când s'au dus la vânătoare prin păduri, au nemerit țara aceasta în care trăim, astăzi și ne hrănim și ne desfătăm cu lapte și miere. Ca și ei, alesul nobil domnul..., umblând la vânătoare prin câmpii, păduri și munți, a dat peste o căprioară, care, rușinoasă și cinstită, n'a îngăduit să se lase privită, ci a luat-o la fugă în ascunzătoarea ei. Noi i-am luat urma și am ajuns în această casă; de aceea trebuie sau să ne dați vânatul pe care l-am găsit în pustietate cu munca și osteneala noastră sau să ne spuneți unde s'a dus”. La aceasta vorbitorul adaogă și alte alegorii scornite de spiritul său. Părinții întâiu spun că n'a intrat în casa lor asemenea căprioară, că ei au greșit urma; poate că se va fi ascuns pe la vecini. Când pețitorii stăruiesc să le arate vânatul, ei aduc o fată bătrână, urâtă, îmbrăcată în sdrențe și întreabă dacă aceea e căprioara pe care o caută. Pețitorii zic

1) *Staroste*, este unul din *vorniceii* (trimișii mirelui la pețit). De aci verbul a *stărosti*.

2) Acesta este cuvântul popular, prin care se denumește această poezie din datinile nunții.

cu hotărîre că nu este aceea, căci vînatul urmărit de ei avea păr de aur, ochi de șoim, dinți ca mărgăritarele, buzele roșii ca cireasa, mijlocul ca de leu, pieptul ca de găscă, gâtul ca de lebădă, degetele albe ca ceara, iar fața mai strălucitoare decât soarele și luna. Părinții răspund din nou că nu s'a arătat pe la ei asemenea vînat; iar pețitorii zic că ei au cei mai iscusiți câini cari nu i-au înșelat niciodată și ei au arătat cu toată siguranța că dorita lor căprioară acolo e ascunsă. În fine, când pețitorii îi amenință cu forța și cu armele, părinții aduc fata, gătită după puterile lor. Pețitorii văzînd-o, strigă că aceasta este căprioara dorită ¹⁾).

Apoi se chiamă un preot sau, dacă el este oprit de alte griji, cei mai bătrîni dintre vecini, în prezența cărora tinerii schimbă inelele. După această ceremonie, fata este iar ascunsă de părinți; iar ei se așează la masă pregătită și, înainte de sfârșitul ospățului se fixează ziua nunții. Dacă e vorba să se căsătorească copii de boieri, nici logodna nici cununia religioasă nu se poate face fără consimțămîntul domnului și fără aprobarea episcopului; întîi pentru ca să nu se facă vre-o căsătorie în contra legilor civile și bisericești, apoi pentru ca să nu se lege între ele prea multe familii nobile, fără învoiala domnului. După ce se hotărîște ziua nunții, luni înainte de aceasta, rudele se adună după liturgie, în casa mirelui și a miresei, se aduc lăutari din partea locului, cari sunt mai numai Țigani, și fac praznic de familie însoțit de cîntece instrumentale și vocale. După masă, servitoarele și alte femei, din casă, cern făină destinată pentru masa de nuntă, deaceea se și numește aceasta: ziua cernutului. Dacă locuințele mirilor sunt în același oraș sau sat sau dacă nu sunt mai departe de două-trei zile de drum, începe masa de nuntă joia următoare în amîndouă locurile și urmează până Sîmbătă.

Duminică se adună toată familia și rudele mirelui ca să aducă mireasa și trimet delegați să anunțe sosirea mirelui. Cei adunați la casa miresei, înainte de a ajunge ceilalți, caută prin mișcări meșteșugite să-i oprească, iar aceștia, fiindcă se tem de așa ceva, obișnuiesc să ia caii cei mai iuți. Dacă sunt

1) *Orații*, asemănătoare cu aceasta se găsesc în colecțiile făcute pe la 1880 în Muntenia și Moldova de G. Dem. Teodorescu, S. Fl. Marian, Elena Sevastos, ș. a.

prinși, — la oamenii de jos se obișnuiește să-i lege bine și să-i pună pe cai cu fața spre coadă, — la oamenii nobili se obișnuiește să ducă acasă pe cei prinși înconjurați de ceilalți ca sub pază spre închisoare. Când ajung acolo, sunt întrebați ce vor; ei răspund că sunt trimiși ca să declare războiu, iar oastea va sosi îndată cu destulă putere ca să ia cetatea. După ce au spus acestea, sunt poftiți în casă și crainicul e pus să bea câteva pahare mari pline cu vin și, ca și cum ar fi beat mort, îi dau drumul, însoțit de vornicei ai miresei ¹⁾. Ei, când văd că vine mirele, îl primesc cu glume batjocoritoare, și fug acasă. Insoțitorii mirelui, dacă-i pot urmări și prinde, îi leagă fără milă și-i duc cu ei. În fine, când sosesc la casa miresei, se încep întreceri cu caii și se pune un premiu: la cei mai săraci o pânză vopsită sau țesută cu artă, la cei bogați o bucată prețioasă de postav sau o pânză de mătase. Se trimit înainte oameni cari să fixeze locul de oprire, un crainic dă semnul plecării și imediat ce i se aude glasul, cei ce cred că au cai mai buni, dau pinteni cailor. Invingătorul primește din mâna miresei premiul hotărât, iar calul este împodobit cu o coroană de flori împletită cu meșteșug.

În fine, după vecernie, cu alaiu cât se poate mai mare, mirii sunt conduși la biserică ca să primească încununarea religioasă. În mijlocul bisericii se așează două covoare, unul la dreapta pentru mire și unul la stânga pentru mireasă. Când se așează, se pune sub picioarele lor galbeni de aur (sau la oamenii de rând alte monete); prin aceasta arată că disprețuesc cele lumești și calcă sub picioare averea. În spatele lor stau nunul și nuna ținând în mână două făclii de aceeași formă și mărime. Apoi preotul citește rugăciunile destinate cununiei și schimbă inelele de trei ori. În fine, după ce a așezat pe capul fiecăruia câte o coroană, îi conduce prin mijlocul bisericii la altar și formând horă, cântă împreună cu cântăreții: „*Isaia dăntuește*” ²⁾. În acest timp, rudele aruncă celor dimprejur bani mărunți, nuci și hameiu uscat; aceasta însemnează că cer lui Dumnezeu cel dă-tător de viață belșugul hameiului și al nucilor și că disprețuesc bogățiile și toate plăcerile lumești. În fine, preotul le dă să guste

1) *Vornicei* se numesc acești trimiși din partea ginerelui. Unul din ei face oficiul de *crainic* (orator, vorbitor); dar și mireasa are delegații ei, cărora li se zice tot *vornicei*.

2) În text sunt cuvintele grecești.

de trei ori pâine cu miere în semn de dragoste și de veșnică viețuire și, ca să provoace râsul celor prezenți, la această veselă ceremonie, le dă la gură de trei ori păcălindu-i înainte de a-i lăsa să apuce cu dinții.

După ce se termină această ceremonie, toți se întorc la casa miresei în aceeași ordine în care au venit. Fața ei este acoperită cu un voal subțire de mătase roșie, prins cu două agrafe, pe cari apoi — când mireasa se duce în camera nupțială — frații ei sau alte rude de aproape le înfig în părete, deasupra capetelor însurăților.

Se îndeletnicesc în vremea aceasta cu mâncare și băutură până la al treilea ceas de noapte. După ce trece acest ceas, bucătarii pun pe masă un cocoș fript cu penele pe el; unul din ei se ascunde sub masă și, imitând cântecul cocoșului, anunță că se face ziuă. După ce dau ceva bucatarilor, se scoală toți dela masă, iar mirele, având la dreapta mireasa, se așează în mijlocul sălii. Atunci un scriitor citește tare lista obiectelor de zestre, cari fusese mai 'nainte așezate într'o odaie ca să le poată vedea toți, le așează în care ca să le ducă la casa mirelui.

Apoi reprezentantul miresei vorbește părinților în numele ei, amintește că dela ei a primit viața, hrana și celelalte binefaceri, mulțumește pentru acestea și le cere binecuvântarea. Părinții înșiși, sau printr'un reprezentant, le dau binecuvântarea și urează ambilor soți iubire casnică și pat curat dela Dumnezeu și de la îngerul păzitor, îfine, dându-le băutura de rămas bun, zisă *pahar de cale albă*, îi lasă să plece din casă.

Când ajung la poarta casei, frații miresei sau, în lipsă, rude de aproape îi opresc cu săbiile scoase puse de a curmezișul ușilor și nu-i lasă să treacă până când mirele nu-i împacă cu un cal sau cu alt dar pregătit, iar mireasa singură (căci nu e permis să ia cu dânsa din casa părintească niciun rob sau roabă) însoțită de mamă-sa ori de o soră se urcă în carul mirelui și urmează pe soț, care merge înainte. Ajungând la casa mirelui, după câteva pahare, nunii introduc pe miri în camera nupțială. Mirele are grijă, cu toată inima, ca părinții fetei să nu afle a doua zi ceva despre ea. Căci ei sunt obligați ca, a treia zi după nuntă, împreună cu familia, să-și viziteze fata, ceea ce se chiamă „cale premare”, fiindcă din aceasta poate rezulta pentru părinți multă cinste sau mare rușine.

Dacă fata a fost găsită virgină, nu numai că toate sunt bune, dar sunt poftiți cu mare cinste la o masă bogată. După al doilea fel de mâncare, se arată tuturor cămașa miresei (cu semnele cari dovedesc că era virgină) pusă într'un mare taler, în care fiecare obișnuiește să puie un mic dar. Aceasta însă se face numai între oamenii de jos; la cei nobili, se arată numai socrilor.

Dacă, din contră, fata ar fi fost pătată printr'o împreunare nelegiută, mirele chiamă a doua zi pe cei din familia sa și le spune că a găsit soția necurată (așa numesc ei pe cele ce au greșit). Pregătesc un car foarte urît cu hamurile rupte și în locul cailor înhamă pe părinții ei, cari vin ca de obicei, și cu biciul silesc pe părinți să ducă acasă pe fiica lor ca pe o desfrânată. Nimeni nu poate împiedica aceasta pe stradă sau pe drum și, dacă cineva ar îndrăsni să libereze pe părinți, afară de bătaie, ar fi pedepsit de judecător ca un călcător al legilor și datinelor. Zestrea toată o oprește ginerele și, dacă a făcut cheltuieli la nuntă, le ia înapoi, prin hotărîre judecătorească, dela părinții neîngrijitori. Aceasta însă se petrece la țăranii săraci, pe când nobilii (cari își păzesc mai strașnic fetele încât nu se întâmplă ușor asemenea lucru) când înțeleg că fata lor a fost găsită violată, despăgubesc pe ginere adăogând la zestre mai multe sate sau mai mulți bani, iar, dacă el nu vrea să primească, o primesc înapoi și-i dau voie să-și ia altă soție.

Dacă nun a fost însuși domnitorul, masa de nuntă se face chiar la curtea domnească. Mirele primește dela domn o căciulă la fel cu a lui și un cal, la masă stă în dreapta domnului și cu capul acoperit. Toți funcționarii curții îi dau onoruri ca și domnului; când se duce ori se întoarce dela biserică este însoțit de tot alaiul domnesc, cu tobele și alte instrumente de muzică creștină și turcească, — întocmai ca domnul. După trei zile, ca să mulțumească de cinstea ce li s'a făcut, mirele și mireasa se duc, cu daruri, la domn și la doamnă.

CAP. XIX.

Despre înmormântare.

Moldovenii îndeplinesc pentru cei morți rânduielile poruncite de biserica orientală.

După ce și-a dat duhul, îl spală cu apă fierbinte și, înainte de a i se întări trupul, îl îmbracă cu vestmintele cele mai noi și mai bune și astfel gătit îl așează pe o năsalie în mijlocul casei. Dar nu se face înmormântarea în prima zi, ci se așteaptă ziua a treia, ca nu cumva să îngroape de viu pe un bolnav care, numai din slăbiciune, a avut înfățișarea morții.

La înmormântare, vecinii sunt chemați prin sunetul clopotelor și ei manifestă durerea împreună cu rudele mortului. În ziua înmormântării, se adună toată vecinătatea și, după slujbă, duc pe răposat în biserică, mergând în frunte preoții, apoi rudele și, după terminarea ceremoniei, îl îngroapă în curtea bisericii. Dacă a fost comandant militar, caii lui sunt acoperiți cu postav negru și-l îmbracă cu hainele cele mai de gală pe cari le-a avut. Înaintea cadavrului se poartă o lance de care e legată o sabie goală cu mânerul în jos ; de o parte și de alta merg câțiva militari îmbrăcați cu platoșă și cu coif. În ochii cailor pică zeamă de ceapă sau praf de pușcă, ca să pară că jelesc și ei pe stăpânul lor, ca oamenii. Năsălia unui boier se obișnuiește s'o urmeze și domnul cu tot alaiul curții ; iar dacă a avut o funcțiune superioară, se poartă până la mormânt insemnele funcțiunii, de unde se aduc și se depun în spătarie și scaunul lui rămâne gol cel puțin trei zile.

Doliul nu este același pentru toți. Fiii unui țăran mort umblă cu capul gol în timp de șase luni chiar în mijlocul iernii și lasă să crească părul și barba și dacă ar avea să facă un drum cât de lung nu-și acopere capul cu nimic. Odinioară nobilii țineau aceste obiceiuri în timp de patruzeci de zile, acum însă au renunțat la asemenea deprinderi și se mulțumesc a purta haine cernite și a lăsa chica să crească. La țărani, când moare un frate, sora lui își taie o bucată din coadă și o atârnă de crucea de pe mormânt și trebuie să aibă grije un an să nu cadă sau s'o ia cineva, iar, dacă se întâmplă aceasta trebuie să acațe din nou o fășie de coadă. În timp de un an, în mai toate sâmbetele, merg rudele la mormânt și jelesc pe mortul lor. Femeile mai bogate plătesc bocitoare ca să recite mai multe cântări ¹⁾ cari arată mizeria și fragilitatea vieții omenști, ca în aceste versuri, pe cari poporul le obișnuiește ca introducere :

1) Numite *bocete*.

A lumii cânt cu jale
Cumplita vieată,
Cum se rupe și se taie
Ca cum ar fi ață

După acestea, vorbesc cu mortul, îl întreabă despre multe lucruri și-și închipuiesc că nu vrea să răspundă căci a trecut în moarte de scârba acestui veac; în fine, obosit de rugăciunile lor, le răspunde câteva cuvinte arătându-le ce trebuie să facă, de ce trebuie să se ferească și le declară că de aici înainte nu le va mai vorbi și nici nu se va întoarce, căci a început a simți dulceața raiului, pe care Domnul a pregătit-o aleșilor săi, etc. și câte alte bocete ale femeilor guralive!

III

DESPRE STAREA BISERICESCĂ ȘI LITERARĂ A MOLDOVEI

CAP. I.

Despre religiunea Moldovenilor

Din negrija strămoșilor noștri, nu putem ști cu siguranță ce religione au avut locuitorii antici ai Moldovei înainte ca soarele dreptății să se arate la orizontul nostru. Dacă credem că Dacii vechi sunt urmașii Sciților (care, pe cât cunoaștem, este părerea comună a tuturor istoricilor), nu va fi o părere absurdă că ei au avut aceiași Zei ca și celelalte neamuri scitice pe cari le pomenesc analelelor Rușilor, adică : *Peruna*, zeul tunetului, *Volos*, al animalelor, *Pohvist*, al aerului, *Lado*, al bucuriei, *Kupalo*, al semănăturilor, și altele de același fel : *Oслиado*, *Horsa*, *Dasuba*, *Striba*, *Semargle* și *Mocosa*. Apoi, Romanii, cari nu erau mai jos de cât alte neamuri în privința superstițiilor, nu numai că nu au desființat cultul cel vechiu, dar pare că l-au mai îmbogățit cu credințele lor. Aceasta se dovedește ușor, dacă ținem seama că Romanii decâteori supuneau o provincie nouă au respectat zeii poporului supus nu mai puțin ca pe ai lor, ba chiar din Egiptul supus, care a fost locul multor răsvrătiri, s'au introdus la Roma mai mulți idoli de ai lor și cultul lor s'a practicat pe față. Să se considere și părerea, comună tuturor închinătorilor la idoli, că existau nu numai zei ai fiecărei provincii dar ai fiecărei familii (cum erau larii și zeii tutelari), cari poartă toată grija ei, și că cine nu-i împacă nu poate stăpâni cu bine

o țară și nu poate locui cu pace în casă. Nu se poate afirma cu documente istorice când a încetat în Moldova superstițiunile localnice și când s'a cunoscut numele lui Hristos, totuși este probabil că sub domnia lui Constantin cel Mare ¹⁾ s'a introdus în Dacia cultul religiunii creștine, căci sub Constantiu ²⁾, fiul lui Constantin cel Mare, ambele Dacii aveau câte un episcop, cum mărturisesc actele Sinodului dela Sardica ³⁾; se poate însă ca și mai înainte cu câțiva ani să fi urmat unii steagul lui Hristos prin îndemnurile sângerate ale martirilor.

Astăzi toată populația [Moldovei] se ține de biserica creștină și orientală. Nu primește idei streine de credința lor, face tot ce aceasta le poruncește și nu face ceeace este oprit de ea. Nu s'a pomenit în Moldova vreun eretic sau vreo erezie. Asemenea lucru nu a putut avea aci obârșie, poate fiindcă neamul acesta n'a vrut să primească teologia scolastică și meșteșugurile sofistice ale dialecticilor și a crezut că pentru mântuirea sufletului e de ajuns simplitatea evangheliei și învățătura sfinților părinți chiar fără școală. Nicio credință streină nu le e așa de urâtă ca acea dela Roma, deși Ungurii supuși lor țin de această confesiune și au un episcop al lor la Bacău. Ei pretind că toate celelalte erezii se pot cunoaște și se poate vedea ușor depărtarea lor dela adevărata credință, pe când „papistașii” (căci „catolici” sunt pentru ei credincioșii bisericii orientale) își ascund firea de lup sub piele de oaie : câteodată numesc „frați” pe cei cari țin de biserica grecească, altădată le zic schismatici și „acefali” (fără cap), fiindcă nu venerează pe capul văzut al bisericii (papa), câteodată le zic șieretici ; deaceea, mulțimea incultă, pentru că nu prea deosebește adevărul de minciună, nu se poate feri de otrava lor. Spunem în treacăt că în această statornicie pe care o arată Moldovenii față de biserica orientală, se vede un argument puternic că ei sunt adversarii noutăților.

Căci este știut de cei ce cunosc istoria bisericească, că Transilvania și Ungaria, care a fost ținutul unde au locuit ai noștri înainte de întemeierea Moldovei, nu s'au supus niciodată scau-

1) Constantin cel Mare împărat al Romanilor 312—337.

2) Constanțiu II, fiul lui Constantin cel Mare, a urmat tatălui său, împreună cu doi frați, și avut în stăpânire cea mai mare parte din Orient și din Egipt (337—361).

3) Sinodul dela Sardica (azi Sofia, cap. Bulgariei), s'a ținut în anul 344.

nului de la Constantinopol, ci celui de la Roma, adică înainte de a veni în acele țări sectele lui Luther și Calvin, toți locuitorii au fost fii ai bisericii occidentale. Fiindcă, însă, urmașii lui Dragoș au păstrat aceeași religie pe care o avusese acolo (căci n'a rămas nicio amintire că ei ar fi părăsit crezul bisericii occidentale și ar fi adoptat pe cel oriental), este evident că în acele timpuri, biserica orientală era întru toate la fel cu cea occidentală, că în cursul timpului numai orientul a păstrat vechea doctrină și că occidentul iar nu orientul s'a despărțit de adevărata credință a lui Hristos.

Dar să ne întoarcem la ale noastre.

Moldovenii spun simbolul credinței cum a fost alcătuit de părinți în sinodul de la Nicea ¹⁾ și refuză adaosul papist „filioque” (și de la fiul). Cred despre purcederea Sf. Duh așa cum zice Hristos în evanghelia Sf. Ioan ²⁾. Precum nu vor să admită (afară de Scriptură) purcederea „de la fiul”, tot asemenea n'au introdus formula lui Palama ³⁾: „numai dela Tatăl”. Recunosc șapte taine ⁴⁾. Slujesc liturgia după regula Sf. Părinți Vasile cel Mare ⁵⁾ și Ioan Hrisostomul ⁶⁾. Admit pâinea fermentată ⁷⁾ și iau cuminicătura sub amândouă chipurile ⁸⁾. Cinstesc icoane sfinte pictate, nu sculptate și se roagă numai lui Dumnezeu.. Cred că sfinții n'au ajuns încă la fericirea desăvârșită, ci că o așteaptă în ziua de pe urmă (la judecata din urmă), iar că până atunci speranța sigură și credința umplu sufletele lor și le dau o bucurie nespusă, încât nu le lipsește nimic pentru meritul lor. Nu admit purgatoriul, dar cred că păcatele ușoare pot fi

1) Primul sinod dela Nicea, 325, când s'a stabilit redacțiunea simbolului credinței.

2) Evanghelia lui Ioan cap. XV, 26... „duhul adevărului care dela Tatăl purcede...”.

3) Palamas Grigorie, teolog bizantin, a luat parte la sinodul din Constantinople dela 1341.

4) Cele șapte taine ale Bisericii ortodoxe sunt: botezul, sf. mir, împărtășirea, preoția, pocăința, nunta, maslul.

5) Sf. Vasile cel Mare (m. 379) a fost episcop al Cezareei (370); a redactat un regulament al vieții monahale. Biserica ortodoxă îl prăznuște la 1 Ianuarie.

6) Sf. Ioan Hrisostom (Gură de aur) a fost patriarh al Constantinopolului (398), detronat și iarăși rechemat, a murit mergând în exil (407), autorul unor celebre cuvântări.

7) Și prin aceasta se deosebesc de catolici.

8) Adică: cu pâine și vin, cum obișnuiesc ortodocșii.

iertate și după moarte, prin rugăciunile bisericii și prin pomeni ¹⁾. Primesc Sfânta scriptură după traducerea septuaginta ²⁾ și o citesc în biserică, respingând vulgata și celelalte traduceri ³⁾. Postesc Miercurea și Vinerea și de patru ori pe an în anumite zile. În păsimesi ⁴⁾ și în primele zile ale lui August, închinare fericitei fecioare Maria ⁵⁾ nu mănâncă nici pește. Sunt și unii cari, conduși de superstiții, se abțin de la carne și Lunea. Alții țin post și la Sf. Atanasie, Grigore și Dimitrie. Unele femei, chiar dacă nu se călugăresc, din bunăvoință se leagă să nu mănânce carne toată viața. Afară de aceasta, ca și în alte țări unde nu s'a dezvoltat o cultură mai înaltă, așa și în Moldova, poporul de jos înclinat spre superstițiune, nu s'a curățit cu totul de rușinoasele credințe vechi; astfel, la nunți, la înmormântări și la anumite epoce ale anului, celebrează prin poezii și cântece nume necunoscute cari amintesc un cult vechiu al Daciei. Așa sunt: *Lado* și *Mano*, *Zâna*, *Drăgaica*, *Doina*, *Heoile*, *Stahia*, *Dracul în vale*, *Ursitele*, *Frumoasele*, *Sâmzenele*, *Joimărițele*, *Papaluga*, *Kiraleisa*, *Colinda*, *Turca*, *Sburătorul*, *Miazănoapte*, *Striga*, *Tricolici*, *Legătura*, *Deslegătura*, *Farmec*, *Descântec*, *Vergelat* și altele de acest fel ⁶⁾.

Lado și *Mano*, ale căror nume se invoacă mai mult la nunți de către femei, bănuim că ar corespunde cu Venus și Cupido și arată divinitățile cari prezidează la amorul nupțial.

1) *Pomană* înseamnă *pomenire*, *amintire*. Pentru că la pomenirea morților se obișnuiește totdeauna a se da săracilor alimente sau alte obiecte, *pomană* a luat înțelesul de *obiect* dăruit *pentru sufletul mortului*, apoi întrebuințat pentru a numi orice se dăruiește cuiva care se consideră mai sărac decât dăruitorul (*milostenie*). Parastasele și pomenile ce se fac, la opt zile, la patruzeci de zile și mai târziu, au de scop — precum se vede și din acest pasaj al lui Cantemir — să facă a se ierta păcatele celui mort prin rugăciunile, darurile, etc., ale celor vii dintre rude, prieteni, etc.

2) *Septuaginta* se numește traducerea grecească a Bibliei, făcută în sec. III de șaptezeci de colaboratori. Aceasta este textul întrebuințat în Biserica ortodoxă; prin urmare după ea s'au făcut (prin texte slavone mai întâi) cărțile noastre bisericești.

3) *Vulgata* este traducerea făcută prin secolul IV și atribuită Sfântului Ieremin. De aceasta se servesc catolicii.

4) *Paresimi* este postul Paștilor, care ține 42 zile (*quadragesima* = fr. *carême*).

5) E vorba de postul Sfintei Marii, care ține dela 1 până la 15 August.

6) Prin aceste cuvinte se înțeleg sau nume de ființe supranaturale superstițioase sau obiceiuri și datine, cum se arată mai departe.

Zâna (cuvânt care poţi bănuî că vine de la Diana), rar se găseşte întrebuinţat la singular, ci mai totdeauna la plural „Zânele” şi arată mici fete foarte frumoase şi dătătoare de frumuseţi.

Drăgaica pare a arăta pe Ceres. În epoca anului în care semănăturile încep a se coace, se adună fetele din mai multe sate vecine şi aleg pe cea mai frumoasă şi mai voinică sub numele de „Drăgaica”. O duc cu mare alaiu la câmp, împodobită cu o coroană şi cu spice de grâu şi cu multe panglici frumos colorate şi-i prind de mâini cheile dela hambarele lor. Astfel împodobită, cu mâinile întinse şi cu panglicile bătute de vânt — încât să se înfăţişeze ca o sburătoare — se întoarce dela câmp acasă, cântând şi jucând, trecând prin toate satele de unde sunt însoţitoare sale, cari — cu cântece anume — o numesc cât mai des sora şi stăpâna lor. Mai toate fetele din satele moldoveneşti, sunt foarte doritoare de asemenea onoare, deşi cântecul lor spune că, după datină, cea aleasă drăgaică nu se mărită în vreme de trei ani.

Doina pare a fi fost numele întrebuinţat la Daci pentru „Marte” sau „Bellona”, căci se pune la începutul tuturor cântecelor de războiu şi este preludiul cântărilor obişnuite ale Moldovenilor.

Heoile se întrebuinţează în cântecele de jale (bocete) nu ca interjecţiuni, ci ca şi cum ar însemna o anumită persoană.

Stahia : se închipue ca o femeie uriaşă, locuind în casele părăsite, mai ales prin pivniţi şi subterane ; adesea e stăpâna sau păzitoarea comorilor.

Dracul în vale : aşa zic dracilor cari cred ei că locuiesc în ape.¹⁾

Ursitele ²⁾ zic că sunt două fete cari vin la naşterea copilului, îi dăruiesc însuşiri ale sufletului şi corpului şi prevăd toate cele bune şi rele pe cari el are să le întâmpine în viaţă.

Frumoasele : cred că sunt nişte fiinţe aeriene, înamorate adesea de tineri frumoşi. Deaceea, dacă vreun tânăr e lovit de paralizie sau apoplexie, zic că pricina sunt „frumoasele” şi explică prin aceea că, schimbând iubirea în ură şi furie, pedepsesc nesupunerea aleşilor lor.

1) Se vede ca în unele părţi se zice ori se zicea : *Dracul din tău*, căci traducerea lui Negruzzi din 1851, aşa scrie în locul expresiei date de Cantemir.

2) Mai des se aude : *Ursitoarele*.

Sânzienele. Numele e premergător al Sf. Ioan. Ei sunt convinși că în ziua închinată acestui sfânt, soarele nu-și urmează drumul său drept, ci merge cu sărituri. În ziua aceasta toți țăranii, din Moldova, se scoală înainte de răsăritul zorilor, și privesc cu ochii țintă răsăritul soarelui și când lumina lui face să tremure ochii lor nerăbdători, ei atribue soarelui mișcarea care se petrece în ei și intră în casă bucuroși de ceea ce au văzut.

Joimărițele : niște femei cari, Joi înainte de Paști, obișnuiesc să cutreere toate casele din Moldova în zorii zilei și să caute focurile, iar, dacă găsesc vreo femeie dormind, o pedepsesc ca să fie leneșă la toate muncile în acel an.

Papaluga. Vara, când seceta amenință semănăturile, țăranii din Moldova îmbracă o fetiță (care n'a împlinit încă zece ani) cu o cămașă făcută din foi de arbori și alte ierburi; băieții și fetele de aceeași vârstă se țin după ea și ocolesc toată vecinătatea jucând și cântând, iar când le întâmpină o bătrână, obiceiul este ca aceasta să o stropească cu apă rece. Cântecul este cam așa : „Papaluga, coboară din cer, deschide porțile, dă „drumul ploilor ca să crească grânele : grâul, meiul, etc.”¹⁾

Chiraleisa, exclamațiune întrebuințată în rugăciunile creștinești, corespunde grecescului „Kirie eleison” (κύριε ἐλέησον) și de acolo își trage originea. În ziua de 5 Ianuarie, ajunul sărbătorii botezul Domnului — fiecare cap de familie face o cruce de lemn și o gătește, după puterile fiecăruia, cu pânză, cu stofă de mătase, și sârmă ; după vecernie, se duc din casă în casă, în procesiune, urmați de o grămadă de copii și toți strigă cât mai des cuvântul „chiraleisa”²⁾.

Colinda corespunde cu „calendae” ale vechilor Romani și la începutul fiecărui an în toată Moldova se obișnuiește a se serba în diferite chipuri de toți, fie nobili fie oameni de rând.

Turca : spectacol care se vede că a fost scornit în timpurile vechi din ură contra Turcilor. În ziua Nașterii Domnului, înfășoară o păpușă, având cap de cerb sau capră cu o pânză cusută din bucăți variate și destul de lungă ca să acopere și picioarele celui care o poartă. Pe ea încalecă unul care se face ca un bătrân

1) În timpul nostru se zice : *paparudă*.

2) Creangă amintește de acest obicei : „La Bobotează strigam *chiraleisa* de cloco-tea satul”. În textul latin e o eroare de copist, căci scrie *Februarie* în loc de *Ianuarie*.

purtând o cocoasă în spinare și, înconjurați de mare alaiu, merg pe stradă și pe la case jucând și glumind.

Sburătorul : cred că este o nălucă, un tânăr foarte frumos, care intră noaptea în casă la fete și mai ales la tinere măritate de curând și face cu ele lucruri necuviincioase toată noaptea, deși nu poate fi văzut de nimeni chiar dacă ar sta de pază. Am auzit totuși că unii bărbați mai curagioși au prins pe acești idoli sburători și văzându-i cu trup ca și alții, le-au dat pedepse meritate.

Miază-noapte. Spun că este o fantomă care, dela apusul soarelui până în mijlocul nopții, umblă pe la răspântii cu înfățișeri diferite și apoi dispare.

Striga (dela cuvântul grec $\sigma\tau\acute{\rho}\iota\gamma\lambda\eta$ = strigli) însemnează azi la Moldoveni ca și la Romani, o bătrână vrăjitoare care, având o putere drăcească, omoară în diferite feluri pe copiii nou născuți. Această superstiție e mai frecventă la Transilvăneni. Ei spun că îndată ce umblă striga, se găsesc copii morți în leagăn fără să fi avut vre-o boală. Dacă bănuiesc de asemenea crimă pe vreo bătrână, o aruncă într'o apă curgătoare legată de mâini și de picioare; dacă se înneacă, zic că e nevinovată; dacă stă de-a-supra, crezând atunci fără nicio cercetare că e vinovată, o ard de vie, chiar dacă bătrâna ar susține până la ultima răsufare nevinovăția ei.

Tricolici e ca la Francezi *Loup garou*. Cred că unii oameni se pot preface, prin vrăjitorie, în lupi sau alte animale sălbatice și că pot lua într'atâta firea acestora încât să se repeadă la oameni și la turme și să-i sfâșie.

Legătura este un fel de vrăjitorie care împiedică pe un mire a se apropia de mireasa sa. Mai zic că prin aceasta se pot opri lupii și alte animale sălbatice de a face vreun rău turmelor de boi și oi.

Deslegătură este desfacerea „legăturii” ca vrajă între soți, care crede lumea că se poate îndeplini cu alte mijloace vrăjitoarești mai puternice.

Farmec : un fel de fermecare obișnuit între țărani, prin el femeile pot să supună pe bărbații cari nu le iubesc sau pot să smintească pe cei pe cari îi urăsc.

Descântec, alt fel de fermecare, prin care cred că se poate vindeca orice boală care nu e mortală. Nu mă pot opri de a

povesti ceea ce am văzut în casa părintească. Marele Camerier B... al tatălui meu avea un cal foarte bun și, din mușcătura unui șarpe pe câmp, i se umflase tot corpul, încât se credea că nu mai e nicio speranță de scăpare. Aducând o bătrână vrăjitoare, aceasta a cerut stăpânului calului să caute un isvor și de acolo să ia cât mai repede apă neîncepută. Când el a vrut să trimeată pe un servitor ca să aducă apă, bătrâna i-a spus că trebuie să se ducă însuși stăpânul să ia apă, dacă vrea să-i învieze calul. În fine tânărul ascultă, și aduce bătrânei un vas mare plin cu apă. Atunci ea, după ce a descântat vasul cu nu știu ce cuvinte, a poruncit tânărului să bea toată apa. El s'a supus, deși era lucru greu, căci adusesese apă multă. După ce a băut-o, a văzut că răsuflă calul (care nu se mai mișca și sta ca și mort la pământ), dar el simțea că are dureri nesuferite și se umflă. După ce bătrâna a repetat cuvintele ei, într'un sfert de oră calul s'a făcut sănătos, iar el a vărsat toată apa fără să mai aibă vreo durere sau vreo boală după aceea. Am aflat că altă babă a vindecat în câteva zile un grajd întreg infectat de râie, deși era departe de ea cale de trei zile, numai prin cuvinte rostite peste fire de păr de cal aduse de acolo.

Vergelat este un fel de *ghicire* pe care Moldovenii o practică în noaptea din ajunul anului nou. Ei încearcă să afle ce li se va întâmpla în cursul anului care vine, bune și rele, cu ajutorul unor vergele rânduite într'un anumit fel. Se mai servesc în același scop de linte, bobii și oale așezate într'un anumit chip.

CAP. II

Despre ierarhia bisericească.

În cele din afară ale bisericii Moldovei grija supremă o are Domnul; el observă cu îngrijire și cu sârguință ca faptele și slujbele preoților să fie după regulile ortodoxiei, ca niciunul din ei să nu se abată din drumul dreptei credințe și ca nu cumva, îmbrăcat cu piele de oaie, să nu aibă ascuns în sine suflet de lup, ca păstorul să nu părăsească turma nici să o jignească prin exemple rele. În cele din lăuntru, mitropolitul are în sarcină să pregătească calea care duce la cer; el, ca un păstor

credincios și veghetor, cercetează bisericile supuse sieși ca servitor al lui Dumnezeu, le pune îndrumători oameni fără multă învățătură, dar pătrunși de duhul sfânt și nu scapă nimic din cele ce pot sluji la viața și mântuirea oilor sale. Fiindcă s'au înmulțit locuitorii Moldovei, această grijă ar fi fost prea grea ca s'o poarte un singur om, deaceea — ca să-l ajute — s'au instituit trei scaune episcopale în Moldova; la Roman, la Rădăuți și la Huși. Cei dela Rădăuți și dela Huși poartă titlul de *episcopi*, iar celui dela Roman i s'a îngăduit să se intituleze *arhiepiscop* și să poarte mitră la slujbă, dar în celelalte n'are niciun drept față de ceilalți, ci numai în rang bisericesc e superior.

Dela întemeierea mitropoliei și până la Conciliul dela Florența mitropolitul Moldovei își primea hirotonia dela patriarhul din Constantinopol. La acest sinod, mitropolitul, om simplu și puțin cunoscător al sfintelor scripturi, primind făgăduiala că papa îi va da al șaptelea scaun¹⁾ și că se va împărtăși și de alte onoruri, a scris hotărârile mincinoase și înșelătoare ale acelui sinod, deși s'au împotrivit delegații lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, cari erau cu el. Fiindcă, după închiderea sinodului, n'a îndrăsnit să se întoarcă în Moldova, Marcu episcopul din Efes a dat Moldovei ca mitropolit pe arhidiaconul său, de neam Bulgar, vestit pentru pietatea și ortodoxia sa; iar, pentru că însuși patriarhul din Constantinopol trecuse în tabăra adversă, i-a cerut să ia hirotonia dela patriarhul din Ohrida²⁾ De atunci mitropoliții Moldovei au rămas cu obiceiul de a cere binecuvântarea dela patriarhul din Ohrida.

Dupăce Vasile Albanul a luat domnia și a început a orândui trebile Moldovei, încurcate fie din neîngrijirea predecesorilor săi fie din cauza desbinărilor, Parteniu, pe atunci patriarh la Constantinopol, i-a trimis o scrisoare cam în felul acesta: „Inăl-
„țimea ta știe că Biserica Moldovei a fost odinioară supusă
„Bisericii orientale, ca unei mame sincere și binevoitoare a tu-
„turor creștinilor, și că mitropolitul ei, ca și ceilalți, primea bine-

1) După părerea Păr. N. Popescu, aceasta ar însemna să se recunoască mitropolitului Moldovei titlul de patriarh; dar nu putem preciza cari ar fi celelalte șase scaune, alături de cari s'ar adăoga, ca al șaptelea, al Moldovei.

2) În Ohrida (grecește Achrida), oraș în Iugoslavia, provincia Vardar, a fost din vechime, de pe la 1020, un patriarh bulgar, a cărui situație a trecut prin multe vicisitudini.

„cuvântarea dela scaunul ecumenic din Constantinopol. Aceasta „s'a urmat mai multe veacuri, până când, sub domnia lui Ioan „Paleologul), pseudopatriarhul Mitrofan a subscris hotărîrile sinodului dela Florența și prin aceasta a făcut — pe „drept — să fie bănuir de toți credincioșii ortodoxiei. După, „aceste turburări, stingându-se și autorii și uneltele acestei boale „primejdioase, sfânta biserică a lui Dumnezeu, ca logodnică „curată a mielului sfânt, și-a redobândit vechea ei liniște și „strălucire și s'a înlăturat orice pricină de bănuială protivnică; „de aceea se socotește ca un lucru prea grav și fără cuviință „ca biserica Moldovei, care a fost totdeauna unul dintre mădu- „larele cele mai alese și mai însemnătoare ale bisericii catolice „[=ortodoxe], să-și ia binecuvântarea hirotoniei nu dela scaunul „cel mai înalt, ci dela cel mai de jos. Pentru aceasta, smer- „renia noastră și tot sfântul sinod roagă cu umilință pe Înălți- „mea ta să aduci înapoi la scaunul cel nobil pe nobilul membru „al bisericii și să poruncești ca Mitropolitul Moldo-Valahiei (căci Grecii astfel numesc Moldova) să ceară iarăși binecu- „vântarea dela scaunul nostru ecumenic și patriarhal, cum era „obiceiul din vechime; aceasta va fi cu totul spre slava lui Dum- „nezeu și spre cinstea bisericii catolice, mama noastră”.

Convins de scrisoarea patriarhului și a sinodului, *Vasile Lupu* hotărî atunci ca în viitor mitropolitul Moldovei să dobândească binecuvântarea numai dela scaunul Constantinopolitan și această hotărîre a fost întărită puțin mai târziu prin încheierea sinodului ținut la Iași sub același domnitor contra iconoclaștilor și altor eretici din acea vreme²⁾, cu învoirea tuturor patriarhilor și chiar a celui dela Ohrida.

Dealtfel, mitropolitul Moldovei ocupă în biserica orientală o demnitate deosebită pe care alții nu o au. Căci el, deși nu se numește patriarh, dar nu e supus niciunui patriarh. Dacă primește binecuvântarea dela patriarhul din Constantinopol, totuși nu poate fi ales nici scos de el, nici nu e ținut să aștepte, ca toți ceilalți mitropoliți, aprobarea marei biserici Constanti-

1) Ioan VII Paleologul (n. 1390), împărat al Bizanției, a domnit de la 1425 până la moarte (1448). S'a dus în Italia în timpul conciliului dela Florența (1439) și a sprijinit unirea bisericilor creștine, dar n'a putut-o realiza.

2) Sinodul dela Iași s'a ținut în anul 1642.

nopolitane, care se numește ψήφον [=psifon]¹⁾. După ce a fost ales și întărit de domn, trei episcopi ai Moldovei pun mâinile pe dânsul (=hirotonie) și trimit la patriarh scrisoare în care îi spun că cutare om cuvios, cinstit și învățat, a fost ales cu ajutorul Sf. Duh nu prin voința omenească. Tot asemenea trimite și principele o scrisoare particulară către patriarh, rugându-l să întărească și el prin binecuvântarea sa pe noul ales în funcțiunea lui; dar patriarhul nu se poate opune în niciun chip și trebuie să îndeplinească în totul voința domnitorului. Apoi mitropolitul Moldovei este scutit de darea pe care o răspund ceilalți mitropoliți către patriarh, numită κοινότηνος καὶ βοήθεια [kinotinos ke voithia=împărtășire și ajutor] și n'are patriarhul niciun drept de a întreba despre cele ce se petrec în biserica Moldovei, adică este în Moldova aceeași libertate ca a patriarhului din Ohrida în diocesa sa, deși mitropolitul cu toată această putere a sa, nu poate nici pune în scaun nici scoate pe un episcop.

Numai domnitorul singur are a cerceta despre viața și învățătura candidaților la episcopat, a examina faptele puse în sarcina celor ce ar fi nevrednici și a da hotărîrea de înlăturare. Căci domnitorii și-au rezervat lor toate aceste drepturi, lăsând mitropolitului numai dreptul de hirotonie după canoanele apostolice. În schimb, deși domnul poate porunci în mod absolut tuturor supușilor săi, nu poate schimba, adăoga sau înlătura nimic în trebile bisericesti fără învoirea mitropolitului. Această regulă a fost respectată de domnii cei pioși. Dacă ar fi vreunul disprețuitor al celor sfinte, mitropolitul are cădere a veni în fața tribunalului și a confirma sau îndrepta hotărîrea domnului după legi; iar domnul — creștin și iubitor de dreptate — se conformă.

Episcopii își îndeplinesc cu libertate funcțiunea în eparhiile lor, aleg pe preoți și-i pot înlătura pentru vreo vină, fără să se poată opune cineva; dar pentru numirea și scoaterea egumenilor și arhimandriților n'au nicio putere, acestea fiind rezervate pentru judecata domnească.

Pentru greșelile mai ușoare, fiecare inferior e judecat de superiorul său: diaconul de preot, preotul de protopop, ieromo-

1) *Psifon* însemnează; vot.

nahul' și monahul de stareț sau de arhimandrit, protopopul, starețul și arhimandritul se judecă de episcop, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domn, iar domnul de conștiința sa și de Dumnezeu, care se servește câteodată de Sultan ca instrument ca să îndrepteze sau să pedepsească pe domn.

Pentru greșelile grave, cari ar putea să aducă ori moartea ori pierderea darului, simplii preoți, ieromonahii și monahii sunt supuși judecății episcopilor, iar stareții, arhimandriții și episcopii pot fi pedepsiți numai de domn. Episcopul are drept ca, dacă vreunul supus jurisdicției domnului ar lucra contra canoanelor sau ar face altceva supărător, să arate vinovăția lui prin adresă către mitropolit, care apoi prezintă domnului cauza după relațiunea episcopului.

Mitropolitul primește în fiecare an de la toți preoții eparhiei sale câte 200 de aspri și o blană de vulpe sau de jder; afară de aceasta, nu mai poate cere nimic, nici dela episcopi vreun venit, afară numai dacă i-ar da vreunul de bunăvoie. Episcopii iau și ei din eparhiile lor aceleași impozite.

CAP. III.

Despre mănăstirile Moldovei.

Toate mănăstirile Moldovei sunt întemeiate și urmează regulile prescrise călugărilor de Sf. Vasile. De cele mari, conduse de arhimandriți, sunt puține: numai patru¹⁾; de cele mici, conduse de egumeni, sunt mai mult de două sute și aproape tot atâtea metoașe²⁾ pe cari le au mănăstirile în diverse locuri.

Ele se împart în: *închinat*e și *neînchinat*e (supuse și libere); cele închinat e țin de Ierusalim, de muntele Sinai sau de Sf. Munte.

După un vechiu obicei din Moldova, când un domn sau boier vrea să întemeieze o mănăstire, trebuie să-și împartă toată averea în mod egal între mănăstire și copiii săi, adică să dea mănăstirii cât lasă fiecărui copil. Dacă se teme ca nu cumva, după moartea lui, să se distrugă mănăstirea sau să se ruineze, o închină

1) Acestea erau, probabil: Mănăstirea Neamțului, Bistriței, Putnei și.....

2) *Metoașe* plural dela *metoh*.

unei mănăstiri din cele mari cari se găsesc în locurile ce am pomenit. Prin aceasta arhimandriții acelor lavre [= mănăstiri] sunt ținuți să supravegheze mănăstirea și aibă grijă ca totdeauna să se găsească într'însa călugări cu viață integră și cu moravuri curate. În schimb, ei lasă mănăstirii [închinată] din veniturile ei atât cât trebuie pentru traiul fraților, iar restul este luat pentru nevoile lavrelor mari și se trimite acolo în fiecare an. Într'o mănăstire liberă, frații ară, seamănă, secără (în ceasurile ce rămân neocupate de slujbele bisericești), fac lucrări manuale prescrise de stareț, cultivă vii, câmpuri și grădini, iar roadele culese le întrebuintează numai pentru folosul mănăstirii. Fiecare mănăstire plătește domnitorului o dare anuală, după măsura averilor sale, iar mitropolitului ori episcopului nu e ținută să dea nimic.

Supuși regulelor lui Vasilie cel Mare, toți monahii preferă să moară de o sută de ori decât să puie în gura lor carne vreodată, chiar dacă ar zice medicul. Nu ies niciodată din mănăstire decât trimiși de egumen sau când au dobândit învoială pentru atâtea zile sau ceasuri. Grijă economiei o au dintre cei mai bătrâni cari au dat starețului dovezi de viață și obiceiuri cinstite în curs de mai mulți ani.

Afară de acestea, trebuie să lăudăm ospitalitatea care se vede în toate mănăstirile Moldovei. Orice oaspe ar veni, fie ortodox, fie Evreu, fie Turc, fie Armean, nu numai că trebuie să fie primit cu bunăvoință, dar chiar dacă ar voi să rămâie acolo și un an întreg, cu ai săi și cu vite, trebuie să-i găzduiască — după puterile mănăstirii — cu cumpătare sau cu îndestulare și fără niciun murmur.

CAP. IV.

Despre limba Moldovenilor.

Părerii diferite au scriitorii despre originea limbii moldovenești; mulți o consideră coruptă din limba latină, fără a avea ceva luat din altă limbă; unii o cred derivată dintr'un dialect italic. Vom înfățișa pe scurt argumentele și unora și altora, pentru ca adevărul să se poată arăta cititorului.

Cei cari afirmă că latina este mama adevărată a celei moldovenești se bazează mai cu seamă pe aceste argumente :

Intâi. Coloniile romane au fost mutate în Dacia cu mult înainte ca vorbirea romană să fi fost coruptă în Italia prin năvălirile Goților și Vandalilor; niciun istoric nu arată că locuitorii Daciei s'ar fi putut întoarce în Lațiu sub domnia barbarilor, deci nu au putut ei să-și modifice vorbirea lor după o limbă care încă nu exista.

Al doilea. Moldovenii nu s'au numit niciodată *Itali*, așa cum, în cursul timpurilor, s'a numit alți Romani, ci au păstrat totdeauna numele de *Romani*, care, în acel timp când Roma era capul lumii întregi, era comun tuturor locuitorilor Italiei. Nu se opune nici faptul că au fost numiți *Vloh* de către Unguri și Poloni, fiindcă aceștia dau același nume și celor din Italia. Mai bine voim a crede că acești vecini au trecut această numire dela Moldoveni, ca mai cunoscuți lor, la Italieni, decât dela Italieni la Moldoveni.

Al treilea și cel mai puternic argument pentru această părere este: în limba moldovenească se găsesc multe vorbe latine pe cari italiana nu le cunoaște, în schimb nume și vorbe introduse în vorbirea Italienilor dela Goți, Vandali și Longobarzi lipsesc cu totul din moldovenește.

Câteva exemple pentru a lămuri acestea: *incipio*: Italianul îl exprimă printr'un cuvânt barbar: *commincio*, iar Moldoveanul printr'o expresie coruptă din latină: *încep*; *albus*: italienește: *bianco*, moldov.: *alb*; *civitas*: ital.: *citta*, moldovenește: *cetate*; *dominus*: ital.: *signore*, moldov.: *domn*; *mensa*: ital.: *tavola*, mold.: *masă*; *verbum*: ital.: *parola*, mold. *vorbă*; *caput*: ital.: *testa*, mold. *cap*; *venatio*: ital. *caccia*, mold. *vânat*.

Cei cari vor să derive vorbirea moldovenească dintr'un dialect italic arată că:

1. În moldovenește se găsește verbul auxiliar: *am, ai, are* [ca și în italiană];
2. Articolele numelor [se găsesc în ambele limbi];
3. Chiar câteva vorbe pur italiene, cari sunt cu totul necunoscute limbii latine și nu se pot găsi nicăieri decât în italienește, precum: *șchiop*: *schio* (lat. *claudus*) și *cerc*: *cerco*.

Răspund la acestea susținătorii primei păreri:

Moldovenii au verbe auxiliare, dar nu sunt italienești, ci ale lor proprii.

Pentru articole același motiv, căci în nicio parte de cuvânt

nu se deosebește mai mult vorbirea moldovenească de cea italienească. Italianul pune articolul său înaintea numelui : *l'uomo, la moglie* ; Moldoveanul : *omul, muieré*¹⁾. Italianul are un singur articol masculin : singular *il*, plural *gli* sau *i*, iar la feminin : sing. *la*, plur. *le*. Moldovenii însă au pentru singular masculin două articole : *ul* și *le* (unul care se pune la substantivele terminate în consonantă, altul la cele terminate în vocală), precum : *omul, calul, scaunul, vasul, șarpele, cânele*, etc.) La pluralul numelor însuflețite pun articolul *ii*, precum *caii, oamenii*, la cele neînsuflețite articolul feminin *ele*, ca : *scaunele, vasele*, etc. Moldovenii au asemenea două articole pentru feminine : *e* și *a*, precum : *muieré, găina*. Cele cari se termină în *e* au la plural *ile* : *muieré, muierile* ; cele în *a* au la plural *ele* : *găina, găinile*.

În fine, pentru cuvintele cari se apropie mai mult de italienește decât de vechia limbă română, e foarte de crezut conjectura că au intrat în limba noastră prin îndelungatele relațiuni cu Genovezii când stăpâneau țărmul Mării-Negre și erau în comunicație cu Moldovenii. Căci în același mod — după ce începură Moldovenii să aibă numeroase legături cu Grecii, Turcii, Polonii — și din vorbirile acestor neamuri au început să fie întrebuintate de Moldoveni foarte multe vorbe. Astfel, dela Greci : pedeapsă *παίδευσις* [pedevsis] ; chivernisire *κυβέρνησις* [kivernisis] ; procopie [= procopsire] *προκοπή* [procopi] ; blăstem *βλασφημία* [blasfimo] ; azimă *ἄζυμον* [azimon] ; drum *δρόμος* [dromos] ; pismă *πείσμα* [pisma].

Acum, după ce am expus argumentele fiecărei părți, nu îndrăsnim să stabilim adevărul de teamă ca nu cumva iubirea de patrie să nu ne întunece vederea și să ne facă să nu observăm unele lucruri cari pentru alții ar fi clare. Deaceia lăsăm faptele la judecata binevoitorului cititor și ne mărginim să arătăm ce spune Covatius.

E de mirare, zise el, că limba Moldovenilor și Valahilor are mai multe cuvinte latine decât italiene, de și Italianul locuiește pe același pământ pe care locuia odinioară Romanul. Dar de altă parte nu e de mirare, căci Italienii și-au format limba mult mai târziu. Apoi e de observat că se găsesc în limba Moldovenilor

1) Cantemir probabil socotește ca formă articulată acest cuvânt în care ea este pronunțat moldovenește é.

câteva cuvinte, cari sunt necunoscute atât latinei cât și celorlalte limbi ale neamurilor vecine. Poate că nu e fără temei a socoti că ele au rămas din vechea Dacie.

Nu se opune nimic ca să credem că coloniile romane în Dacia s'au servit de Daci ca sclavi sau chiar, dacă vreun Roman și-a pierdut soția, să fi luat în căsătorie pe vreo femeie din acest neam, din care cauză s'a putut lesne să pătrundă în limba lor vreo vorbă de a acelora.

Astfel sunt : stejar, pădure, hăleșteu, cărare, grăesc, privesc, nemeresc.

Afară de aceasta, ca orice limbă, așa și moldoveneasca are diverse dialecte. Cea mai curată limbă se găsește în mijlocul Moldovei în jurul Iașilor, fiindcă neconținută prezența a curții domnești a făcut ca locuitorii să fie mai mulți decât cei din alte părți. Cei cari locuiesc la Nistru - au multe vorbe polone și numesc cu vorbe polone mai multe vase întrebuințate la nevoile casnice, încât d'abia pot fi înțeleși de alți Moldoveni. Cei ce trăiesc în munți spre Transilvania întrebuințează mai des cuvinte ungurești, cei din Fălci tătărești, cei din Galați amestecă în vorba lor cuvinte grecești și turcești. Femeile moldovence au un mod de pronunțare deosebit de al bărbaților : schimbă silaba *bi* și *vi* în *gi*, ex. : *bine* — *gine*, *vie* — *gie*; *pi* în *ki*, ex. : *pismă* — *chismă*, *piatră* — *kiatră*. *M* inițial îl pronunță ca italianul *gn* : *mie* — *gnie*. Acel din bărbați care se deprinde a pronunța și el astfel, aproape nu se mai poate desvâța, iar prin aceasta se arată că a stat mult timp în brațele mamei sale, de aceea poporul pe astfel de oameni îi numește cu dispreț : *fecior de babă*.

Locuitorii din Valahia și Transilvania vorbesc aceeași limbă ca a Moldovenilor, dar pronunția e mai aspră. În loc de *giur* Valahul preferă *jur* (ca *z* polonez sau *j* francez); *Dumnedzeu*, Valah : *Dumnezău*; *acmu*, val. *acuma*; *acela*, val. *ahela*. Mai au și unele vorbe necunoscute Moldovenilor, pe cari însă le omit când scriu. Urmează limba și ortografia moldovenească și cunosc că ea este mai curată decât a lor, dar nu mărturisesc aceasta, din cauză că-i oprește antipatia care este între Moldoveni și Valahi.

De un idiom mai corupt se servesc *Cuțovlahii*, cari locuiesc în Rumelia la hotarul Macedoniei. E de mirare cum amestecă

ei limba părintească cu greaca și albaneza, intercalând câteodată în vorbirea valahă o frază curat grecească, altădată curat albaneză, respectând însă în tot timpul flexiunile moldovenești ale numelor și verbelor. Astfel ei se înțeleg între ei, dar nici Grecul nici Albanezul nici Moldoveanul nu poate înțelege vorbirea lor. Dacă acești toți trei adunați la un loc ar auzi pe Cuțovlah vorbind și dacă fiecare ar traduce celorlalți fraza din limba sa s'ar putea înțelege cu toții.

CAP. V.

Despre literele Moldovenilor.

Înainte de conciliul dela Florența, după exemplul celorlalte popoare cari și-au format limba din cea romană, Moldovenii întrebuințau literele latine. Dar după ce la acel conciliu, cum am spus, mitropolitul Moldovei a trecut de partea papistașilor, diaconul lui Marcu Efesiul, numit Teoctist, fiind Bulgar de neam, — ca să înlăture și mai bine orice ferment papistaș din Biserica Moldovei și să împiedice pe tineri de a citi sofisme latine — a sfătuit pe Alexandru cel Bun să scoată literele latine nu numai din cărțile bisericești, ci din toată țara și să introducă în locul lor pe cele slavone. Astfel el a fost primul autor al barbariei care stăpânește astăzi Moldova, prin marele lui zel întempestiv.

Fiindcă literele slavone nu erau suficiente pentru a arăta pronunțarea tuturor sunetelor (pe cari le avea limba moldovenească parte modificând pe cele latinești, parte adoptându-le dela vecini) a trebuit să se găsească litere noi, și din această pricină scrierea moldovenească are un număr mai mare de litere decât oricare limbă europeană.

Se numără astăzi 47 de litere împreună cu semnele prozodice și ortografice.

az, buki, vede, glagol, dobro, iest, e, jivete, dzialo, zemle, ije, i, kako, liude, mislete, naș, on, pocoi, hîrți [=râță], slovo, tferd, uk, u, ferta, fita, chier, hier, ier, iri, iert.

(Acest *iert* se punea la finele cuvintelor terminate în consoanantă, astăzi Moldovenii pun în locul lui numai un semn) ot, o, ci, cerve, șe, șta, iat, iet, ie, inia, iaco, iu, xi, psi, titla, ge.

Literele majuscule ale Moldovenilor sunt ca ale Grecilor și Slavilor, căci se întrebuintează în același fel¹⁾.

Acelea pe cari le-am pus acum sub ochii cititorului au început Moldovenii să le întrebuinteze — după părăsirea literelor latine — în epistolele de familie și în registrele private, iar în cărțile sfinte, în epistolele principiilor, în registrele publice și în toate scriptele ce emanau dela curte s'a întrebuintat în timp de două veacuri numai limba slavonă. De aceea și fiii nobililor, după ce știau să citească, dobândeau toată învățătura numai în limba slavonă în care neputându-se preda alte științe, trebuiau să învețe pe de rost Ceaslovul bisericii orientale Oh-toihul și Psaltirea. După terminarea acestora, li se explica Evanghelia, Epistolele Apostolilor și Pentateucul, mai rar celelalte cărți ale Vechiului Testament, ca să poată cel puțin ști ce se cuprinde în Biblie. Cu aceste învățături se îndopau și fiii cele boierilor ca să poată citi și scrie mai bine limba maternă. D'abia se aflau câțiva cari să fi studiat gramatica slavonă, mai ales fiindcă se găsea foarte rar vreo carte [de gramatică], cum era aceea a lui Maxim Cretanul (pe care astăzi Rutenii îl consideră sfânt) tipărită o singură dată la Moscova. În secolul trecut, după ce sub Vasile Albanul [Lupu] Moldova s'a întors sub supremația scaunului ecumenic [din Constantinopol], a început a se deștepta și a deschide puțin ochii la lumină din întunerecul adânc al barbariei. Prin îngrijirea acestui domnitor s'a întemeiat întâiu o școală grecească în Iași; el a orânduit ca în toate mănăstirile mari să fie primiți călugări greci, cari să învețe pe fiii nobililor scrierea grecească și alte cunoștințe; tot el a stabilit ca în catedrala țării — în onoarea bisericii patriarhale — la o strană psaltul să cânte grecește și toată liturgia să se citească jumătate grecește, jumătate slavonește, ceeace se păstrează și astăzi. Același domnitor a făcut și o tipografie greacă și moldovenească²⁾ și a pus să se tipărească cărți bisericești și legi politice; de aci a urmat că întâiu evanghelia și apostolul, apoi întreaga liturgie să se citească în limba națională.

1) Am trecut aci numele literelor așa cum le găsim în textul latin (pe care l-am controlat cu mss. dela Academie). În privința corespondenței acestor nume cu literele cirilice cunoscute de noi azi, vezi tabloul special care urmează.

2) Tipografia dela Iași s'a înființat în 1642.

Câteva decenii mai târziu, aceste întocmiri pioase ale lui Vasile [Lupu] le-a imitat principele Valahiei Șerban Cantacuzino și a înființat în țara sa școli și tipografii grecești și românești.

În fine, pe la sfârșitul secolului trecut câțiva Moldoveni începură să învețe limba latină și alte științe. Exemplu demn de laudă a dat întâiu Miron logofătul¹⁾, cel mai însemnat istoric al Moldovenilor, care a trimis pe fiii săi în Polonia și acolo a îngrijit ca ei să învețe limba latină și științele liberale.

Apoi Duca²⁾, principele Moldovei, a adus în Moldova, pentru a învăța pe fiii săi, pe un tânăr foarte învățat *Ioan Papas*, care la Moscova și-a luat numele de *Comnen* și apoi a fost mitropolit la Driste, și pe ieromonahul *Cigala*.

După aceea și părintele nostru Constantin Cantemir a chemat în Moldova pe prea-învățatul ieromonah Ieremia Cacakvelas Cretanul³⁾ și în grija lui a dat educațiunea fiilor săi și altor boieri; de atunci mulți Moldoveni începură a se ocupa cu scrieri grecești, italienești și latinești.

1) Cronicarul Miron Costin (ucis în 1691 din porunca lui Constantin Cantemir) el însuși a făcut studii în Polonia și a compus chiar scrieri în această limbă.

2) Probabil e vorba de Gheorghe Duca (m. 1684).

3) Ieremia Cacakvelas, scriitor cunoscut, a fost profesorul autorului. În 1698 a scris prefața unei cărți a lui Dimirie Cantemir, tipărită la Iași.

TABLOUL LITERELOR CIRILICE.

Cantemir zice că pentru scrierea limbii moldoveneștise întrebuințează 47 de litere și semne prozodice și ortografice. După manuscrisul latin dela Academie, se vede că el dă numele acestora, fără să arate și litera sau semnul corespunzător. Noi dăm aci aceste nume punând și literele (de tipar) :

1. az а, 2. buki б, 3. vede в, 4. glagol г, 5. dobro д, 6. iest е, 7. e....., 8. jivete sau juvete ж, 9. dzialo з, 10. zmele з, 11. ije и, 12. i і, 13. caco к, 14. liude л, 15. mislete м, 16. naș н, 17. on о, 18. pocoi п, 19. hârți sau râță р, 20. slovo с, 21. tferd sau tverdu т, 22. uc ш, 23. u ѱ, 24. ferta ф, 25. fita sau tita а, 26. chier, 27. hier х, 28. ier...., 29. iri....., 30. iert....., 31. ot ѱ, 32. o....., 33. ci probabil ți) ѱ, 34. cerve sau cerfu ч, 35. șe sau șa ш, 36. șta ѱ, 37. iat sau iet к, 38. ie ie, 39. inia...., 40. iaco и, 41. iu ю, 42. xi џ, 43. psi ѱ, 44. titla...., 45. ge sau gea ѱ.

Observăm că sunt numai 45, nu 47. Mai observăm că lipsesc literele din cunoscutul nostru alfabet vechiu : ѱ ipsilon, ж ius, а ia. Ca semne prozodice credem că numai *titla* poate fi considerat ca atare : — adică semn că cuvântul e scris prescurtat.

Notița pusă de autor la *iert* (Nr. 30) ne îndreptățește a zice că e vorba de litera к pe care noi o numim *ier*. Firește, în acest caz, nu știm care e litera pe care el o numește *ier* (Nr. 28) ; poate к numit de noi *ior*.

Litera pe care o numește el *iri* (Nr. 29) poate fi aceea pe care o numim *ieri* и.

Litera pe care o numește *inia* poate fi (după părerea d-lui N. Cartoian) ѱ, pe care o numim *în*.

Rămân literele *e*, *chier*, *o* (Nr. 7, 26, 32) pe cari nu știm cum le-am identifica.

INDICE

de nume geografice, fapte istorice, persoane istorice, funcțiuni,
monete, măsuri ce se găsesc în „Descrierea Moldovei“

A.

Achillea, nume vechiu al Chiliei, pg. 5.

Adjud, oraș, pg. 13.

Aepolium pg. 21, fost oraș.

âgă (articulat *ága*) pg. 81. În vechea terminologie administrativă era păzitorul orașului, coresp. prefect de poliție. Cuvântul turcesc este „agá” = comandant. S’a introdus în limba noastră, schimbându-i-se accentul. *agaları* pg. ... cuv. ture. *agalar*, un plural dela *aga* 1).

Akkermann pg. 21. Numele turcesc al orașului Cetatea-albă.

akkiulahli (ak-külahli) pg. 61. Cuv. turcesc. Soldați cari însoțeau pe domn pe drum. Literar : cei cu coif (külah) alb (ak).

Ak Ulak pg. 3. Explicația în notă.

alaiul domnesc pg. 92—93.

Alba-Iulia = Cetatea albă pg. 3.

Albanezi locuitori în Moldova pg. 121.

albine (creșterea albinelor) pg. 33.

Alchionia pg. 17. Veche cetate unde apoi s’a format *Soroca*.

alergători pg. 55, 82, 91.

Alexandru cel Bun pg. 36, 40, 77, 101.

Alexandru II pg. 4.

Alexandru IV Iliș pg. 45.

altar pg. 51.

amvon pg. 93, 100. În al doilea loc are înțelesul obișnuit de azi (tribună sau pupitru înalt de pe care preotul rostește predica); în primul loc înseamnă altceva. În pardoseala bisericilor se observă sub policandru o piatră cu zugrăveală sau sculptură ca un cerc sau un pătrat. Pe această piatră stă preotul când rostește anume rugăciuni în timpul serviciului. În unele biserici vechi era acolo un fel de tron de pe care se citea evanghelia (latinește : *solium*). În amintirea acestuia s’a păstrat rostul pietrei de care am vorbit. În unele biserici, mai ales în Rusia și în Orient, deasupra acestui punct s’a ridicat *amvonul*, care mai târziu s’a așezat într’o parte a bisericii. (După indicațiunile Păr. N. Popescu și după cartea „Biserica...” de I. V. Raicu-lescu 1903 pg. 48 ș. u.)

antidoron pg. 95, cuv. grec. *ἀντίδορον* p. anafură.

1) Notele din acest indice privitoare la cuvintele turcești sunt alcătuite după deslușirile d-lui G. Iogu, interpret la Min. de Externe, și după explicările din vocabularul lui Lazăr Șăineanu (Elemente turcești).

apele Moldovei, râuri pg. 6 ș. u.
apolisis pg. 51, 57, 63, cuv. grec. ἀπόλοις
aprozi de divan pg. 88.
armași pg. 81, 83; *armășei* pg. 88.
armata Moldovei pg. 88—...
Armeni locuitori în Moldova pg. 121.
Aron-Vodă pg. 44.
arzodasi pg. 53 cuv. turc. *arz-odasi* = camera de audiență pentru public.
aspri pg. 99, 107, 108, monetă turcească cu nume grecesc (ἄσπρον = aspron) și cu valoare variabilă.
aureus vezi : galben.
axion pg. 51, 56, cuv. grec. ἄξιος = demn. O cântare bisericească de laudă către Dumnezeu.

B.

babihumaium pg. 58, cuv. turcesc. *babi-humayun* = poarta augustă. Era prima poartă a palatului.
Bacău, județ, oraș pg. 19.
bairam pg. 111, cuv. turc. *bayram*, numele celor două mari sărbători mahomedane. A rămas în limba noastră cu sensul de „petrecere mare”, dar tinde să dispară.
bakezekapu pg. 55 cuv. turc. *bahcekapu* = poarta grădinilor, una din porțile vechi ale Stambulului, ultima înainte de zidurile palatului.
Barnovschi Miron pg. 45, 48.
Basarabia pg. 3, 20 parte din Moldova după înțelesul de atunci.
Basilicale pg. 101 : legi bizantine.
başbulucbași pg. 89 cuv. turc. *baş-bölük-bași* = comandantul primului regiment. În genere cuvântul *baş* alăturat pe lângă altul arată un rang superior, un șef al grupului arătat prin cuvântul celălalt.
başbakyculi pg. 76 cuv. tur. *baş-baky-kulü* = șeful agenților fiscali cari adună impozitele.
Bârlad pg. 13.

Bender pg. 16 vechiu nume al orașului Tighina.
bešli pg. 79, cuv. turc. = corpul de gardă al marelui vizir și altor mari comandanți. S'a introdus și la noi sub forma *beșlii* ca plural, de unde apoi singularul *beșliu*.
bešliagasi pg. 22, 63, 90, cuv. turc. *bešli-agasi* = comandant de beșlii. De aci s'a format cuv. rom. *beșleagă*, care a însemnat întâiu căpitan de beșlii, apoi a dobândit un sens peiorativ.
beția la Moldoveni pg. 127.
Biserica Moldovei, organizare, ierarhie, pg. 147—151.
bocete pg. 138.
Bogdan I pg. 40.
Bogdan II pg. 40.
Bogdan III pg. 41, 89, 110.
Bogdan IV pg. 43.
Bogdanli pg. 3, vechiu nume al Moldovenilor dat de Turci.
boieri de sfat pg. 78, 115; — de divan pg. 80, 115; — de clasa a 2-a pg. 83; — de clasa 3-a pg. 84; lista familiilor boierești pg. 116; boieria (cum se dădea) pg. 119—121.
Botoșani, oraș, pg. 18.
Brateș, lac pg. 9.
Bugeac, ținut, pg. 20, cuv. turc. *buglak* sau *buclak* = unghiu sau colț. În românește s'a întrebuițat numai ca numire geografică în curs de vreo două secole, apoi a dispărut.
buiuk imirahor pg. 60, cuv. turc. *büyük-emirahor* (sau *imrohör*) = șeful echipagiilor Sultanului.
Bulgari, locuitori în Moldova, pg. 121.
bulukbași pg. 89, 90, cuv. turc. *bölük-bași* = comandant peste o grupă de soldați de o sută sau mai mulți. A intrat în românește sub forma *bulucbașa*, care s'a modificat în *bulubașa*, sau *bulibașa*, dobândind din ce în ce sens peiorativ : vâtaf de țigani.

C.

cai moldovenești pg. 33.
caimacani (sau *caimacaml*) pg. 63, 72, cuv. turc. *kaim-makam* = locuitor.
camerieri sau *cămărași* pg. 88.
Cantacuzino Dumitrașcu pg. 46.
Cantemir Antioh pg. 47; — Constantin pg. 46; — Dimitrie pg. 46.
capugibași. Vezi kapugi.
capugilar. Vezi kehaia.
caziulascheri. Vezi kaziulas.
călărași de Galați pg. 91; — de Țari-grad pg. 91.
călușari pg. 131.
cămărași pg. 84, 85, 86, 87, 106.
căminar pg. 83.
căpitani ai Tătarilor pg. 90; — nemți pg. 89; — de mie pg. 90; — cazaci pg. 89; — de darabani pg. 82; — călărași pg. 89.
Căușani, localitate, pg. 21, 23.
Câmpulung rutean pg. 5.
Câmpulung (Suceava) pg. 125, un fel de republică.
Cărligătura, județ, pg. 12.
Ceahlău, munte, pg. 24.
ceauș (sau *ciauș*) pg. 55, cuvânt turc. cu sensul general de „șef”, dar cu sensuri variate: curieri de încredere cari transmiteau ordinele guvernului, agenți de execuție a unor pedepse, un grad militar nu prea superior. A fost introdus și la noi cu sensul de agenți de execuție, aprozi; *ciauș-lar-eminî* pg. 55, ofițer însărcinat cu transmiterea ordinelor dela *ciauș-bași* pg. 85, cel mai mare peste toți ceaușii, ministrul poliției generale.
ceremoniile curții pg. 92—98.
Ceremuș, râu, pg. 5.
Cernăuți pg. 18.
Cheile Băcului pg. 16.
Chilia, județ, oraș, pg. 21.
chiliarhi pg. 65, cuv. grec. *χιλιάρχος* *hiliarhos* = colonel, comandant peste o mie.

chinonic pg. 95 cuv. grec. *κοινωνικόν* *koinonikon*. *chiraleisa*, obicei vechiu, pg. 145.

Chișinău, oraș, pg. 16.

ciohodar pg. 61, 86, cuv. ture. *ciohadar* = servitor al palatului. A intrat în limba noastră sub formă *ciohodar* sau *ciuhodar*, care a dispărut în timpurile moderne.

cluceri, funcțiuni diferite, pg. 80, 83, 87.

Colacin, lac, pg. 10.

colinda, vechiu obicei, pg. 145.

coliva pg. 94. cuv. greco-latin bisericesc: *colyba*, *κόλλυβα*.

comiși, funcțiuni diferite, pg. 80, 83, 87.

conac pg. 63 cuv. turc. *konak* = loc de popas. A intrat în limba noastră sub forma aceasta și cu înțelesul acesta, apoi modificat și multiplicat.

Cosmin, localitate, pg. 18.

Cotnar, localitate, pg. 18, 28.

Crăciuna, fostă cetate, pg. 14.

Covurlui, județ, pg. 14.

cubbe pg. 59 cuv. turc. *kubbé* = boltă, cupolă. A trăit și în românește câțva timp sub forma *cubea* sau *cumbea*.

cupar, funcționar, pg. 86.

curteni, funcționari, 115.

Cuțovlahi pg. 155.

D.

Dabija Evstratie pg. 46.

Danzig pg. 32.

darabani pg. 82 din cuv. polon *drabanî*. A dispărut sub forma aceasta, înlocuit de *dorobanț*; se mai află ca nume de localitate.

Decebal pg. 1.

descântece pg. 146.

deslegătură pg. 146.

demar-kapu pg. 23 cuv. turc. *demir-kapy*, nume dat Porților-de-fier.

Despot-Vodă pg. 43.

dieci, funcționari, pg. 80.

Dinastris, vechiu nume al Nistrului, pg. 7.

divan pg. 102, cuv. turc. cu sensul de consiliu superior judecătoresc sau administrativ și sala unde se țineau asemenea consilii. Cu acest înțeles s'a introdus și la noi, mai apoi a însemnat numai adunarea consiliului.

divan effendisi, turcesc, pg. 64, 65, 70, 74, secretarul consiliului.

divinități superstițioase pg. 140.

dizdar pg. 22 cuv. turc.

doina pg. 144.

Dorohoi, județ, oraș, pg. 18; — lac, pg. 10.

Dracul pg. 144.

Dragoș pg. 2, 40.

drahme pg. 7, 26 cuv. grec. δραχμή
drahmi = măsură de greutate și monedă.

Drăgaica, divinitate superstițioasă, pg. 144.

Duca-Vodă pg. 46; — Constantin pg. 47.

Dumbrava roșie pg. 29—30.

Dunărea pg. 5, 7.

E.

eclenie pg. 56, cuv. grec. ἐκτένεια = (literal) desvoltare.

Evrei locuitori în Moldova, pg. 121.

F.

farmec (fermece) pg. 146.

Fălcii, județ, pg. 15.

Focșani, oraș, pg. 13.

Frumoasele, divinități superstițioase, pg. 144.

fumuri, impozit, pg. 108.

Iustași, soldați, pg. 91.

G.

galbeni, monedă, pg. 66, 86, 99, 108, cuv. care traduce latinescul lui *Can-*
temir aureus (galben de aur).

Gaspar-Vodă pg. 45.

gelepi pg. 122 cuv. turc. *gelep* = negustor de vite. În românește se află în forma *gealep*, azi dispărut din uz.

Gerasus, râu, pg. 7.

Germani locuitori în Moldova pg. 121.

Gherghina, cetate veche, pg. 14.

Greci locuitori în Moldova pg. 121.

Ghica Gheorghe Vodă pg. 45.

H.

han-lepesi pg. 15...

haraci pg. 110 cuv. turc. *haraci* = tribut plătit de supuși streini. A intrat în limba noastră în forma *haraciu* (haraciul), dar cu sensul special de tribut dat Porții.

hasne-agasi pg. 111 cuv. turc. *hazne-agasi* = șeful tezaurului.

halman, funcțiune, pg. 79, 89.

Hârlău, județ, oraș, pg. 18.

heoile, o superstiție, pg. 144.

heria pg. 107 cuv. de origine necunoscută. Se pronunță și *herăie* sau *hierăie*. A dispărut din uz.

Hierasus, numele vechiu al Prutului, pg. 1.

hiukmjermani pg. 64, 68, 70, 112, cuv. turc. *hükmi-ferman* = dispozițiile ordinului imperial.

hotarele Moldovei pg. 6.

Hotin, județ, oraș, pg. 17.

husari pg. 90 cuv. ung. *huszár* = soldat călăreț (dela *husz* = douăzeci), cuv. introdus în mai multe limbi.

Huși, oraș, pg. 15.

I.

ienicer agasi pg. 59, 82, cuv. turc. *yeniceri-agasi* = șeful ienicerilor.

Iasi, județ, oraș, pg. 11.

ici-agalarî = ușierii din lăuntru.

iedecci pg. 61, 62, cuv. turc. *yedekci* = care conduce calul sultanului, ținându-l de frâu.

ierunca, pasăre, pg. 34.

ikindi pg. 58, cuv. turc. *ikindi* = timpul între miezul zilei și apusul soarelui. A intrat în limba noastră luând forma *chindie*, având întâiu același sens ca în turcește, apoi : muzica de seară, apoi un fel de horă.

imirahor pg. 55 cuv. turc. *mir-ahor* sau *imrohor* = șeful grajdurilor imperiale S'a introdus și în românește și a trăit câțva timp sub forma *imbrohor* = agent de execuție al unui ordin important.

imperiali, monetă, pg. 32, 99, 108, 109, 112, 113. Cuv. latin : *imperialis* pentru *taler*, numele de monete din diferite țări (Austria, Spania, Olanda, etc.). Cei olandezi, fiindcă aveau pe ei figura unui leu, s'au numit și *leonines* = lei, cuvânt care a ajuns foarte întrebuițat la noi, însă mai târziu, nu pe vremea lui Cantemir (după indicația D-lui C. Moisil).

impozite pg. 108.

Incul, munte, pg. 25.

instrucțiunea în Moldova pg. 158.

Ioan Armeanul pg. 43.

iskiemne agasi pg. 61, 62, 63, 64, 65, 66, 112, cuv. turc. *iskemni-agasî* (variantă față de *iskemle agasî* sau *aga*) = purtătorul scăunelului argintat pe care sultanul pune piciorul când încăleca sau descăleca. Il găsim la cronicari sub forma schimni-aga, dar numai ca termen tehnic, căci în vorbirea obișnuită nu s'a introdus.

Ismail, județ, oraș, pg. 22.

iznkaftan pg. 62, cuv. turc. *izn* (permission)-*kaftan*.

Iuga-Vodă pg. 40.

I.

înmormântare (obiceiuri la) pg. 137, 139; — a domnilor pg. 99—100.

înoirea domniei pg. 112—113.

întărirea domniei pg. 112.

întronarea domnilor pg. 49—66.

J.

jilniceri, funcțiuni diferite, pg. 81, 83, 84.

jocuri pg. 131.

Joimărițe, superstiție, pg. 145.

judcățile (cum se făceau) pg. 102—107.

K.

kapugibași pg. 60, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 113 cuv. turc. *kapuciu-bași* = șef de ușieri.

kaziulaskieri pg. 59, cuv. turc. *kazi-ul-asker* sau *kaziasker* = judecător, titlul unui mare magistrat. Erau odată numai doi pentru tot imperiul : unul în Asia (Anadol kaziaskeri), altul în Europa (Rumeli kaziaskeri).

kehaia pg. 39, 53, 55, 59, 62, 68, 75, 76, 112, cuv. turc. *kehaya* sau *kya-hya* = șef peste vreo grupă; *kehaia-beg* pg. 53 = ministru de interne; *kapu-kehayasî* pg. 54, 55 = reprezentantul guvernatorului unei provincii pe lângă Poarta Otomană; *kapucilar-kehayasî* pg. 53, 54, 61, 68 = șeful ușierilor, care primea petițiile adresate Sultanului. În românește s'au introdus : *chehaia*, ca termen special vorbind de funcțiunea de intendent pe lângă vizir, și *capuchehaia* iarăși ca termen special, reprezentant al domnitorilor noștri pe lângă Poartă.

kislaragasi pg. 53, 112, cuv. turc. *kızlar-agasî* = șeful eunucilor cari păzeau haremul Sultanului.

kivirgie, nume de oi, pg. 31.

L.

lacurile Moldovei pg. 9—10.

Lado, superstiție, pg. 143.

Lațcu-Vodă pg. 40.

Lăpușna, județ, pg. 15.

Lăpușneanu Vodă pg. 43.

legătura, superstiție, pg. 146.

legile Moldovei pg. 101—102.
lei, monetă, pg. 112.
limba moldovenească pg. 152—156.
lipcani pg. 90.
literele întrebuințate în Moldova pg. 157.
logodna, ceremonii, 133.
logofeți, funcționari diverși, pg. 78, 81, 82, 87.
Lycostom pg. 5.

M.

madenhalfası pg. 111, cuv. turcesc :
maden = mină, *kalfası* = șef.
Mano, superstiție, pg. 143.
Maramureș pg. 1.
Mavrocordat Nicolae pg. 47.
mănăstirile din Moldova pg. 151—152
medelniceri, diferite funcțiuni, pg. 80, 83, 86.
mektubci effendi pg. 111, cuv. turc.
mektubci = secretar, *effendi* înseamnă domnul (cutare).
menzil pg. 73.
Miază Noapte, superstiție, pg. 146.
Mira, mănăstire, pg. 13.
miralem-aga pg. 57, 58, cuv. turc.
mir-alem-aga = domnul șef al steagurilor.
miriahor pg. 61. Vezi : *imirahor*.
Movilă Ieremia pg. 44 ; — *Simion* pg. 44 ; — *Mihai* pg. 44 ; — *Constantin* pg. 44 ; — *Bogdan* pg. 44 ; — *Moise* pg. 45.
Movila Răbâii pg. 15.
muhzur-agasi pg. 59 cuv. turc. *muhzir-aga* = șeful ușierilor la Ieniceri. Avea o însărcinare judecătorească la Inalta Poartă.
mukarrer pg. 70 cuv. turc. *mukarrer* = adresă sau raport.
mulevveli pg. 22.

N.

Neamț, județ, pg. 19.
negustorii din Moldova pg. 122.
Nistrul pg. 7, 89.

nobilimea Moldovei, pg. 113—119.
nunți (obiceiuri la) pg. 134.

O.

obiceiurile Moldovenilor pg. 126—132.
ocene, de sare, pg. 26.
omofor pg. 51.
orații, la logodnă, pg. 133.
Orhei, județ, oraș, pg. 16 ; — lac, pg. 10.
ospitalitatea Moldovenilor pg. 130.
Ovidului (lacul) pg. 10.

P.

paceă pg. 112 cuv. turc. *pacia* = blană din partea picioarelor animalelor.
paharnici, diferite funcțiuni, pg. 79, 83, 84 ; *păhărniceii* pg. 88.
papaluja (sau *paparuda*) pg. 145.
păcură pg. 27.
păduri pg. 29.
părae pg. 8.
pârcălabi pg. 106.
pedepse pg. 103.
peiki pg. 61 cuv. turc. *peyk* = gardian dintr'un corp de pază al palatului. Cuvântul a intrat în românește : *paici* pg. 87, 92...
peșkeș pg. 57, 112, cuv. turc. *peșkeș* = dar.
Petru Vodă I pg. 40 ; *Petru II* pg. 40 ; *Petru III* pg. 41 ; *Petru IV Aron* pg. 41 ; *Petru V Rareș* pg. 42 ; *Petru VI Schiopul* pg. 44.
Piatra, oraș, pg. 19.
pilari, diferiți funcționari, pg. 81, 83
pivnicer pg. 87.
polihroniu pg. 57 cuv. grec. πολυχρόνιον = polihronion = urare de viață lungă.
Poloni locuitori în Moldova pg. 121.
Porota, râu, pg. 7.
portar vezi : *ușier*.
postelnici, diferite funcțiuni, pg. 79, 82, 84, 88.
prânzul la Curte pg. 95—98.
Prutul pg. 7, 8.
Pyretus, râu, pg. 7.

psalți pg. 51.

Putna, județ, pg. 13.

R.

Racoviță Mihail, domn, pg. 47.

Radu-Vodă Lungul pg. 45.

Răbăia (Movilă) pg. 15.

Rădăuș, oraș, pg. 19.

răzeși pg. 115.

rânduiala în biserică pg. 94—95.

reïseffendi pg. 61, 112, cuv. turc. *reis effendi* = domnul președinte. Era, în vremuri, numele ministrului de externe.

religiunea Moldovenilor pg. 140—143.

Roman, județ, pg. 12.

Roman Vodă I pg. 40, *Roman II* pg. 41.

Rosei Anton, domn, pg. 46.

Ruși locuitori în Moldova pg. 122.

S.

sangiac pg. 57, 67, cuv. turc. *sancîak* = steag și district. Aci : primul sens. *sangiacdar* pg. 58 cuv. turc. *sancîakdar* = care poartă steagul. *sangiacagasi* pg. 62, 63, cuv. turc. *sancîak-agasi* = șeful sangiacului, păstrătorul steagurilor. A intrat și în românește sub forma *sângeac* și *sângeap*, cu sensuri diferite.

Sas-Vodă pg. 40.

Sânziene (superstiție) pg. 145.

Sburător (superstiție) pg. 146.

Sciți pg. 1.

segbani pg. 81, 89, cuv. turc. *sekbani* și *segbani*, mai obișnuit *seymen* = păzitor de câini (seg=câine, ban=păzitor). Numele unor trupe de ieniceri, corpuri de gardă la palat. Cu forma mai populară *seimeni* s'a introdus și la noi, cu sens foarte apropiat.

seraschier pg. 22, 73, cuv. turc. *seras-ker* = general șef (ser = cap, as-ker = armată). S'a introdus și la

noi ca termen special vorbind de cele dela Turci.

serdar pg. 81, cuv. turc. *serdar* = comandant al ienicerilor dintr'o provincie. A fost introdus și la noi devenind un rang boieresc.

silahdar pg. 59, 61, cuv. turc. *silahdar* = soldat călăreț; *islahdar-agasi* = șeful călăreților soldați. La noi a intrat numai primitivul *silah*=armă, cu înțelesul de cingătoare sau chimir pentru arme. Se zice și *sileah*, *sileaj*.

Siret pg. 7, 8.

Sârbi locuitori în Moldova pg. 121.

Smedorova, fost oraș, pg. 13.

Soroca, județ, oraș, pg. 17.

spătari, diferite funcțiuni, pg. 79, 83, 84, 93; — *spătărie* pg. 65.

Stahia (superstiție) pg. 144.

starea sanitară a locuitorilor pg. 4.

stolnici, funcțiuni diferite, pg. 80, 83; *stolnicei* pg. 88.

Striga (superstiție) pg. 146.

Suceava, județ, oraș, pg. 18.

sulgeri, funcțiuni diferite, pg. 81, 83, 84.

sutași pg. 90.

Ș.

șerbi pg. 115.

șetrari, funcțiuni diferite, pg. 81, 83.

Ștefan Vodă I pg. 40; *Șt. II* pg. 40;

Șt. III pg. 41; *Șt. IV* pg. 41; *Șt. V*

cel Mare pg. 41; *Șt. VI* cel Tânăr

pag. 42; *Șt. VII* pg. 42; *Șt. VIII*

pg. 42; *Șt. IX* Tomșa pg. 43; *Șt. X*

Răsvan pg. 44; *Șt. XI* Tomșa pg. 44;

Șt. XII Burduja pg. 45; *Șt. XIII*

pg. 46; *Șt. XIV* Petriceicu pg. 46.

Ștefănești, târg, pg. 18.

șugubină pg. 130.

T.

tabulhana și *tubulhana* pg. 58, 61, cuv. turc. *tabl hané* = trupă de muzicanți

(*tabul* = tobă mare). Introdus și la noi, dar întrebuințat numai pentru muzica turcească.

Taiphali pg. 15 popor dispărut.

taleri pg. 112. Vezi : imperiali.

talhîs pg. 52, 67, cuv. turc. *talhis* sau

telhis = raport al marelui vizir către Sultan sau al miniștrilor către marele vizir. Forma românească e *talhâș*, dar numai ca termen tehnic pentru sensul arătat ; cel care se ocupă sau talmăcește un talhis se cheamă *talhâșci* pg. 68.

Tătari Nogai pg. 6, 20, 21.

Tecuci, județ, oraș, pg. 13.

tefterdar pg. 59, 111, 112, cuv. turc.

tefterdar = ținătorul registrelor. Era numele ce se dădea pe acea vreme ministrului de finanțe.

Tigheciu, regiune, pg. 30 ; — un fel de republică pg. 126.

Tighina, oraș, pg. 15—16.

Timarova, nume vechiu în loc de Reni, pg. 22.

Tint, fost oraș, pg. 21.

Tobak, oraș, pg. 21.

Tomșa, domn, pg. 43.

Traian, pg. 1.

Tricolici (superstiție) pg. 146.

tribut pg. 110.

tug pg. 57, 62. cuv. turc. *tuy* sau *tug* = coadă de cal legată la capătul unui lemn ca un steag. La noi s'a introdus sub forma mai puțin literară *tuin*, dar păstrând sensul special.

turá pg. 64 cuv. turc. *tura* sau *tugra* = monogramă sau semnătură. A intrat și în limba noastră cu acest sens, dar a dispărut în epoca modernă.

Turca (superstiție) pg. 145.

Turci locuitori în Moldova pg. 122.

Turlá pg. 5, 7. Numele fl. Nistru.

Tutova, județ, pg. 13.

Tyras, numele fl. Nistru, pg. 5.

T.

Țara de jos pg. 11 ; — *de sus* pg. 17.

țărani pg. 123.

țigani pg. 122.

U.

Umblători de Hotin pg. 91 ; — *de Soroca* pg. 91.

Unguri locuitori în Moldova pg. 122.

Ursilele (Ursitoarele) pg. 144.

ușieri, diferite funcțiuni, pg. 81, 83, 88.

V.

valide pg. 112, cuv. turc. *validé* = mamă în genere, mama Sultanului.

Valul lui Traian pg. 23.

vameși, funcțiuni, pg. 83.

Vasile Lupu pg. 45.

Vaslui, județ, oraș, pg. 13.

vâlafi, diferite funcțiuni : — *de aprozi* de divan pg. 85 ; — *de copii* pg. 86 ; — *de paici* pg. 87 ; — *de păhârniciei* pg. 86 ; — *de stolnicei* pg. 86 ; — *de aprozi de lărg* pg. 87.

vânători pg. 91.

vânătorile domnești pg. 98—99.

vergela (superstiție) pg. 146.

visternic sau *vistier* pg. 80, 83, 84, 109 ; *vistierie* pg. 109.

Volohi, nume de popor, pg. 3.

vornici, diferite funcțiuni, pg. 78, 79, 84, 87, 106.

vornicea la nuntă pg. 135.

Vrancea (Putna), un fel de republică, pg. 126.

Z.

zîmbu pg. 32.

ziua cernutului pg. 134.

zâne pg. 144.

C U P R I N S U L

	<u>Pag.</u>
Introducere	V
Notiță biografică despre Dimitrie Cantemir	XII
Notiță bibliografică	XXVII

Descrierea Moldovei.

I. *Partea geografică.*

Cap. I. — Numirile vechi ale Moldovei și cea de astăzi	1
Cap. II. — Despre așezarea Moldovei, despre marginile ei vechi și de astăzi și despre clima ei	3
Cap. III. — Despre apele Moldovei	6
Cap. IV. — Despre județele și târgurile de astăzi ale Moldovei	11
Cap. V. — Despre munții și minele Moldovei	24
Cap. VI. — Despre câmpiile și pădurile Moldovei	27
Cap. VII. — Despre animalele sălbatice și domestice	30

II. *Partea politică.*

Cap. I. — Despre forma Statului moldovenesc	35
Cap. II. — Despre alegerea domnitorilor Moldovei	39
Cap. III. — Despre datinele vechi și noi la întronarea domnitorilor Moldovei	49
Cap. IV. — Despre confirmarea domnilor	66
Cap. V. — Despre scoaterea din domnie a principilor	70
Cap. VI. — Despre boierii Moldovei și rangurile lor	77
Cap. VII. — Despre armata Moldovei	88
Cap. VIII. — Despre ceremoniile Curții când domnii ies din palat și când dau ospete	92
Cap. IX. — Despre vânătorile domnului	98
Cap. X. — Despre înmormântarea domnilor	99
Cap. XI. — Despre legile Moldovei	101
Cap. XII. — Despre judecățile Domnului și ale boierilor	102
Cap. XIII. — Despre veniturile de altădată și cele de acum ale Moldovei	107
Cap. XIV. — Despre tributul și darurile pe cari Moldova le plătește Curții Otomane	110
Cap. XV. — Despre nobilimea Moldovei	113

	<u>Pag.</u>
Cap. XVI. — Despre ceilalți locuitori ai Moldovei	121
Cap. XVII. — Despre obiceiurile Moldovenilor	126
Cap. XVIII. — Ceremoniile la logodnă și nuntă	133
Cap. XIX. — Despre înmormântare	137

III. Despre starea bisericească și literară a Moldovei.

Cap. I. — Despre religiunea Moldovenilor	140
Cap. II. — Despre ierarhia bisericească	147
Cap. III. — Despre mănăstirile Moldovei	151
Cap. IV. — Despre limba Moldovenilor	152
Cap. V. — Despre literele Moldovenilor	156

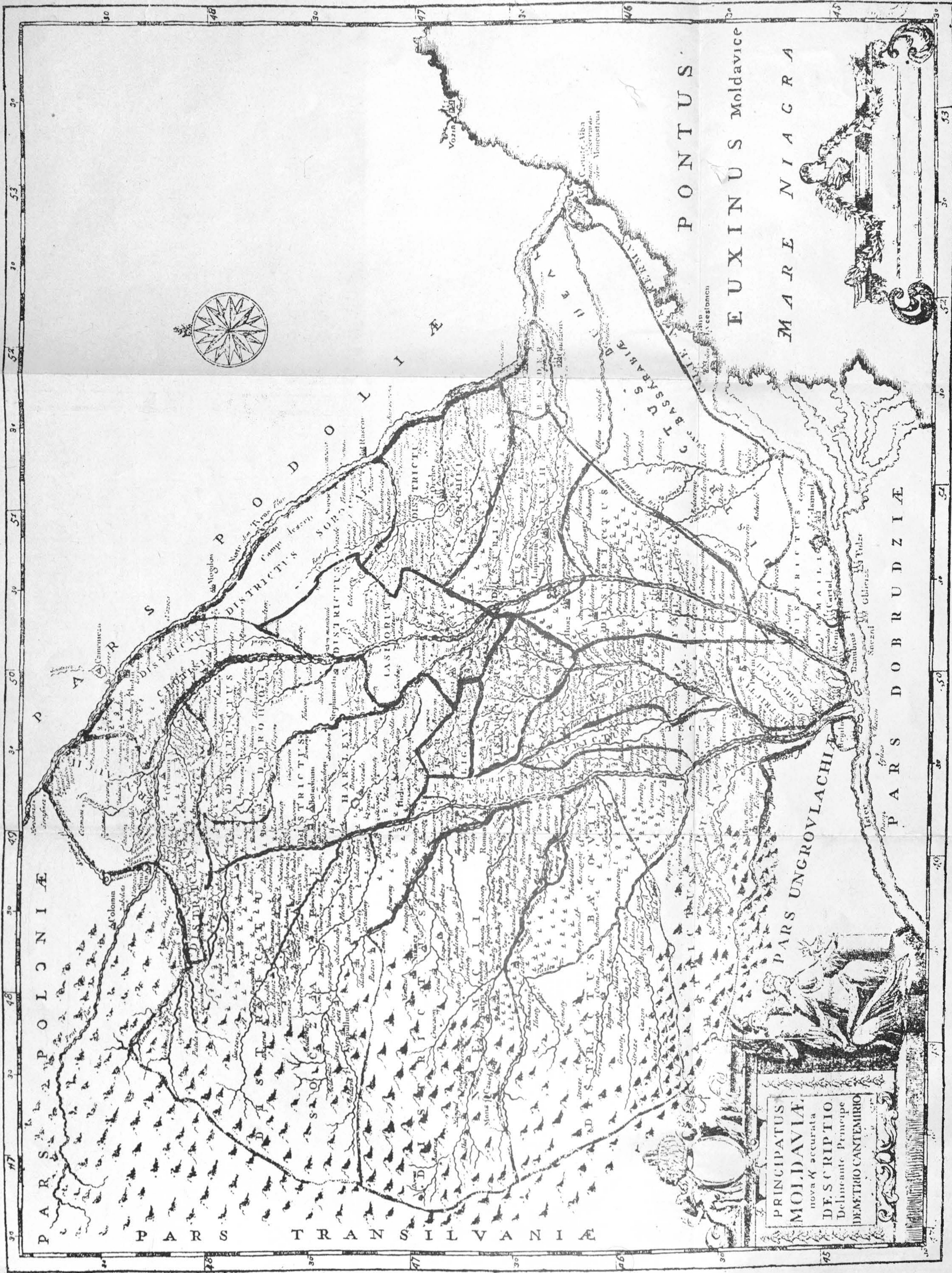
<i>Tabloul literelor cirilice</i>	159
<i>Indice</i>	161

Ilustrațiuni :

Stema familiei Cantemir	copertă
Titlul primei traduceri în 1825	VII
Stema Moldovei la trad. din 1825	VII
Portretul lui D. Cantemir din cartea lui Bantăș-Kaminski	XIII
Portret al lui D. Cantemir	XV
Portret de mai târziu al lui D. Cantemir	XXIII

(Toate după stampe din colecția Academiei Române).

106

PREȚUL LEI 60.—